

2018

**ROCZNIK
KULTURY
POLSKIEJ**

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

2018

**ROCZNIK
KULTURY
POLSKIEJ**

Warszawa 2018

•	WPROWADZENIE prof. Piotr Gliński, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego	5
•	REFLEKSJE NAD KULTURĄ W POLSCE 1918–2018 dr hab. Rafał Wiśniewski, prof. UKSW Dyrektor Narodowego Centrum Kultury	11
1.	OBCHODY 100. ROCZNICY ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI RP	17
•	OBCHODY 100. ROCZNICY ODZYSKANIA PRZEZ POLSKĘ NIEPODLEGŁOŚCI oprac. Biuro Programu „Niepodległa”	18
2.	KULTURA 1918–2018	27
•	ARCHIWA PAŃSTWOWE oprac. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych	28
•	BIBLIOTEKI oprac. Biblioteka Narodowa	39
•	CZYTELNICTWO oprac. Biblioteka Narodowa	79
•	CENTRA KULTURY oprac. Ośrodek Statystyki Kultury. Urząd Statystyczny w Krakowie	89
•	MUZEA oprac. Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów	96
•	INSTYTUCJE MUZYCZNE oprac. Instytut Muzyki i Tańca	110
•	PRODUKCJA WYDAWNICZA oprac. Biblioteka Narodowa	119
•	SZKOLNICTWO ARTYSTYCZNE oprac. Centrum Edukacji Artystycznej	131
•	TEATR W POLSCE oprac. Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego	139

•	ZABYTKI NIERUCHOME oprac. Narodowy Instytut Dziedzictwa	156
3.	POLITYKA KULTURALNA 2018	169
•	FINANSOWANIE KULTURY PRZEZ SAMORZĄDY oprac. Narodowe Centrum Kultury	170
•	KINEMATOGRAFIA oprac. Polski Instytut Sztuki Filmowej	177
•	MIEJSCA PAMIĘCI NARODOWEJ ZA GRANICĄ oprac. Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych MKiDN	185
•	POLSKIE DZIEDZICTWO KULTUROWE ZA GRANICĄ oprac. Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych MKiDN	192
•	RESTITUCJA DÓBR KULTURY oprac. Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych MKiDN	200
•	ROZWÓJ INFRASTRUKTURY I PROGRAMY WSPARCIA DZIAŁAŃ BIBLIOTEK PUBLICZNYCH oprac. Instytut Książki	208
•	WYDATKI PAŃSTWA NA KULTURĘ oprac. Departament Własności Intelktualnej i Mediów MKiDN	213
4.	VARIA	223
•	SPOŁECZNE POSTRZEGANIE PRZESTRZENI PUBLICZNEJ I ARCHITEKTURY oprac. Narodowe Centrum Kultury	224
•	ROZPOZNAWALNOŚĆ STANISŁAWA MONIUSZKI oprac. Narodowe Centrum Kultury	235

WPROWADZENIE

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Trzecie wydanie „Rocznika Kultury Polskiej” ukazuje się w szczególnym 2018 roku, w którym obchodzimy 100. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości. Opracowania poświęcone poszczególnym dziedzinom kultury i dziedzictwa narodowego, zawarte w tym tomie, ukazują kulturę na tle wielkich procesów historycznych.

Dane statystyczne obrazują dynamiczny wzrost, jaki dokonał się w II Rzeczypospolitej. Elementem procesu budowy państwa był rozwój różnorodnych instytucji: archiwów, bibliotek, domów kultury (zwanych początkowo domami ludowymi), muzeów, szkół artystycznych, teatrów i wielu innych. Przykładem może być Muzeum Narodowe w Warszawie, którego modernistyczny gmach budowano w latach 1927–1938 czy Biblioteka Narodowa utworzona na mocy Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 roku.

Czas rozkwitu polskiej kultury został brutalnie przerwany przez II wojnę światową. Utraciliśmy wiele bezcennych dzieł, jak chociażby większość zbiorów specjalnych Biblioteki Narodowej spalonych po kapitulacji Powstania Warszawskiego przez Niemców. Ogromna liczba dzieł sztuki została skradziona. W chwili obecnej w prowadzonej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego internetowej bazie utraconych dzieł sztuki (www.dzielautracone.gov.pl) widnieje ok. 63 tys. obiektów. To zaledwie część polskich strat wojennych.

Po 1945 roku dzięki nadzwyczajnym wysiłkom wielu wybitnych ludzi udało się odbudować część zabytków oraz przywrócić funkcjonowanie instytucji kultury. Zgodnie z założeniami centralnie planowanej gospodarki wskaźniki musiały rosnąć. Kolejne roczniki statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego pokazywały powstawanie archiwów, bibliotek, domów kultury i innych instytucji. Uważny czytelnik odnajdzie w tych liczbach także sygnały podporządkowywania działalności kulturalnej celom wyznaczanym przez kierownictwo PZPR, m.in. za pośrednictwem Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Przykładem mogą być zmiany na rynku wydawniczym. W 1938 roku ukazały się 6022 tytuły o łącznym nakładzie 36,2 mln egzemplarzy. W 1946 roku 3254 tytuły miały łączny nakład niemal 39 mln egzemplarzy. Zmniejszyła się różnorodność, a wzrosły nakłady. Podobne tendencje występowały na rynku czasopism.

Przełom 1989 roku okazał się dla twórców kultury z jednej strony czasem nadziei, z drugiej – czasem trudnym. Zniesiono cenzurę i otwarto granice. Równocześnie w polityce kulturalnej pojawiły się hasła urynkowania działalności kulturalnej, które w praktyce oznaczały drastyczne ograniczenie wydatków publicznych na kulturę. Wymiernymi konsekwencjami tych decyzji był spadek liczby instytucji kultury (m.in. bibliotek publicznych, punktów bibliotecznych, domów kultury) oraz poziomu uczestnictwa w kulturze (m.in. widzów spektakli teatralnych, słuchaczy koncertów, publiczności kinowej).

U podstaw działań prowadzonych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego od końca 2015 roku leży refleksja na temat historycznych uwarunkowań sytuacji, w jakiej znajduje się sektor kultury. Czerpiemy m.in. z dorobku II Rzeczypospolitej, który stał się na przykład inspiracją dla wielu działań realizowanych w ramach Programu Wieloletniego „Niepodległa”. Prowadzimy intensywne prace w zakresie restytucji dóbr kultury. W 2018 roku udało się odzyskać m.in. obraz Maksymiliana Gieryskiego *Zima w małym miasteczku* z 1872 r. oraz siedemnastowieczny obraz *Zesłanie Ducha Świętego*, przypisywany Izaakowi van den Blockemu. Znacznie zwiększamy nakłady na kulturę z budżetu centralnego, dzięki czemu możemy tworzyć nowe instytucje oraz wspierać instytucje regionalne poprzez współprowadzenie przez MKiDN. Budujemy nowe muzea, m.in. ruszyła właśnie budowa Muzeum Historii Polski. Działania te przynoszą wymierne efekty w postaci systematycznego wzrostu poziomu uczestnictwa w kulturze. Cieszy bardzo szybki wzrost liczby osób odwiedzających muzea. Wysoką frekwencję, znacznie przewyższającą poziom z końca lat 90., notujemy w instytucjach artystycznych (filharmonie, teatry, kina i inne).

Wielkie procesy historyczne nie dzieją się samoistnie. Nie moglibyśmy cieszyć się dzisiaj niepodległością ani obcować z wybitnymi dziełami polskiej kultury stworzonymi w przeszłości, gdyby nie ogromny wysiłek, a czasami także osobiste poświęcenie wielu osób. Należeli do nich bez wątpienia Ignacy Jan Paderewski oraz Zenon Przesmycki „Miriam”. Ich losy, jakże różne, złączyły się w 1919 roku, gdy Paderewski został premierem, a Przesmycki objął tękę Ministra Sztuki i Kultury.

Ignacy Jan Paderewski, syn powstańca styczniowego, wykorzystywał swój wybitny talent artystyczny do zdobywania przychylności opinii światowej dla sprawy polskiej. Występował na najważniejszych scenach swojej epoki, m.in. w Paryżu, Wiedniu, Londynie i Nowym Jorku. Był nadzwyczaj popularnym pianistą. Jego koncerty przyciągały zarówno przedstawiciele elit, jak też wielotysięczne tłumy. Poprzez sztukę zjednywał Polsce przyjaciół, w tym tak ważnych i potężnych jak Thomas Woodrow Wilson, dwudziesty ósmy prezydent USA. Miało to kluczowe znaczenie dla uzyskania poparcia międzynarodowego dla stworzenia niepodległego Państwa Polskiego, które postulował prezydent Wilson w trzynastym punkcie swojego programu pokojowego z 1918 roku.

Polska stała się głównym celem i wartością w życiu Paderewskiego. Walce o odzyskanie niepodległości podporządkował on karierę artystyczną. Niemałe dochody, jakie przynosiły trasy koncertowe organizowane w USA, przeznaczał na cele patriotyczne. Potrafił pięknie mówić o swoim przywiązaniu do Polski. W odezwie do Polonii w Ameryce z 22 maja 1915 roku tak pisał:

„Jestem Polakiem, wiernym synem Ojczyzny. Myśl o Polsce wielkiej i silnej, wolnej i niepodległej była i jest treścią mego istnienia; urzeczywistnienie jej było i jest jedynym celem mego życia. Choć większość lat przeżytych spędziłem wśród obcych, nie sprzeniewierzyłem się jej ani na chwilę i nie sprzeniewierzę nigdy. Każdy z nas Polskę kocha, lecz nikt jej więcej ode mnie kochać nie może”¹.

Ministrem Sztuki i Kultury w rządzie Ignacego Paderewskiego powołanym przez Józefa Piłsudskiego 16 stycznia 1919 roku został Zenon Przesmycki piszący pod pseudonimem „Miriam”. Obejmował stanowisko jako osoba ciesząca się powszechnym uznaniem w środowiskach artystycznych, na co

1 Ignacy J. Paderewski, *Mistrz Paderewski do Polonii w Ameryce*, 22-go maja 1915, cytat za: <https://polona.pl/item/mistrz-paderewski-do-polonii-w-ameryce-rodacy-drodzy-bracia-moi-inc-od-lat-juz,NDQzNDAYnTc/> [dostęp: 21.11.2018].

zasłużył m.in. poprzez stworzenie czasopisma „Chimera”. Na łamach periodyku, który ze względu na bogatą szatę graficzną stanowił sam w sobie swoiste dzieło sztuki, ukazywały się teksty najwybitniejszych polskich pisarzy (m.in. Bolesława Leśmiana, Zofii Nałkowskiej, Stefana Żeromskiego, Władysława Reymonta, Leopolda Staffa, Stanisława Wyspiańskiego). Elitarne i awangardowe czasopismo promowało hasło „sztuka dla sztuki”. Przesmycki w tekstach programowych twierdził, że wartość artystyczna powinna być jedynym kryterium oceny utworów.

Zarzut braku zainteresowania sprawami społecznymi, który można byłoby sformułować pod adresem Przesmyckiego, byłby niesprawiedliwy. Przesmycki wiele uwagi poświęcał zagadnieniom praktycznym. Na przykład przed wybuchem I wojny światowej mocno zaangażował się w debatę dotyczącą budowy Muzeum Sztuki w Warszawie. Odegrał aktywną rolę w pracach nad polską ustawą o prawie autorskim z 1926 roku. Wśród zasług Przesmyckiego nie można pominąć roli, jaką odegrał w przybliżaniu Polakom poezji Cypriana Norwida, którą odkrył w 1897 roku. Prace polegające na gromadzeniu rozproszonych po świecie i nieznanych utworów Wieszcza, krytycznym opracowywaniu dorobku oraz popularyzowaniu go wśród polskich czytelników prowadził do końca życia. Odnajdywane utwory publikował m.in. na łamach „Chimery”. Prace nad popularnym wydaniem pism wszystkich Norwida przerwała wojna. Podczas Powstania Warszawskiego spłonął przygotowany do druku jeden z tomów. Sam Przesmycki zmarł w październiku 1944 roku. W tych tragicznych czasach oddał polskiej kulturze wielką przysługę, ukrywając skrzynię z rękopisami tekstów Norwida w piwnicy jednej z warszawskich kamienic. Zostały one ewakuowane z Warszawy w 1945 roku, a następnie przekazane do Muzeum Narodowego w Warszawie.

W trzeciej części „Rocznika Kultury Polskiej 2018” Czytelnik znajdzie statystyki, które napawają optymizmem. Jednostki samorządu terytorialnego zaplanowały wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na poziomie 10 mld zł. W polskich kinach w 2017 roku odnotowano rekordową frekwencję wynoszącą 56,6 mln widzów, w tym 13,5 mln na filmach polskich. Do rozwijanej od 2006 roku sieci Dyskusyjnych Klubów Książki należy już 1688 klubów. Te liczby jednak, same z siebie, znaczyłyby niewiele, gdyby nie wielopokoleniowa praca polskich twórców, artystów i tych wszystkich, którzy przyczynili się do utrwalenia narodowego dorobku w dziedzinie kultury. Przykład życia Jana Ignacego Paderewskiego i Zenona Przesmyckiego dobitnie na to wskazują. Bez pracy i zaangażowania wszystkich ludzi kultury,

zarówno tych tworzących, jak również tych, którzy zabiegają o zachowanie narodowego dziedzictwa, instytucje kultury byłyby tylko pustymi budynkami. Dlatego też w roku 100. rocznicy odzyskania niepodległości nie zapominajmy o zasługach poprzednich pokoleń, którym tak wiele zawdzięczamy.

prof. dr hab. Piotr Gliński
Wicepremier, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

DEKRET

o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury.

Na wniosek Rady Ministrów stanowią, co następuje:

Art. 1. Zostaje utworzone Ministerstwo Sztuki i Kultury.

Nr. 19.

Dziennik Praw. Poz. 52

141

Art. 2. Do Ministra Sztuki i Kultury należy zawiadywanie i opieka nad sztuką, literaturą piękną, zabytkami, muzeami sztuki, teatrami i wykształceniem estetycznym narodu.

Art. 3. Dziedziny, w artykule poprzedzającym wymienione, zostają wyjęte z zakresu kompetencji Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w którego zawiadywaniu pozostają wszystkie inne dziedziny, wyszczególnione w art. 26 Dekretu o tymczasowej organizacji władz z dnia 3 stycznia 1918 r.

Art. 4. Art. 3 Statutu Rady Oświecenia Publicznego z dnia 13 września 1918 r. zostaje zmieniony w ten sposób, że Rada Oświecenia Publicznego składa się z 37 osób, a mianowicie oprócz osób, wyliczonych w ust. b. tegoż artykułu, w skład Rady Oświecenia Publicznego wejdzie jeden przedstawiciel Ministerstwa Sztuki i Kultury.

Art. 5. Wykonanie niniejszego dekretu powierza się Ministrowi Sztuki i Kultury w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Dan w Warszawie, d. 5 grudnia 1918 r.

Naczelnik Państwa:

J. Piłsudski

Prezydent Ministrów:

Moraczewski

Minister Wyznań Religijnych
i Oświecenia Publicznego:

Prauss

Minister Sztuki i Kultury:

M. Downarowicz

REFLEKSJE NAD KULTURĄ W POLSCE 1918–2018

Dyrektor Narodowego Centrum Kultury

100. rocznica odzyskania niepodległości przez Polskę stanowi okazję do radosnego świętowania, dumy z bogactwa naszej kultury, ale także refleksji nad historycznymi uwarunkowaniami, które ukształtowały aktualną tkankę instytucjonalną sektora kultury. Z głęboką satysfakcją przekazuję Państwu „Rocznik Kultury Polskiej 2018” stanowiący rezultat współpracy ekspertów Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, instytucji kultury podlegających MKiDN oraz Głównego Urzędu Statystycznego. Podjęli się oni niełatwego zadania opisu przemian polskiej kultury w latach 1918-2018 oraz identyfikacji czynników warunkujących jej aktualny kształt. Pozwoliło to na stworzenie wielowymiarowego obrazu, który oprócz zróżnicowania dziedzicznego (wyznaczającego strukturę dwóch pierwszych wydań „Rocznika Kultury Polskiej”) uzupełniony został o głębię historyczną. Perspektywa ta jest mi szczególnie bliska ze względu na misję Narodowego Centrum Kultury, w którym wychodząc poza teraźniejszość, pielęgnujemy przyszłość.

Na wstępie rozważań nad przemianami polskiej kultury warto przypomnieć szczególne wydarzenie, które miało miejsce tuż po zakończeniu I wojny światowej. Na mocy dekretu Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z dnia 5 grudnia 1918 roku zostało utworzone Ministerstwo Sztuki i Kultury. Ministrowi powierzono następujące zadania: zawiadywanie i opieka nad sztuką, literaturą piękną, zabytkami, muzeami sztuki, teatrami i wykształceniem

estetycznym narodu. Decyzja ta była słuszna, ponieważ bez polskiej literatury, muzyki i malarstwa przetrwanie okresu zaborów byłoby niemożliwe.

Przed twórcami II Rzeczypospolitej stały ogromne wyzwania. Prowadzenie polityki kulturalnej w państwie utworzonym poprzez połączenie ziem znajdujących się przez 123 lata na terenie trzech zaborów stanowiło niemałą trudność. Opis przeciwności, z jakimi musieli zmagać się pracownicy instytucji publicznych, odnajdujemy m.in. w zachowanych fragmentach ministerialnej monografii z 1938 roku dotyczącej szkolnictwa i kultury:

„Z chwilą odzyskania niepodległości Państwo Polskie roztacza opiekę i nad bibliotekami. [...] Po zjednoczeniu dawnych zaborów w jedną całość, znalazły się w odrodzonym Państwie biblioteki odmiennie przez poszczególnych zaborców zorganizowane, oraz powstały nowe biblioteki. Należało z tych instytucji utworzyć zharmonizowany zestrój, który by jako jedna całość zaspokoił potrzeby naukowe kraju, trzeba było dla nich stworzyć podstawy prawne i finansowe, zapewnić odpowiedni personel. Ta praca organizacyjna jest jeszcze w toku”¹.

Dwadzieścia lat niepodległości, jakie oddzielało zakończenie I wojny światowej od wybuchu II wojny światowej, zostało wykorzystane tak dobrze, jak tylko to było możliwe. Kultura polska, dzięki heroicznej postawie Polaków, przetrwała także czasy okupacji, zniewolenia w bloku sowieckim, by w końcu doczekać się przemian demokratycznych 1989 roku. 2018 rok stanowi okazję do uczestnictwa w rocznicowych wystawach i konferencjach, które pozwalają w pełni uświadomić sobie, jak wiele na przestrzeni ostatnich stu lat udało się osiągnąć.

„Rocznik Kultury Polskiej” jest publikacją tworzoną przez ekspertów z myślą o osobach odgrywających aktywną rolę w kształtowaniu polityki kulturalnej w Polsce, samorządowcach, osobach kierujących instytucjami kultury oraz badaczach. Ze względu na charakter publikacji teksty zamieszczone w niniejszym tomie opisują polską kulturę przez pryzmat instytucjonalny przy wykorzystaniu dostępnych statystyk. Teksty zamieszczone w niniejszym tomie tworzą cztery części. W pierwszej Jan Kowalski, dyrektor Biura Programu „Niepodległa”, omawia działania realizowane w związku z 100. Rocznicą odzyskania niepodległości w ramach Programu Wieloletniego „Niepodległa”. Zgodnie z decyzją Rady Ministrów Program realizowany jest

1 Cytat za: AAN, MWRIOP, *Wydział Prezydialny – monografia szkolnictwa i kultura z działalności Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – praca zbiorowa*, 1938, sygn. 6991.

w latach 2017–2022. Druga część zawiera analizy poświęcone ewolucji wybranych dziedzin kultury na przestrzeni ostatnich stu lat. Dobór tematów uwarunkowany był dostępnością danych historycznych. Trzecia część prezentuje wybrane zagadnienia z aktualnej polityki kulturalnej. W części czwartej zatytułowanej „Varia” zamieściliśmy wyniki badań prowadzonych przez Narodowe Centrum Kultury, które są szczególnie istotne ze względu na przedsięwzięcia kulturalne planowane w 2019 roku.

Teksty zgromadzone w drugiej części niniejszej publikacji opisują przemiany poszczególnych dziedzin kultury w latach 1918–2018. Ułożone zostały w porządku alfabetycznym. Pierwszy, opracowany przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, ukazuje proces powolnego poszerzania się kręgu osób korzystających ze zbiorów archiwalnych. W dwudziestoleciu międzywojennym, stanowiącym punkt wyjścia dla tego rozdziału, do archiwów dostęp miał jedynie wąski krąg naukowców i urzędników. Na kolejnych stronach autorzy przybliżają proces zmian instytucjonalnych i technologicznych, w wyniku którego archiwa stanowią dziś przedmiot zainteresowania szerokiej grupy osób. O skali świadczy statystyka dwóch najpopularniejszych stron internetowych prezentujących dokumenty archiwalne (szukajwarchiwach.pl, genealogiawarchiwach.pl), które w 2017 roku miały łącznie 45 mln odsłon.

Ekspertki Biblioteki Narodowej opracowali trzy uzupełniające się analizy poświęcone bibliotekom, czytelnictwu i produkcji wydawniczej. Ukazują one długą tradycję funkcjonowania instytucji wspierających działalność literacką oraz rozwój czytelnictwa. Co ciekawe, już w II Rzeczypospolitej prowadzone były systematyczne badania naukowe dotyczące tych zagadnień. Zamieszczone w Roczniku dogłębne opracowania wskazują na prawidłowości, które dostrzec można także w innych dziedzinach kultury. Ogromna praca wykonana w okresie międzywojennym została w znacznym stopniu zaprzepaszczona przez straty poniesione w trakcie II wojny światowej. O ile udało się przywrócić funkcjonowanie sieci bibliotek i dokończyć proces likwidacji analfabetyzmu, to bezcenne zbiory biblioteczne (w tym rękopisy) spalone w czasie wojny utracone zostały bezpowrotnie. Po 1989 roku dokonały się istotne zmiany zarówno w zakresie praktyk czytelniczych, jak też na rynku wydawniczym. Kluczową rolę odegrały przemiany technologiczne (rozwój publikacji elektronicznych oraz Internetu).

Instytucjami, które w 1918 roku znajdowały się we wczesnej fazie rozwoju, a dziś odgrywają w polityce kulturalnej rolę porównywalną do bibliotek, są centra kultury zwane dawniej domami ludowymi. Ich historię przybliży tekst Ośrodka Statystyki Kultury Głównego Urzędu Statystycznego w Krakowie.

Znajdziemy w nim szereg interesujących informacji na temat przemian form organizacyjnych tych instytucji. W 1928 roku funkcjonowało ich zaledwie 621, w tym 477 na wsi. Obecnie Główny Urząd Statystyczny odnotowuje 4230 instytucji tego typu, w tym 2697 na wsi². Doniosła rola, jaką odgrywa ją współcześnie domy kultury w mniejszych miejscowościach, świadczy o trwałości idei przyświecających twórcom pierwszych domów ludowych.

Lektura opracowania dotyczącego muzeów, przygotowanego przez Piotra Majewskiego, dyrektora Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, oraz tekstu dotyczącego zabytków nieruchomości, przygotowanego przez ekspertkę Narodowego Instytutu Dziedzictwa, wskazuje na pokrewieństwo losów tych form ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego. Żywe zainteresowanie przeszłością i materialnymi artefaktami z nią związanymi znalazło odbicie w działaniach podejmowanych przez kolejne rządy II Rzeczypospolitej. Upadek Państwa Polskiego będący konsekwencją paktu Ribbentrop-Mołotow pozbawił polskie dziedzictwo kulturowe instytucjonalnej ochrony. Barbarzyństwo okupantów i bezwzględność, z jaką prowadzone były działania wojenne, spowodowały ogromne straty wśród zbiorów muzealnych oraz zabytków. Dramat II wojny światowej stał się motywem do działania dla kolejnych pokoleń muzealników i konserwatorów zabytków, którzy od 1945 roku nieustannie walczą o ochronę tych zasobów, które przetrwały szczęśliwie lata wojenne.

Listę opracowań zawartych w drugiej części niniejszej publikacji dopełniają analizy poświęcone instytucjom muzycznym, szkolnictwu artystycznemu oraz teatrowi. Maxymilian Bylicki, dyrektor Instytutu Muzyki i Tańca, ukazuje przemiany życia muzycznego w Polsce na przestrzeni ostatnich stu lat. W swoim tekście proponuje periodyzację opartą nie tylko na wielkich wydarzeniach historycznych (II wojna światowa, upadek komunizmu i wstąpienie Polski do Unii Europejskiej), ale dodatkowo uwzględnia cezury, jakimi były reformy administracyjne z 1975 oraz 1999 roku. Wskazuje też na inne czynniki kluczowe dla rozwoju instytucji muzycznych w Polsce, w tym utworzenie systemu państwowego szkolnictwa artystycznego oraz zmiany technologiczne.

Zagadnieniu szkolnictwa artystycznego poświęcony jest w całości tekst opracowany przez ekspertkę Centrum Edukacji Artystycznej. Wskazuje ona

2 Główny Urząd Statystyczny, *Kultura w 2017 roku – tablice. DZIAŁ V. Centra kultury, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-w-2017-roku,2,15.html> [dostęp: 15.11.2018].

na trwałość standardów nauczania wypracowanych w okresie międzywojennym. Przytacza dane świadczące o występowaniu dwóch tendencji, które przesądziły o sposobie działania instytucji edukacyjnych. Pierwszą jest stabilność podziału szkół ze względu na dziedziny sztuki. Podobnie jak w okresie II Rzeczypospolitej, tak i dziś kształcenie odbywa się w zakresie muzyki, plastyki i tańca. Najliczniejsze są szkoły muzyczne. Drugą tendencją było upaństwowienie szkół artystycznych, które dokonało się po II wojnie światowej.

Tekst Instytutu Teatralnego odsłania jeszcze jeden aspekt zmian, jakie dokonały się od 1918 roku. Roczniki Głównego Urzędu Statystycznego publikowane przed wojną wprowadzały podział przedstawień teatralnych ze względu na język. Wyróżnione były następujące kategorie: język polski, polski i inny, ruski, rosyjski, niemiecki, żydowski. Dziś przedstawienia grane są niemal wyłącznie po polsku. Analizę opartą na danych historycznych uzupełnia szczegółowy opis współczesnego życia teatralnego powstały na podstawie danych publikowanych w roczniku „Teatr w Polsce”.

Choć tematem przewodnim „Rocznika Kultury Polskiej 2018” jest refleksja nad przemianami, jakie dokonały się w ciągu ostatnich stu lat, to publikacja zawiera także wyniki badań prowadzonych przez Narodowe Centrum Kultury z myślą o wydarzeniach kulturalnych planowanych na 2019 rok. Zachęcam do zapoznania się z wynikami badania społecznego postrzegania przestrzeni publicznej i architektury w Polsce oraz badania rozpoznawalności Stanisława Moniuszki. Prezentujemy je w części „Varia”. Troska o ład przestrzenny w Polsce pozostaje zagadnieniem wymagającym wytężonej pracy, ponieważ obecnie w wielu miejscowościach należałoby mówić nie o ładzie przestrzennym, lecz o nieładzie. Badania poświęcone Stanisławowi Moniuszce wiążą się z przygotowaniami do uroczystych obchodów 200. rocznicy urodzin kompozytora.

Dziękuję Autorom opracowań za podjęcie niełatwego wyzwania, jakim było spojrzenie na politykę kulturalną z perspektywy przemian, które dokonały się w ciągu ostatnich stu lat.

Życzę Czytelnikom, aby pogłębiona refleksja na temat historii życia kulturalnego w Polsce zaowocowała lepszym zrozumieniem obecnej sytuacji i trafnymi decyzjami odnośnie do przyszłych działań. Miłej lektury!

dr hab. Rafał Wiśniewski, prof. UKSW
Dyrektor Narodowego Centrum Kultury

1.

**OBCHODY
100. ROCZNICY
ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI RP**

OBCHODY 100. ROCZNICY ODZYSKANIA PRZEZ POLSKĘ NIEPODLEGŁOŚCI

Biuro Programu „Niepodległa”

Najważniejszym wydarzeniem 2018 r. jest kulminacja obchodów 100. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. To okazja nie tylko do świętowania wydarzeń z przeszłości, ale również impuls do budowania wspólnej przyszłości.

Realizacji tych zamierzeń służy Program Wieloletni „Niepodległa” (PW „Niepodległa”), który Rada Ministrów przyjęła 24 maja 2017 r. i po analizie rocznych efektów jego funkcjonowania znowelizowała 21 sierpnia 2018 r., wydłużając działanie programu do końca roku 2022. Sześćcioletni okres realizacji PW „Niepodległa” wynika z założenia, że odzyskanie niepodległości przed stu laty nie było wydarzeniem jednorazowym, ale procesem. Pozwala także na przypomnienie i upamiętnienie wielu wydarzeń regionalnych i lokalnych, które wpłynęły na kształtowanie się Polski po 1918 r.

ROK DZIAŁANIA PW „NIEPODLEGŁA”

Podstawą do stworzenia PW „Niepodległa” były przeprowadzone w 2016 r. badania Narodowego Centrum Kultury dotyczące narodowego świętowania i jego charakteru. W listopadzie 2017 r. NCK powtórzyło badania, by sprawdzić, jak po roku realizacji PW „Niepodległa” zmieniły się postawy ludzi.

Wyniki jednoznacznie wskazały, że świadomość historyczna związana z 11 listopada przez rok wyraźnie wzrosła. Jesienią 2017 r. aż 98% badanych

potrafiło odpowiedzieć na pytanie, jakie święto obchodzimy 11 listopada. W lipcu 2016 r. było to jedynie 74%. To wyraźny progres, nawet biorąc pod uwagę, że badania w 2017 r. były realizowane jesienią, a wcześniejsze w innych porach roku.

Niewątpliwie wzrost świadomości historycznej ma związek z realizacją PW „Niepodległa”, na który składają się trzy priorytety:

1. ogólnopolski – obejmujący projekty instytucji podległych i nadzorowanych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz projekty innych ministrów i kierowników urzędów centralnych;
2. regionalny i lokalny – m.in. programy dotacyjne „Niepodległa” i „Koalicje dla Niepodległej” dla samorządowych instytucji kultury i organizacji pozarządowych realizowane przez Biuro Programu „Niepodległa” oraz projekty własne wojewodów;
3. zagraniczny – realizowany przez Instytut Adama Mickiewicza program wydarzeń zagranicznych oraz program dotacyjny „Kulturalne pomosty” dla działań zagranicznych.

Do połowy września 2018 r. w ramach PW „Niepodległa” odbyło się około 1500 wydarzeń. Wśród nich były m.in. szeroko nagłaśniane wystawy i imprezy organizowane przez największe polskie instytucje kultury. Biorąc pod uwagę charakter opracowania, nie sposób wymienić ich wszystkich. Dlatego, ograniczając się do największych i najbardziej nagłaśnionych imprez, warto wymienić m.in.:

- wystawy „#Dziedzictwo” i „Wyspiański” w Muzeum Narodowym w Krakowie – w ciągu pierwszego półrocza 2018 r. wystawę prac Stanisława Wyspiańskiego odwiedziło ponad 100 tys. osób, co należy uznać za rekord frekwencyjny na skalę ogólnokrajową;
- tryptyk „3x Niepodległa” w Muzeum Narodowym w Warszawie, na który składały się wystawy „Paderewski”, „Józef Brandt 1841–1915” oraz zaplanowana do 17 marca 2019 r. „Krzycząc: Polska! Niepodległa 1918”;
- „Stulecie Awangardy w Polsce” w Muzeum Sztuki w Łodzi – w inicjatywę włączyło się ok. 80 instytucji w całym kraju, które łącznie zorganizowały ponad 200 wydarzeń (poza wystawami także koncerty, spektakle, wykłady i konferencje);
- Europejskie Dni Dziedzictwa 2018 pod hasłem „Niepodległa. Dla Wszystkich”, koordynowane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID);
- projekt „100 Pomników Historii” na stulecie odzyskania przez Polskę niepodległości, realizowany przez NID we współpracy z Kancelarią Prezydenta RP;

konkursowa wybrała z 13 województw 20 projektów, które zostały dofinansowane łączną kwotą 1,8 mln zł. Wśród wybranych projektów są m.in. gry miejskie, ścieżki edukacyjne, pikniki historyczno-patriotyczne, produkcje filmowe czy edukacyjne gry komputerowe.

W realizowanym przez BPN w pierwszej połowie roku naborze do Programu Dotacyjnego „Niepodległa” na działania w 2018 r. złożono 2516 wniosków na łączną kwotę 128 mln zł. Średnio 1 projekt z gminy i 6,6 projektu na powiat. Program Wieloletni „Niepodległa” przewidywał łączną wartość dotacji na poziomie 6 mln zł.

WNIOSKI ZŁOŻONE DO PROGRAMU DOTACYJNEGO „NIEPODLEGŁA” – PODZIAŁ WEDŁUG WOJEWÓDZTW

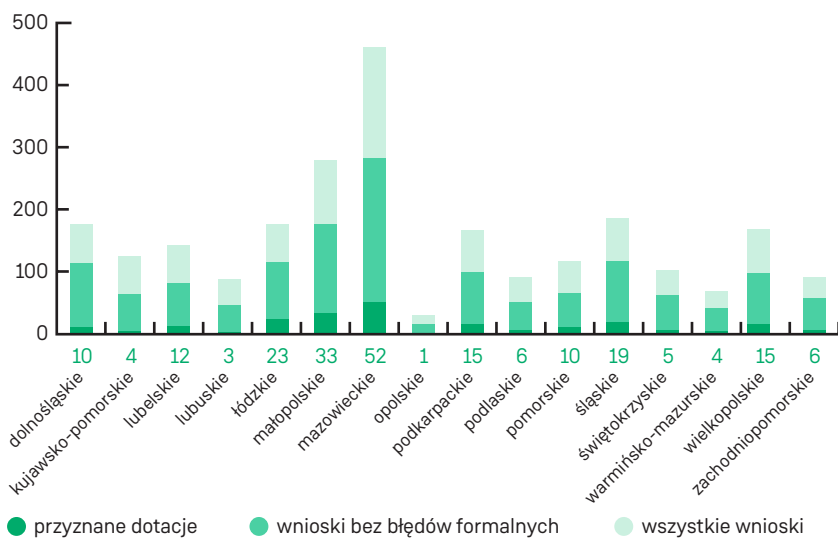

Źródło: opracowanie własne

W odpowiedzi na olbrzymie zainteresowanie Programem Dotacyjnym udało się pozyskać dodatkowe środki na ostateczne dofinansowanie 218 projektów na łączną kwotę 13 mln złotych.

Dofinansowanie otrzymały 92 samorządowe instytucje kultury, 66 fundacji i 60 stowarzyszeń (w tym 4 stowarzyszenia zwykłe). Najwięcej wniosków zakwalifikowało się z województw mazowieckiego (52 projekty), małopolskiego (33 projekty) i łódzkiego (23 działania).

WNIOSKI ZŁOŻONE A ZAKWALIFIKOWANE DO DOFINANSOWANIA – PODZIAŁ WEDŁUG WOJEWÓDZTW

Suma dotacji powiększona do 13 mln złotych.

Dofinansowanie 218 projektów (92 – samorządowych instytucji kultury, 66 – fundacji i 60 – stowarzyszeń).

Źródło: opracowanie własne

Według deklaracji wnioskodawców, najwięcej projektów regionalnych z Programu Dotacyjnego „Niepodległa” będzie realizowanych pomiędzy lipcem a październikiem – około 170 aktywnych projektów we wrześniu i październiku. W listopadzie zakończy się ponad 150 projektów, ale aż 73 z nich to projekty długoterminowe – początek realizacji już w maju.

Wszystkie działania, zgodnie z opisami wniosków, powinny zgromadzić łącznie 400 tys. aktywnych uczestników z całej Polski (w szczególności z małych i średnich miejscowości) zaangażowanych we współtworzenie obchodów.

Ze względu na olbrzymie zainteresowanie wspólnym świętowaniem, Rada Ministrów, nowelizując PW „Niepodległa”, podjęła decyzję o przekazaniu dodatkowych środków na programy dotacyjne na rok 2018. Uzupełniający nabór wniosków wojewodów odbył się w pierwszej połowie września br. Jego budżet wynosił 1 mln zł.

Kolejne 4 mln zł Rada Ministrów przeznaczyła na dodatkowy nabór wniosków w Programie Dotacyjnym „Niepodległa”. Uzupełniający konkurs dla samorządowych instytucji kultury i organizacji pozarządowych na działanie realizowane w 2018 r. rozpoczął się 19 września.

Celem III priorytetu PW „Niepodległa” jest upowszechnianie opartego na wartościach międzynarodowego wizerunku Polski za granicą. Składa się na niego łącznie 200 wydarzeń kulturalnych w 21 krajach, organizowanych przez Instytut Adama Mickiewicza (IAM), oraz 74 projekty realizowane przez instytucje polskie i partnera zagranicznego, dofinansowane w ramach programu dotacyjnego „Kulturalne Pomosty”. Do czerwca 2018 r. IAM zrealizował 190 wydarzeń w 65 miastach, w tym m.in. 70 koncertów, 17 spektakli, 26 wystaw, 33 warsztaty, 17 konferencji. Uczestniczyło w nich ok. 430 tys. widzów.

CAŁA POLSKA ŚWIĘTUJE

Pisząc o stuleciu odzyskania przez Polskę niepodległości, nie sposób pominąć wspólnej identyfikacji graficznej obchodów.

Logo „Niepodległa” inspirowane jest listem Józefa Piłsudskiego. Spośród jego rękopisów wybrano fragmenty zawierające słowa „niepodległa” i „niepodległość”. Wyrazy te zostały następnie poddane obróbce cyfrowej i po konsultacji z grafologiem udało się uzyskać unikatowy, cyfrowo odświeżony, stworzony ręką marszałka Piłsudskiego znak słowno-graficzny „niepodległa”. Dzięki temu logo jest połączeniem teraźniejszości z przeszłością.

Dysponentem logo obchodów stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości jest BPN. Udostępniane jest ono do oznaczania wydarzeń, projektów i materiałów związanych ze świętowaniem stulecia odzyskania niepodległości, pod warunkiem zapewnienia zgodności tych projektów z głównymi założeniami PW „Niepodległa”. Wnioski o zgodę na wykorzystanie logo skła-

da się poprzez formularz on-line dostępny na oficjalnym profilu obchodów www.niepodlegla.gov.pl. Od maja 2017 r. zgodę na udostępnienie logo udzielono prawie 1,6 tys. instytucjom na realizację ponad 5 tys. projektów. To zarówno instytucje centralne, jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, szkoły, stowarzyszenia czy społeczne ruchy nieformalne, jak i duże spółki skarbu państwa, a także mniejsze przedsiębiorstwa regionalne.

Warto wymienić w tym miejscu m.in. PKP S.A. i PKP Intercity. W ramach obchodów stulecia odzyskania niepodległości PKP Intercity nie tylko pomalowało lokomotywy w barwy narodowe i okleiło naklejkami z logo „Niepodległa”, ale także korzysta z treści przygotowanych przez BPN na ekranach w pociągach, a konduktorzy noszą przypinki „Niepodległej” w klapach uniformów. Natomiast PKP S.A. włączyło się we wspólne świętowanie, m.in. wieszając na fasadzie dworca Warszawa Centralna okolicznościowy baner z życzeniami dla Polaków i logo „Niepodległa”.

W obchody włączyły się również Polskie Linie Lotnicze LOT, które umieściły logo „Niepodległa” na kadłubach wielu samolotów, a dwie nowe maszyny, odebrane od producenta w 2018 r., całe pomalowano w motywy narodowe. Tematy związane ze stuleciem odzyskania niepodległości były też w 2018 r. stale obecne w czasopiśmie pokładowym LOT „Kalejdoskop”. Teksty w języku polskim i angielskim również były sygnowane logo „Niepodległa”.

Logo „Niepodległa” obecne jest nie tylko na torach i w powietrzu. Śląski przewoźnik PKS Polbus umieścił logo na flocie autobusowej kursującej nie tylko po Polsce, ale i po całej Europie, a Dar Młodzieży podczas Rejsu Niepodległości promował „Niepodległą” na morzach i oceanach całego świata.

Biorąc pod uwagę, że naturalnym kontekstem dla tematyki patriotycznej i barw narodowych jest sport, wyzwalający dużą ilość pozytywnych emocji, jednoczących Polaków wokół jednego wspólnego celu, często dający powody do radości i dumy narodowej, działania BPN objęły także ten sektor. Biuro Programu „Niepodległa” współpracuje m.in. z Polskim Komitetem Olimpijskim, Polskim Związkiem Piłki Nożnej, Polskim Związkiem Koszykówki, Polskim Związkiem Piłki Siatkowej, Związkiem Piłki Ręcznej w Polsce, Polskim Związkiem Lekkiej Atletyki, Polskim Związkiem Narciarskim, Polskim Związkiem Tenisa oraz Reprezentacją Polski na Żużlu i organizatorami całej serii zawodów żużlowych, a także piłkarską ekstraklasą. Jednym z elementów tej współpracy jest ekspozycja logo „Niepodległa” na strojach sportowców podczas krajowych i międzynarodowych zawodów.

We wspólne świętowanie zaangażowały się szeroko także organizacje pozarządowe. Warto w tym kontekście wspomnieć wydarzenie, które miało

miejsce 2 maja 2018 r. w Watykanie, kiedy to Papież Franciszek pobłogosławił Bus Niepodległej – mobilną ambasadę jubileuszowego programu Caritas Polska „Pomagamy na 100”. Przy okazji Święta Flagi i kampanii społecznej BPN „Niepodległa dla wszystkich”, istotną rolę odegrały harcerki i harcerze z różnych organizacji harcerskich w całej Polsce.

Logo „Niepodległa” eksponowane jest także podczas licznych wydarzeń zagranicznych organizowanych przez polskie placówki dyplomatyczne i organizacje polonijne. Do połowy września 2018 r. na potrzeby wydarzeń odbywających się poza granicami Polski BPN przygotowało logo „Niepodległa” w 27 wersjach językowych, w tym m.in. w języku arabskim, japońskim i wietnamskim.

Biuro Programu „Niepodległa” jest również redaktorem portalu, na którym prowadzi kalendarium wydarzeń wpisujących się w szeroko pojęte świętowanie niepodległości – www.niepodlegla.gov.pl. Kalendarium towarzyszy interaktywna mapa wraz z wyszukiwarką interesujących wydarzeń według zadanych kryteriów. Do połowy września 2018 r. w kalendarium opublikowano ok. 2150 wydarzeń, z czego ponad 850 nadchodzących.

Innym przedsięwzięciem BPN wpisującym się we wspólne świętowanie jest otwarcie w połowie września 2018 r. kawiarni „Niepodległa. Miejsce spotkań” w warszawskich Łazienkach. To miejsce, gdzie przy kawie lub herbacie można wspólnie z „Niepodległą” celebrować stulecie odzyskania niepodległości.

PROGRAM OBCHODÓW 11 LISTOPADA 2018 R.

W połowie września 2018 r., czyli w momencie oddawania tego tekstu, znane już były najważniejsze wydarzenia planowane w ramach PW „Niepodległa” na 11 listopada 2018 r. To m.in. organizowany przez BPN 10 listopada 2018 r. „Koncert dla Niepodległej” – główny koncert w stulecie odzyskania przez Polskę Niepodległości na PGE Stadionie Narodowym. Ma wziąć w nim udział ponad 40 tys. osób. Koncert będzie transmitowany w TVP oraz w Polskim Radiu.

Na 11 listopada 2018 r. planowany jest także „Festiwal Niepodległej na Krakowskim Przedmieściu” w Warszawie. Jego celem jest przedstawienie mieszkańcom i turystom stuletniego dorobku artystycznego, kulturowego oraz technicznego poprzez prezentację narodowych tradycji, potraw, muzyki, historycznych strojów, polskich filmów, a także narodowych pieśni i tańców, w jednym miejscu w centrum stolicy. Impreza będzie ogólnodostępna.

Masowe, ogólnopolskie ma być śpiewanie 11 listopada 2018 r. o godz. 12.00 hymnu Polski. W akcję „Niepodległa do Hymnu” włączają się władze centralne, jednostki samorządu terytorialnego, szkoły, kościoły, organizacje pozarządowe i media.

WYBRANE PUBLIKACJE:

- Oficjalna strona obchodów stulecia odzyskania niepodległości: niepodlegla.gov.pl [dostęp: 19.09.2018].
- Program Wieloletni „Niepodległa” 2017–2022, dostępny w Internecie: <https://niepodlegla.gov.pl/bip/wp-content/uploads/sites/2/2018/09/PW-Niepodleg%C5%82a-sierpie%C5%84-2018.pdf> [dostęp: 19.09.2018].
- Raport z badania zrealizowanego na potrzeby Wieloletniego Programu Rządowego „Niepodległa”, dostępny w Internecie: <https://www.nck.pl/badania/projekty-badawcze/raport-niepodlegla-> [dostęp: 19.09.2018].
- Raport *Świętowanie Niepodległości 11 listopada 2017 roku*, dostępny w Internecie: <https://www.nck.pl/upload/2018/01/swietowanie-niepodleglosci-11-listopada-2017-roku-raport.pdf> [dostęp: 19.09.2018].

Opracowanie: Jan Kowalski, Dyrektor Programu „Niepodległa”,
kontakt@niepodlegla.gov.pl

2.

**KULTURA
1918–2018**

ARCHIWA PAŃSTWOWE

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych

Institucje pamięci, które w odrodzonej Polsce zyskały nazwę „archiwów państwowych”, mozolnie dochodziły do standardu spisywania własnych dziejów i analitycznego podejścia do podejmowanych zadań. Początkowo uwaga koncentrowała się na przedsięwzięciach praktycznych i niezbędnych: budowie sieci placówek na terytoriach, których granice były jeszcze niepewne i zmienne. Przeszkodę stanowiło również, jak w wielu dziedzinach społecznego życia, kulturowe zróżnicowanie państwa pospiesznie poskładanego z części. Mnogość administracyjnych tradycji, ale też odmiennosc mentalna oddalały wypracowanie wspólnego modelu relacjonowania działalności archiwów. Dość długo zadowalano się więc zbiorami osobnych cyklicznych opowieści o dokonaniach poszczególnych placówek. Choć takie dokumenty nazywano nawet sprawozdaniami, brakowało im wspólnych kryteriów i pojęć. Nieporównywalność opisów działań i obcość języka analizy danych dostrzegano jako problem, ale w niedługich latach II Rzeczypospolitej rozwiązania dla niego nie udało się znaleźć.

Prace archiwów państwowych w zamykającym ten okres roku 1939 nigdy nie doczekały się podsumowania, a ustabilizowana już sieć archiwalna wkroczyła w lata kolejnej, katastrofalnej dezorganizacji. W tym punkcie czasu historia publicznej archiwistyki w Polsce pozostała bez kamienia milowego. Wiedza o międzywojennym dwudziestoleciu, wyrażona w danych, które były w miarę w usystematyzowane, zamknęła się na

1937 r.¹. Ówczesny dokument częściowo już korzystał z języka statystyki. Uwidocznione w nim wiadomości są nie do przecenienia jako świadectwo skali działalności archiwów przed wojenną luką oraz przed następującym po niej okresem odbudowy – archiwów, społecznych struktur i świata wiedzy.

Zachował się i został opublikowany arkusz zatytułowany „C. Korzystanie z archiwów” – kluczowy, bo charakteryzujący społeczną widzialność tych instytucji². Archiwa państwowe, których w 1937 r. funkcjonowało 15, załatwiły w tamtym roku 8321 kwerend. Z tej liczby 3283 kwerendy zakwalifikowano jako majątkowe, 322 jako naukowe, 227 jako genealogiczne. Ponad połowę – 4489 – ujęto w kategorii „inne”. Większość kwerend – 5060 – podjęto z inicjatywy osób prywatnych, 2568 dla władz państwowych, 492 dla władz samorządowych, 114 dla różnorodnych „instytucji i zrzeszeń”, a 87 dla władz duchownych. Proporcje te ułożyły się nieco inaczej, gdy uwzględniono rezultaty archiwalnych poszukiwań. Osobom prywatnym archiwa wydały 2984 „odpisy, wypisy lub informacje”, władzom państwowym – 4968, władzom samorządowym – 220, władzom duchownym – 85, a „instytucjom i zrzeszeniom” – 74.

Gośćmi pracowni w archiwach państwowych byli przede wszystkim badacze naukowci. W 1937 r. zarejestrowano w tym charakterze 1485 osób, które złożyły 15 345 wizyt, korzystając z 38 830 „akt” (tzn. jednostek aktowych). Dodatkowo 682 jednostki wypożyczono im poza archiwa. Kolejną grupę użytkowników zasobu archiwalnego stanowili pracownicy publiczni prowadzący poszukiwania „w celach urzędowych”. Wśród nich 458 reprezentowało instytucje państwowe, a 111 – samorządowe. Złożyli w archiwach – odpowiednio – 799 i 168 wizyt. Łącznie wydano im w pracowniach 2544 jednostki aktowe. Niemniej jednak kilkakrotnie więcej jednostek – 6892 – działający służbowo użytkownicy wypożyczyli poza archiwa.

Charakterystyczny był brak innych grup użytkowników. Ówczesna doktryna dostępu do państwowego zasobu archiwalnego nie przewidywała samodzielnego korzystania z niego przez zainteresowanych niebędących

- 1 *Sprawozdanie z działalności Wydziału Archiwów Państwowych w 1937 r. Na podstawie materiałów dostarczonych przez poszczególne Archiwa Państwowe opracował Antoni Rybarski*, „Archeion. Czasopismo poświęcone sprawom archiwalnym. Założone przez Stanisława Ptaszyckiego w roku 1926” 1938-1939, t. XVI, s. 155-216.
- 2 Zob. I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006, s. 307-340.

naukowcami albo urzędnikami. Praktyka nieco łagodziła ten rygoryzm, ale odstępstwa nie przejawiały się w statystyce.

Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych w 1937 r. zawierało ponadto zestawienia obrazujące stan zatrudnienia na przestrzeni dziesięciolecia. Osobliwością było uwzględnienie również danych zebranych niedługo przed publikacją – w styczniu 1939 r. Archiwa w całym kraju zatrudniały wówczas 79 urzędników – od XII do IV stopnia służbowego – oraz 34 niższych funkcjonariuszy. Ten poziom zatrudnienia utrzymywał się od początku dekady, z niewielkimi fluktuacjami. Z tej liczby niemal połowa pracowników (38/15) przypadała na 5 archiwów warszawskich. Reszta obsługiwała pozostałych 13 archiwów w kraju, wśród których 2 nie wykazywały żadnej kadry merytorycznej, a kilka zadowalało się dwuosobową obsadą.

Po kilku wojennych latach, naznaczonych w dziejach archiwów – jak we wszystkich sferach narodowej kultury – zniszczeniami i grabieżami, powrócono do rozproszonego widzenia działalności tych instytucji. Zabrakło minimum ładu niezbędnego do ich postrzegania jako składników krajowego systemu. Pierwszy bilans, obejmujący czas do 1947 r., uwzględnił 11 archiwów państwowych³. W Warszawie działalność podjęło wówczas tylko Archiwum Główne Akt Dawnych, a niebawem nastąpić miała reaktywacja Archiwum Akt Nowych. Oba dotknięte zostały ogromnymi stratami w zasobie archiwalnym. Pozostałe 3 stołeczne archiwa nie powróciły już do istnienia⁴. Poza siecią znalazły się archiwa w Grodnie, Wilnie i dwa we Lwowie. Pojawiły się natomiast archiwa w Szczecinie i Wrocławiu, które miały dopiero wrastać w polską kulturę, zachowując zarazem pamięć miejsca. Nowym elementem było też archiwum w Gdańsku, gdzie przed wojną funkcjonowała jedynie skromna polska ekspozycja. Archiwa państwowe – nawet 5 względnie oszczędzonych przez los – na długo zaabsorbowane były przywracaniem elementarnego funkcjonowania.

Po upływie powojennego dziesięciolecia sieć archiwów państwowych uległa stabilizacji, a zarazem ustaliły się standardy dokumentowania ich działalności. Choć nie bez wpływu biurokratyzacji, symptomatycznej dla tej epoki, kształtował się zasób usystematyzowanej wiedzy o archiwach⁵.

- 3 A. Rybarski, *Działalność archiwów państwowych w latach 1945–1946*, „Archeion” 1948, t. XVIII, s. 218–263.
- 4 W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji (1939–1945)*, „Archeion” 1948, t. XVII, s. 54–83.
- 5 E. Brańska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w 1955 r.*, „Archeion” 1956, t. XXVI, s. 218–239.

W 1955 r. funkcjonowały 3 archiwa centralne, 16 wojewódzkich archiwów państwowych z 9 oddziałami terenowymi, a także 70 archiwów powiatowych. Zwiększyła się też kadra archiwistów, która obejmowała 430 tzw. „pracowników działalności podstawowej” oraz 11 samodzielnych pracowników naukowych. Byli oni wspomagani przez 299 pracowników administracji, obsługi itp. Zasób archiwalny mierzył ponad 105 km, obejmując 10 618 zespołów.

Archiwa zajmowały się specjalistycznymi zagadnieniami metodycznymi, ich pracownicy uczestniczyli w stosunkowo licznych (115) wewnętrznych zebraniach naukowych, a w kilku fachowych periodykach zamieścili 24 artykuły. Ponadto wyróżniały się przedsięwzięcia kierowane na zewnątrz świata archiwów, mające charakter popularyzatorski. Przeważały proste formy komunikacji: tradycyjne wystawy i pokazy dokumentów. Upowszechnieniu wiedzy o archiwach służyły też drobne publikacje prasowe i audycje radiowe z udziałem archiwistów.

Odmienną formę oddziaływania na społeczne otoczenie stanowiły prace, które zmierzały do roztoczenia przez archiwa państwowe nadzoru nad postępowaniem z dokumentacją w instytucjach publicznych – z myślą o chronieniu akt o szczególnej wartości dla nauki i dla państwowej gospodarki. Wspierające znaczenie miały szkolenia dla pracowników tych instytucji, zajmujących się archiwizacją, a także doradztwo dotyczące instrukcji kancelaryjnych i wykazów akt. Liczby 13 414 wizytacji w „składnicach akt”, 271 „konferencji” dla kierowników tych składnic oraz 7938 przeszkolonych osób świadczą o dużej skali tych przedsięwzięć.

W pracowniach archiwów państwowych gościło w 1955 r. 2806 użytkowników, którzy w trakcie 26 179 wizyt skorzystali ze 110 550 jednostek archiwalnych. Środowiska docelowe były w istocie podobne do tych sprzed ćwierćwiecza; rewolucja społeczna nie była rewolucją w korzystaniu z dokumentacyjnych źródeł dziejów.

Archiwa państwowe przeprowadziły 5924 zlecone kwerendy, różniąc je na podejmowane dla władz i urzędów, naukowe oraz prywatne. Toczyły się też w nich – na użytek przyszłych badaczy – kwerendy tematyczne, poświęcone wówczas dziejom wsi, dziejom klasy robotniczej, rewolucji 1905 r. oraz stosunkom polsko-radzieckim.

Dwa archiwa mikrofilmowały przechowywane dokumenty, przyciągając uwagę potencjalnych naśladowców. Technologiczne rozwiązanie, mające znaczenie raczej dla bezpieczeństwa archiwalnego zasobu niż dla wspierania jego dostępności, stanowiło jednak prototyp zarządzania kopiami w następnej

epoce. W tej odległej przyszłości jego odpowiedniki miały otworzyć archiwa dla nowych grup użytkowników.

Ten model obecności archiwów w sferze kultury miał utrwalić się na dłużej. Był dość zachowawczy, szczególnie gdy mowa o środkach społecznej komunikacji. Wzbogacił się o ograniczoną ofertę „dla wszystkich”, lecz niezbyt frapującą. Przez lata tysiące zwiedzających przesuwały się – często tytułem szkolnego obowiązku – wzdłuż gablot, w których spoczywały martwe dokumenty albo wręcz ich kopie. Archiwom udawały się niekiedy świetne i głośne prezentacje, ale popularyzatorska codzienność była inna, przeciętna.

Po upływie kolejnych kilkunastu lat zmieniły się raczej liczby niż zjawiska – jednak ze spektakularnymi wyjątkami. W przełomowym 1989 r. funkcjonowały już 33 archiwa państwowe z 57 oddziałami terenowymi, zatrudniające (wraz z urzędem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych) 1250 osób, w tym 72 pracowników naukowych⁶. Ich zasób archiwalny obejmował 44 132 zespoły, na które składało się ponad 13 mln jednostek o łącznym rozmiarze niespełna 180 km. Wyróżniono w nim również dokumentację nieaktową: fotografie, filmy, nagrania dźwiękowe. W znacznej części była ona zgromadzona w specjalistycznym archiwum utworzonym w 1955 r. i funkcjonującym przez następne półwiecze pod osobliwą nazwą Archiwum Dokumentacji Mechanicznej. Tego rodzaju dokumentacja znajdowała się zresztą w wielu archiwach, podobnie jak obiekty kartograficzne, pieczęcie, dokumentacja techniczna, dokumenty pergaminowe – teraz więc została tylko odnotowana w dokumentach sprawozdawczych.

W pracowniach archiwów gościło 5650 użytkowników, którym w trakcie 36 833 wizyt udostępniono 237 455 jednostek archiwalnych. Archiwa przeprowadziły blisko 36 tys. zleconych kwerend, w tym dla prywatnych wnioskodawców 33 232, dla władz i urzędów 2429, a dla innych instytucji krajowych 334. Długookresowe wskaźniki wykorzystania zasobu archiwalnego rosły.

Działalność popularyzatorska w 1989 r. objęła „Tydzień Archiwów Polskich”, oznaczony już numerem VII, a więc mający pewną tradycję i zasób doświadczeń. Był to pomysł na wydarzenie promocyjne – niejedyny. Odnotowano też m.in. zorganizowany przez jedno z archiwów cykl „piątków archiwalnych”. Powoli pojawiały się śmielsze próby zainteresowania szerokiej publiczności dokumentacyjnym dziedzictwem – projekty wyrastające ponad

6 D. Rocka, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1989*, „Archeion” 1993, t. XCII, s. 175–191.

popularyzatorskie wyrobnictwo. Podtrzymywane były jednak i te tradycyjne formy manifestowania obecności archiwów w przestrzeni publicznej: zorganizowano 148 wystaw, ukazało się 66 artykułów prasowych; archiwom państwowym poświęcone były 22 audycje radiowe oraz – co nie mogło zdarzyć się w 1955 r. – 23 programy telewizyjne.

Przedsięwzięcia badawcze animowane były przez 7 międzyarchiwalnych zespołów problemowych. W archiwach odbyło się 76 zebrań naukowych, tematycznie zdominowanych przez dwie ówczesne rocznice: wybuchu II wojny światowej oraz dekretu Naczelnika Państwa z 1919 r. o archiwach państwowych. Odbyło się kilka sesji naukowych współorganizowanych przez archiwa. Rozwijala się współpraca z 8 uczelniami, których program dydaktyczny obejmował specjalizację archiwistyczną. Życie naukowe archiwów przejawiało się też w specjalistycznych publikacjach – fachowych czasopismach i monografiach.

Odnotowano – co znamienne – dwa wewnętrzne szkolenia w zakresie obsługi komputerów i przetwarzania danych. Archiwa państwowe od kilku lat interesowały się technologiami cyfrowymi oraz ich zastosowaniami, ale informatyzacja miała do nich dopiero wkroczyć. Wybór został dokonany (choćby zdecydowanie nie przez aklamację), lecz koncepcje wdrożenia narzędzi informatycznych nadal pozostawały zamknięte w nierozległych granicach umiejętności i wyobraźni. Pionierska rola przypadła zespołowi „Informatyka i Archiwa” działającemu przy Archiwum Państwowym w Poznaniu. Paradoksalnie, w propagowaniu nowego wyróżniało się też Archiwum Główne Akt Dawnych.

Okrzepił nadzór archiwów państwowych nad postępowaniem z dokumentacją w sferze publicznej. Objęto nim ponad 10 tys. jednostek organizacyjnych, co skądinąd daje wyobrażenie, jak wycinkowe jest to pole widzenia i jak ważne są w związku z tym kryteria selekcji źródeł państwowego zasobu archiwalnego. Rozpoczął się dopiero proces prywatyzacji w gospodarce i nadchodziła fala upadłości wielu państwowych przedsiębiorstw. Zbliżała się też reaktywacja samorządu terytorialnego, który po dziesięcioleciach miał oddzielić się od struktur rządowych. Archiwom państwowym – etatystycznym z nazwy i z nawyku – wielkie obszary rzeczywistości miały nagle zniknąć z oczu. Przywracanie akceptowalnego pola widzenia trwało później przez lata. Niemniej jednak skala archiwalnego nadzoru pozostała już na ustalonym wówczas poziomie.

Jeszcze przed politycznym przełomem nastąpiło otwarcie na świat, rozwijała się współpraca z publicznymi archiwami zachodniej Europy i USA.

Ważnym i trwałym motywem tych kontaktów było podążanie dokumentacyjnymi tropami Polaków, rozszanymi na wielu kontynentach. Wyjazdy i poszukiwania nie omijały więc również dawnych kresów wschodnich Rzeczypospolitej.

Następny kilkunastoletni skok w czasie – do 2004 r. – ukazuje sieć archiwów państwowych w podobnym kształcie i wielkości⁷. Zatrudnienie wzrosło do 1492 osób, w tym 946 archiwistów i konserwatorów oraz 22 pracowników naukowych. Ta ostatnia liczba była symptomatyczna. Archiwa powoli oddalały się od świata nauki, zadamawiając się – bez euforii – w strukturach rządowej administracji, a więc powracając do swych urzędniczych korzeni.

W ich magazynach znajdowało się już o 31 289 zespołów materiałów archiwalnych więcej niż w 1989 r., liczących ok. 21 mln jednostek inwentaryzowanych więcej, o rozmiarze większym o 60 km. Tak znaczna różnica stanowiła echo świata dokumentacji masowej, a także przeobrażeń w sferze publicznej – jeszcze nie tych bieżących, przełomowych, ale tych, które postępowywały przez lata. Uwagę zwracały ponadto pokaźne zbiory fotografii, szacowane na 14 mln jednostek.

Organizacyjną innowacją stanowiło powołanie Archiwum Państwowego Dokumentacji Osobowej i Płacowej w Milanówku – trudna próba zaangażowania się archiwistów w łagodzenie społecznego problemu potwierdzenia uprawnień emerytalnych poprzez udokumentowanie okresów zatrudnienia i wysokości zarobków. Także inne archiwa państwowe uczestniczyły w nowym przedsięwzięciu. Odwróciły część uwagi od świata wysokiej wiedzy i historycznej pamięci, by spożytkować swe szczególne kompetencje na rzecz bytowych potrzeb byłych pracowników, którzy po dramatycznych w gospodarce latach 90. zderzyli się z formalnymi rygorami zabezpieczenia społecznego.

W pracowniach archiwów gościło o 17 988 użytkowników zasobu więcej niż w 1989 r. (wzrost o 318%), którzy w trakcie 94 487 wizyt (wzrost o 57 654 – 156%) skorzystali z 466 343 jednostek więcej (wzrost o 196%). Przeważającą część archiwaliów udostępniono do celów naukowych, wśród których wyróżniały się badania nad historią lokalną. Ważną grupę użytkowników stanowili też genealodzy. Małe ojczyzny, dzieje rodzin i rodów znalazły się w centrum uwagi. Inny przedmiot masowych poszukiwań to tytuły praw

7 *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych w 2004 r.*, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/spraw_2004.pdf [dostęp: 12.10.2018], s. 1–72.

majątkowych. Nadal nie wygasły roszczenia wobec państwa, które wynikły i trwały w zawieszeniu przez długie lata politycznej dezaprobaty dla prywatnej własności. Wkrótce po przełomie 1989 r. wielu ludzi przystąpiło w archiwach do poszukiwania zatartych tropów po składnikach mienia odebranego – bez dbałości o legalizm i sprawiedliwość – ich przodkom.

Moment wyjścia poza model „archiwów dla znawców” jest niemierzalny, ale sam ten fenomen niewątpliwie miał miejsce. W czytelnich tłumnie pojawili się „zwykli ludzie”. Nie wszyscy z nowych gości zaspokajać mieli potrzeby poznawcze; wielu przychodziło z motywacją utylitarną. Wzrosła też – co widać po wskaźnikach – liczba „użytkowników jednodniowych”.

Archiwa przeprowadziły również 70 995 zleconych kwerend (97% więcej niż w 1989 r. – 53 610 dla osób prywatnych, 16 613 dla władz i urzędów oraz 772 dla instytucji naukowych). Opadła już fala poszukiwań związanych z rekompensatami za pracę przymusową na rzecz III Rzeszy Niemieckiej – z którego to powodu kilka lat wcześniej liczba kwerend była niemal dwa razy wyższa. Niemniej jednak, w 2004 r. nadal dominowały poszukiwania do celów kwalifikowanych jako socjalne. Znaczny udział miały również poszukiwania genealogiczne i własnościowe.

Był to rok, w którym liczba cyfrowych kopii archiwaliów, zamówionych przez użytkowników, przewyższyła liczbę kopii kserograficznych. Wynik nie imponował – chodziło o 197 tys. skanów – lecz symboliczna granica została na zawsze pokonana.

Archiwa państwowe nadzorowały postępowanie z dokumentacją w niemal 10 tys. jednostek organizacyjnych sfery publicznej, które były już podzielone na podmioty państwowe oraz podmioty samorządu terytorialnego. Przeprowadziły w nich ponad 4,5 tys. kontroli, lustracji lub ekspertyz.

W obrębie teraźniejszości odnotowuje się dalszy wzrost rozmiaru zasobu archiwów państwowych. Nadal są to zmiany ilościowo ogromne, rzędu kilkadziesiątu procent w porównaniu z 2004 r.⁸. Podstawowe źródło nabytków wciąż stanowią tradycyjne kancelarie administracji publicznej. Wąskim strumykiem spływają też do archiwów dokumenty elektroniczne, lecz informatyzacja działalności podmiotów publicznych nie dotarła jeszcze do etapu masowej, końcowej archiwizacji. Niemniej jednak w zaawansowanym stadium znalazł się projekt Archiwum Dokumentów Elektronicznych – systemu

8 *Sprawozdanie z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2017 r.*, https://www.archiwa.gov.pl/files/SPRAWOZDANIE_2017.PDF [dostęp: 12.10.2018], s. 1-104.

informatycznego do zarządzania cyfrową dokumentacją w administracji publicznej. Projekt ma być zrealizowany do połowy 2020 r.

Specyficzna koncepcja uzupełnienia narodowego zasobu archiwalnego przejawia się w podjętym od początku stulecia międzynarodowym projekcie „Odtworzenie pamięci Polski”. Ma on na celu uzyskanie, w różnej postaci, treści historycznych dokumentów, które zostały przez Polskę utracone lub uległy rozproszeniu poza granicami kraju, m.in. w ośrodkach polonijnych.

Wskaźniki udostępniania materiałów archiwalnych w pracowniach archiwów państwowych po dziesięcioleciach wzrostu zaczęły powoli spadać. Istotnym źródłem tego zjawiska stała się dostępność wielu dokumentów drogą elektroniczną – głównie w serwisie www.szukajwarchiwach.pl oraz w portalu www.genealogiawarchiwach.pl, który prezentuje skany aktów metrykalnych i ewidencji ludności z terenu województwa kujawsko-pomorskiego. Wiele innych skanów znaleźć można również na stronach internetowych poszczególnych archiwów państwowych. Łącznie dostępnych jest ok. 40 mln cyfrowych kopii dokumentów z zasobu tych archiwów. W 2017 r. zarejestrowały one łącznie ponad 45 mln odsłon na zarządzanych przez siebie portalach.

Zmienił się model korzystania z zasobu archiwalnego. Uniezależnienie od miejsca i czasu przyniosło aktywizację nowych, dotychczas nieznanych środowisk użytkowników archiwaliów. Większość z nich nigdy nie podjęłaby trudu odwiedzenia materialnego archiwum. Zatarciu uległa granica między realizacją zdefiniowanych potrzeb poznawczych a zaspokajaniem ciekawości. W korzystaniu z archiwalnych systemów teleinformatycznych przejawia się zarówno wątek udostępniania materiałów archiwalnych, jak i wątek popularyzacji archiwów. W obrębie tego drugiego inicjatywa przeszła – w odróżnieniu od form tradycyjnych – w ręce użytkowników. Każdy może samodzielnie zaaranżować na własny użytek „prezentację” dokumentów, uwolnioną od dyktatu archiwistów.

Bez wychodzenia z domu zainteresowani są również w stanie zapoznać się z ponad 12 mln opisów jednostek archiwalnych. Jest to rezultatem za-inicjowanego zaledwie w 2016 r. – i nadal rozwijanego – programu cyfryzacji tradycyjnych środków ewidencji zasobu archiwalnego.

Także działalność popularyzatorska archiwów wzbogaciła się o projekty dalekie od stereotypu pasywnego odbiorcy. Od kilku lat trwa akcja „Archiwa rodzinne”, która propagowała różnicowane formy opieki nad domowymi dokumentami, składanymi w szufladach – na ile pozwoliła na to historia – od pokoleń. Spotkała się z żywym zainteresowaniem, także ze strony osób, które dotychczas omijały archiwa państwowe.

Od 2014 r. pod auspicjami Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych ukazują się, w ramach obchodów 100. rocznicy wybuchu i wydarzeń I wojny światowej, dzienniki, pamiętniki i korespondencja z zasobu archiwów państwowych – w serii wydawniczej „Wielka Wojna – codzienność niecodzienności”. Publikacje te prezentują perspektywę nie powszechnie znanych osobistości, ale uczestników powszedniego życia.

Archiwa państwowe nie rezygnują zarazem ze znanych już form popularyzacji, m.in. wystaw dokumentów. Modernizują jednak i te tradycyjne formy przekazu, wychodząc np. w przestrzeń publiczną – jak w przypadku ogólnopolskiej wystawy „Wiśła w dokumencie archiwalnym”, spotykającej się z przechodniami na ulicach miast.

Na przestrzeni stulecia archiwa państwowe uległy radykalnym przeobrażeniom. Niektóre aspekty ich przeszłości zatarty się zresztą w biegu tego niedługiego czasu. Potwierdzenie znajduje znana archivistom reguła, że historią staje się nie to, co było, ale co zostało zapisane. Trzeba by dodać jeszcze – jak zapisane. Zmienny wpływ archiwów na sferę kultury można w znacznej części analizować jedynie poprzez utrwalone dane statystyczne, których zwodniczość stanowi samodzielny kulturowy motyw. Niemniej jednak – także same liczby dają wyobrażenie o przebytej drodze.

W dokumentach złożonych w archiwach państwowych utrwalona została pamięć narodu, tworzący od ponad 800 lat obraz dziejów polskiego społeczeństwa i państwa. Zapisy te obrazują miejsce Polski na mapie Europy, są świadectwem tysiącletniego dorobku cywilizacyjnego i kulturalnego. Zachowują pamięć o życiu społecznym, jego instytucjach i osobistościach, a także o ludziach niebędących postaciami z podręczników, ale wraz z milionami innych zamieszanych w historię i współtworzących ją na co dzień. Archiwa te, mające wielu poprzedników, pełnią swą misję od pierwszych miesięcy odrodzonej Rzeczypospolitej, od stu lat dając świadectwo jej losom.

WYBRANE PUBLIKACJE:

- Brańska E., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w 1955 r.*, „Archeion. Czasopismo poświęcone sprawom archiwalnym. Założone przez Stanisława Ptaszyckiego w roku 1926” 1956, t. XXVI.
- Mamczak-Gadkowska I., *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.

- Rocka D., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1989*, „Archeion” 1993, t. XCII.
- Rybarski A., *Działalność archiwów państwowych w latach 1945–1946*, „Archeion” 1948, t. XVIII.
- *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych w 2004 r.*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/spraw_2004.pdf [dostęp: 12.10.2018].
- *Sprawozdanie z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2017 r.*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, https://www.archiwa.gov.pl/files/SPRAWOZDANIE_2017.PDF [dostęp: 12.10.2018].
- *Sprawozdanie z działalności Wydziału Archiwów Państwowych w 1937 r. Na podstawie materiałów dostarczonych przez poszczególne Archiwa Państwowe opracował Antoni Rybarski*, „Archeion” 1938–1939, t. XVI.
- Suchodolski W., *Archiwa polskie za okupacji (1939–1945)*, „Archeion” 1948, t. XVII.
- Tandecki J., *Archiwa w Polsce w latach 1944–1989. Zarys dziejów*, Toruń 2017.
- Tomczak A., *Zarys dziejów archiwów polskich*, Toruń 1982.

Opracowanie: autor zbiorowy,
Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, ndap@archiwa.gov.pl

BIBLIOTEKI

Biblioteka Narodowa

Obecność bibliotek w Polsce nierozzerwalnie wiąże się z historią naszego kraju. Liczne źródła świadczą o działaniach tych instytucji na przestrzeni wieków i o roli w kształtowaniu państwowości i kultury polskiej, a także o koncepcjach rozwoju bibliotek zakładających ścisły związek między ich dostępnością a poziomem wykształcenia społeczeństwa, udziałem w nauce, oświacie i kulturze.

Od czasu II Rzeczypospolitej sporządzane są analizy rozwoju bibliotekarstwa naukowego i oświatowego na terenie odradzającego się państwa polskiego. Wprawdzie przyjęta wówczas metodologia badań nad rozwojem bibliotek w Polsce odbiega od obecnie stosowanej, w niniejszym artykule przyjęto jednak jej wyniki jako punkt wyjścia do zarysowania problematyki stanu bibliotek w Polsce od czasów II RP¹ do chwili obecnej. W analizie problemów związanych z funkcjonowaniem bibliotek po 1945 r. wykorzystaliśmy wyniki badań² i opracowania przygotowane w Bibliotece Narodowej³,

- 1 „Biblioteki oświatowe. Stan na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne”, Warszawa 1932; Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2007; J. Janiczek, *Bibliotekarstwo oświatowe w Polsce po dwudziestu latach niepodległości*, „Bibliotekarz” 1939, t. XI, nr 1–2.
- 2 B. Budyńska, M. Jezierska, G. Lewandowicz-Nosal, G. Walczewska-Klimczak, „Biblioteki w Polsce w 2012 r.”, <http://ksiegarnia.bn.org.pl/pdf/Biblioteki%20w%20Polsce%20w%202012%20r..pdf> [dostęp: 03.09.2018].
- 3 „Biblioteki Publiczne w Liczbach” 1971–2011, „Stan bibliotek w Polsce. Raport” 2012–2013.

urzędowe statystyki i wydawnictwa GUS⁴ oraz literaturę przedmiotu. W opisie rozwoju i funkcjonowania bibliotek przyjęto trzy perspektywy: rozwój instytucjonalny, otoczenie prawne (ustawodawstwo), zawód bibliotekarza, z uwzględnieniem ważnych dla historii Polski cezur czasowych: do 1939 r., lata 1945/1946, 1955 r., 1975 r.⁵, 1989 r., 2004 r.⁶ oraz 2017 r.

TROCHĘ HISTORII

Księgozbiory na ziemiach polskich powstawały od XI w. przy klasztorach, katedrach, kolegiatach i kościołach prowadzących szkoły. W XIV w. otwarto pierwszy na ziemiach polskich uniwersytet w Krakowie, którego biblioteka działa do dziś jako Biblioteka Jagiellońska. W epoce renesansu powstawały biblioteki prywatne, np. księgozbiór królewski Zygmunta Augusta, uznawany za jeden z największych księgozbiorów w ówczesnej Europie. Z zasobu liczącego 4 tys. tomów przetrwało około 1 tys. dzieł przechowywanych w Bibliotece Narodowej w Warszawie, Rosyjskiej Bibliotece Narodowej i wielu innych bibliotekach europejskich. W wieku XVII najdotkliwsze straty dla społeczeństwa polskiego i jego kultury przyniosły najazdy szwedzkie, w wyniku których biblioteki straciły najcenniejsze kolekcje, m.in. zbiory biblioteki zamkowej króla Jana Kazimierza w Warszawie, kolekcję jezuitów w Braniewie, bibliotekę kolegium jezuitów w Poznaniu oraz bibliotekę kapitułną we Fromborku wraz z księgozbiorem Mikołaja Kopernika. W latach późniejszych bogate księgozbiory zostały zebrane także przez królów Jana III Sobieskiego i Stanisława Augusta.

W rozwoju bibliotekarstwa polskiego szczególnie ważna była 2. połowa XVIII wieku – okres oświecenia. Dzięki reformom społecznym Komisji Edukacji Narodowej przeprowadzono reformę szkolnictwa, począwszy od poziomu elementarnego, a skończywszy na szkołach wyższych. Przyznano bibliotekom szczególne miejsce, podkreślając ich publiczny charakter oraz obowiązek powszechnego udostępniania zbiorów. Przeznaczano fundusze na unowocześnianie księgozbiorów bibliotek, pod patronatem KEN

- 4 „Mały Rocznik Statystyczny” 1939, 1947, 1955, 1956, 1975, 1976, 1980; „Rocznik Statystyczny” 1958–1999, „Rocznik Statystyczny Kultury” 1945/67, 1971, 1974, 1981, 1989.
- 5 W analizie uwzględniono 1975 r., ze względu na duże zmiany w funkcjonowaniu bibliotek w związku z reformą administracyjną kraju.
- 6 Dla bibliotek innych niż publiczne będzie to 2005 r., ze względu na zbierane przez GUS dane w cyklu dwuletnim.

przygotowano projekty zasad opracowywania zbiorów, powstały załączki polityki bibliotecznej. W 1747 r. Andrzej i Józef Załuscy utworzyli ze swych zbiorów w Warszawie bibliotekę publiczną. Otwarta dla publiczności pełniła funkcje biblioteki narodowej, a od 1774 r. została przejęta przez państwo, jako biblioteka narodowa – „Biblioteka Rzeczypospolitej Załuskich zwana”. Polski Sejm przyznał jej w 1780 r. egzemplarz obowiązkowy. Biblioteka Załuskich działała do końca XVIII w., po utracie państwowości polskiej została wywieziona do Petersburga⁷ i jej zbiory częściowo wróciły do kraju w latach 1921–1934 i zostały włączone do zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Większość z nich uległa zniszczeniu po upadku Powstania Warszawskiego w 1944 r.

W XIX w. w okresie zaborów Polska nie istniała jako państwo na mapie Europy. W tym czasie biblioteki tworzone przez instytucje i stowarzyszenia, biblioteki fundacyjne i rodowe, a później biblioteki oświatowe były jedynymi z podstawowych narzędzi utrzymywania świadomości narodowej i pełniły ważną rolę w edukacji kolejnych pokoleń Polaków i pielęgnowaniu przejawów polskości na terenach objętych zaborami. Wśród bibliotek, które powstały w tym czasie, szczególnie ważną rolę pełniły:

- biblioteki powoływane przy towarzystwach naukowych, w tym przez Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (1803 r.), Towarzystwo Naukowe w Płocku (1821 r.), Towarzystwo Naukowe w Poznaniu (1857 r.);
- biblioteki uniwersytetów we Lwowie, Warszawie, Wilnie i Krakowie;
- biblioteki rodowe (ordynackie), które często były przekształcane w biblioteki o charakterze publicznym⁸;
- biblioteki polskie na obczyźnie, tworzone przez emigrantów w Paryżu i Rapperswilu w Szwajcarii;
- biblioteki oświatowe, m.in. Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności (1861 r.), Towarzystwa Czytelni Ludowych (1880 r.), Towarzystwa Szkół Ludowych (1891 r.), Polskiej Macierzy Szkolnej (1906 r.).

7 J. Kozłowski, *Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986.

8 Wśród nich wymienić należy zbiory Działyńskich, Czartoryskich, Raczyńskich, Czackich, Krasińskich, Zamoyskich i Ossolińskich. Na szczególną uwagę zasługuje działalność utworzonego w 1817 r. we Lwowie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, którego główną misją było gromadzenie pamiątek piśmiennictwa narodowego. Zbiory w przeważającej części uratowano i po II wojnie światowej przewieziono do Wrocławia, gdzie Ossolineum kontynuuje swą działalność jako placówka Polskiej Akademii Nauk.

BIBLIOTEKI W II RP

Wraz z odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 r. wiązano wielkie nadzieje z wykorzystaniem powstałych w XVIII i XIX w. bibliotek, jako niezbędnych instytucji w życiu społecznym, naukowym i kulturowym. W większości stanowiły one w II RP podstawę działania instytucji dających dostęp do nauki, wiedzy i oświaty różnym grupom społecznym.

Charakterystyka bibliotek w II RP napotyka trudność w ich podziale, nie tworzyły one zorganizowanych sieci i przy próbie ich kwalifikacji trzeba uwzględnić krzyżujące się kryteria. Najczęściej stosowanym była ich funkcja społeczna, wyznaczająca zakres działania, profil gromadzonych zbiorów i dostępność do nich, strukturę odbiorców. Na tej podstawie wyróżniano biblioteki naukowe, oświatowe, szkolne i pedagogiczne, wojskowe, szpitalne i więzienne. Ze względów praktycznych podział ten ograniczano na ogół do dwóch podstawowych grup: naukowych i oświatowych. Utrzymywał się on nie tylko w dokonywanych analizach, ale również w sposobach kształcenia bibliotekarzy i rozgraniczaniu problematyki bibliotekoznawczej na bibliotekarstwo naukowe i bibliotekarstwo oświatowe.

BIBLIOTEKI NAUKOWE

W latach 20. XX w. funkcjonowało 451 bibliotek naukowych. Najwięcej (37,3%) istniało dzięki pracy różnego rodzaju towarzystw, ich rozwój zaznaczył się wyraźnie w pierwszych latach XX w. Następnie były biblioteki duchowne – kościelne, klasztorne, zborowe, synagogałne (29,9%), najstarszy typ bibliotek naukowych w Polsce. Państwowe biblioteki naukowe (20,8%) rozwinęły się dopiero w II RP. Do 1918 r. zaliczano do nich istniejące biblioteki szkół wyższych i naukowych instytucji użyteczności publicznej, np. archiwów lub muzeów. Pozostałe typy bibliotek naukowych to biblioteki samorządowe (9,1%), utrzymywane przez jednostki samorządu, biblioteki prywatne (3,5%), głównie fundacyjne, były stosunkowo nieliczne. Pierwsze odgrywały dużą rolę w ruchu samokształceniowym, popularyzacji nauki, drugie stanowiły dla badań naukowych istotne skarbnice materiałów źródłowych.

Pod względem liczebności zbiorów wiodącą rolę zajmowały biblioteki państwowe, następnie biblioteki towarzystw naukowych, duchowne, samorządowe i prywatne.

Wśród bibliotek państwowych wymienić należy utworzoną na mocy Rozporządzenia Prezydenta RP z 24 lutego 1928 r. Bibliotekę Narodową⁹, Bibliotekę Państwową im. Wróblewskich w Wilnie¹⁰, biblioteki szkół wyższych, głównie biblioteki uniwersyteckie, biblioteki ministerstw i urzędów państwowych, w tym biblioteki kuratoriów okręgów szkolnych, służące nauczycielom w ich pracy zawodowej oraz w zdobywaniu i pogłębianiu wiedzy¹¹.

Ważną rolę wśród bibliotek naukowych pełniły ksiąźnice uniwersyteckie, szczególnie w pierwszym okresie odradzającego się państwa. Były najlepiej zorganizowane, posiadały bogate zbiory i bogatą tradycję w ich udostępnianiu. Wraz z odzyskaniem niepodległości otoczone zostały opieką państwa. W 1918 r. działały biblioteki uniwersyteckie: Jagiellońska, Uniwersytetu Lwowskiego i Uniwersytetu Warszawskiego, w tym też roku powstała Biblioteka Uniwersytetu Katolickiego w Lublinie. W 1919 r. zorganizowano Bibliotekę Uniwersytetu Poznańskiego, w tym samym roku Bibliotekę Wileńską uznano za ksiąźnicę Uniwersytetu Stefana Batorego.

Biblioteki specjalne szkół wyższych były nieliczne. W 1918 r. powstały m.in. Biblioteka Politechniki Lwowskiej, Biblioteka Politechniki Warszawskiej, Biblioteka SGGW, Biblioteka SGH. Tworzyły one integralną część własnych uczelni, prowadzone były przez pracowników naukowych, nie bibliotekarzy, korzystanie z nich przez osoby z zewnątrz było praktycznie niemożliwe.

Mniejszy zasięg oddziaływania miały ksiąźnice przy powstających instytucjach państwowych i ministerialnych (biblioteki specjalne). Do największych z nich należała Centralna Biblioteka Wojskowa (1919 r.), Biblioteka GUS (1918 r.), Biblioteka Sejmu i Senatu w Warszawie (1919 r.), Biblioteka Sejmu Śląskiego w Katowicach (1922 r.), Biblioteka Ministerstwa Komunikacji (1919 r.).

- 9 Postulat powołania BN był wysuwany już w 1918 r.
- 10 Była drugą po BN autonomiczną ksiąźnicą podległą bezpośrednio Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). Została upaństwowiona w 1926 r. W jej zasobach znalazły się cenne zbiory litewskie i wileńskie. Wobec słabej sieci bibliotek naukowych we wschodniej części ówczesnej Polski biblioteka pełniła ważną rolę w życiu miasta i regionu.
- 11 Biblioteki pedagogiczne posiadało 9 kuratoriów okręgów szkolnych, poza warszawskim. Rolę tę spełniała Biblioteka Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wszystkie biblioteki były starannie prowadzone, posiadały opracowane katalogi alfabetyczne i rzeczowe, stosowały wysyłkowe wypożyczanie w teren, rozwijały ciekawe formy popularyzacji czytelnictwa fachowego.

Poza bibliotekami państwowymi rozwój nauki wspierały biblioteki fundacyjne, odgrywające ważną rolę w trakcie zaborów, nieco mniejszą w niepodległej Polsce – wśród nich m.in. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, Biblioteka Kórnicka oraz Biblioteka im. Raczyńskich w Poznaniu, która przeszła pod zarządek miasta w 1923 r. Zbiory bibliotek fundacyjnych w stosunku do księżnic uniwersyteckich nie były duże i udostępniane przede wszystkim prezencyjnie. Głównym źródłem pozyskiwania nabytków były dary i wymiana oraz swoisty eo (egzemplarz obowiązkowy), polegający na tym, że autorzy wydający dzieła na podstawie ich materiałów bibliotecznych byli zobowiązani przesłać jeden egzemplarz publikacji na rzecz biblioteki.

Nie lepsze warunki rozwoju miały biblioteki towarzystw naukowych. Były one liczniejszą grupą bibliotek służących nauce, działały jednak w środowiskach zamkniętych i tylko Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności, Biblioteka Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i podobnych towarzystw w Wilnie, Płocku i Przemysłu odegrały większą rolę w bibliotekarstwie międzywojennym, zarazem regionów, w których działały. Niektóre z księgozbiorów towarzystw naukowych działających jeszcze przed I wojną światową stały się po 1918 r. podstawą do założenia miejskich bibliotek publicznych o charakterze naukowym, np. Książnica Miejska im. M. Kopernika w Toruniu, Miejska Biblioteka w Bydgoszczy.

BIBLIOTEKI NAUKOWE I WIELKOŚĆ ICH ZBIORÓW (1928 R.)

WYSZCZEGÓLNIENIE	OGÓŁEM	PAŃSTWOWE	SAMORZĄDOWE	TOWARZYSTW NAUKOWYCH I INNYCH	DUCHOWNE	PRYWATNE
Biblioteki	451	94	41	168	132	16
Tomy (w tys.)	7 968,8	3 300,7	794,2	22 114,4	907,6	751,9

Źródło: Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2007, s. 25, s. 174

Trzon bibliotek naukowych w II RP stanowiły biblioteki o długich tradycjach, z których większość w okresie zaborów dążyła do gromadzenia

przede wszystkim dzieł ważnych dla dziejów narodu i do zabezpieczenia zabytków kultury polskiej. Źródłem pozyskiwania bieżącego piśmiennictwa był egzemplarz obowiązkowy (eo), lub z zagranicy – wymiana. Egzemplarz obowiązkowy otrzymywały głównie biblioteki państwowe, a przepisy, które regulowały jego rozdział, ustalono w 1934 r. Wówczas to eo objęta została Biblioteka Narodowa i 7 tzw. bibliotek okręgowych¹².

BIBLIOTEKI OŚWIATOWE

Biblioteki oświatowe spełniały w II RP rolę kulturalno-oświatową w szerokim tego słowa znaczeniu. Należały do nich zarówno ogólnodostępne biblioteki publiczne, biblioteki stosujące ograniczenia (należące do stowarzyszeń, związków, instytucji), które początkowo służyły wyłącznie członkom instytucji, która je powołała, wśród nich biblioteki:

- organizacji społecznych prowadzone przez organizacje kulturalno-oświatowe: Towarzystwo Czytelni Ludowych (TCL), Towarzystwo Szkół Ludowych (TSL), Polską Macierz Szkolną (PMS);
- instytucji samorządowych;
- instytucji państwowych (np. biblioteki więzienne, szpitalne, monopoli państwowych, biblioteki publiczne prowadzone przez inspektoraty szkolne);
- parafialne – prowadzone przez parafie katolickie, zbory ewangelickie, parafie prawosławne, gminy żydowskie;
- osób prywatnych.

Ogółem w Polsce w 1929 r. było 8526 bibliotek oświatowych, 60% istniało na wsi, głównie w województwach południowych i centralnych, najbliższa sieć była w województwach wschodnich¹³. Biblioteki wiejskie były bardzo skromne, aż 39,4% posiadało tylko do 100 książek, a 51,3% do 500 książek. Jeżeli dane te zestawimy z faktem, że w 1931 r. na ogólną liczbę ludności w Polsce 31,916 mln¹⁴, na wsi mieszkało 23,185 mln osób, to wskaźnik ilustrujący liczbę książek na 1 mieszkańca był bardzo mały.

- 12 Na podstawie Rozporządzenia Ministra WRiOP z dn. 9.II. 1934 r. (Dziennik Ustaw RP 1934, Nr 17, poz. 137). Za biblioteki okręgowe uznano: Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie, Krakowie, Poznaniu i Lwowie, ponadto Książnicę Miejską w Toruniu, Bibliotekę Sejmu Śląskiego w Katowicach oraz Bibliotekę Państwową im. Wróblewskich w Wilnie.
- 13 Podobna sytuacja była wśród bibliotek naukowych, co wiązało się z tymi samymi warunkami rozwoju kulturalnego podczas zaborów.
- 14 GUS, „Mały Rocznik Statystyczny”, Warszawa 1939, s. 18.

BIBLIOTEKI OŚWIATOWE, KSIĘGOZBIORY I CZYTELNICTWO
W PODZIALE MIASTO/WIEŚ (1929 R.)

WYSZCZEGÓLNIENIE	BIBLIOTEKI			TOMY			CZYTELNICZY	WYPOŻYCZENIA
	OGÓŁEM	MIASTO	WIEŚ	OGÓŁEM	MIASTO	WIEŚ		
Polska	8 526	3 412	5 114	6 163 590	5 023 437	1 140 153	674 680 ^a	12 924 271 ^b
%	100	40,0	60,0	100,0	81,5	18,5		

^a Dotyczy 79% bibliotek.

^b Dotyczy 69% bibliotek.

Źródło: Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej*, op. cit., s. 180

O rozwoju czytelnictwa decydowały również zasady korzystania z bibliotek. Wprawdzie ponad połowa z nich wypożyczała swe zbiory bezpłatnie, ale 38% pobierało za nie opłatę, a 6,9% stosowało różne ograniczenia przy zapisie. Poza tym biblioteki funkcjonowały na ogół tylko kilka godzin tygodniowo¹⁵, co również wpływało na stan czytelnictwa społeczeństwa i poziom wykorzystania ich zbiorów. Działalność bibliotek oświatowych nie przyniosła w II RP spodziewanych efektów. Główną przyczyną był ich niedowład organizacyjny, brak skoordynowania pracy, a przede wszystkim brak ustalonych podstaw finansowych. Problem ten łączył się z ogólną polityką biblioteczną w Polsce międzywojennej. Tylko 3,4% bibliotek oświatowych utrzymywało państwo, 2,7% samorządy ogniwi terenowych, a właśnie te biblioteki miały zapewnić powszechny, bezpłatny dostęp do książki. Przeważająca część bibliotek oświatowych (88,3%) prowadzona była przez różne organizacje społeczne, które łożyły na ich rozwój i działalność w miarę posiadanych skromnych możliwości – TCL posiadało 765 bibliotek, TSL – 471, PMS – 251.

Jednym z podstawowych problemów bibliotek oświatowych był niesatysfakcjonujący rozwój bibliotek samorządowych. Związki samorządowe niezbyt chętnie włączały się do akcji bibliotecznej, której celem było powoływanie bibliotek powszechnie dostępnych dla każdego obywatela, głównie

15 26,3% bibliotek pracowało 1–2 godziny, 19,7% – 3–4 godziny, 11,4% – 5–6 godzin, 12,3% – 7–18 godzin, 7,3% – powyżej 18 godzin.

BIBLIOTEKI OŚWIATOWE W POLSCE (WEDŁUG GRUP WŁAŚCICIELI, 1929 R.)

GRUPA WOJEWÓDZTW	OGÓŁEM		ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH		ZWIĄZKÓW SAMORZĄDO- WYCH		INSTYTUCJI PAŃSTWOWYCH		PARAFII I INNYCH GMIN WYZNANIOWYCH		OSÓB PRYWATNYCH	
	BIBLIOTEKI	TOMY W TYS.	BIBLIOTEKI	TOMY W TYS.	BIBLIOTEKI	TOMY W TYS.	BIBLIOTEKI	TOMY W TYS.	BIBLIOTEKI	TOMY W TYS.	BIBLIOTEKI	TOMY W TYS.
Polska	8 526	6 163,5	7 513	4 190,3	233	879,5	294	177,3	260	152,5	226	767,9
%	100	100	88,3	66,9	2,7	14,3	3,4	2,9	3,0	2,4	2,6	12,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie MWRiOP, *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 r. oraz tablice statystyczne*, nakł. Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych, Warszawa 1932

z obawy o koszty ich utrzymania, które musiałyby ponosić¹⁶. Według opracowanych przez środowisko bibliotekarskie wielu koncepcji budowania sieci bibliotek powszechnych, w pierwszej kolejności miały powstawać biblioteki powiatowe, skupiające potencjał kadrowy i zasób książek, a następnie biblioteki gminne, które początkowo mogły otrzymywać komplety ruchome książki przygotowane w centralach powiatowych.

Porównanie danych dotyczących bibliotek samorządowych z dekady 1929–1938, jakkolwiek pokazuje wzrost liczby i zasobności bibliotek samorządowych, nie oddaje w pełni faktycznych zmian, jakie zaszły w tym okresie. O ile liczba bibliotek wzrosła o 885, to poprawa ich stanu była niewielka. Liczby te nie obejmują punktów bibliotecznych, funkcjonujących głównie na wsi, obsługiwanych przez biblioteki ruchome (w 1929 r. było ich 3800, w 1938 r. 10 600).

Stan zbiorów między 1929 r. a 1938 r. pokazuje wzrost o 400 tys. Jeżeli zestawimy go ze wzrostem liczby ludności Polski w tym okresie (o 4 mln osób), to okaże się, że pogorszył się wskaźnik zaopatrzenia na 1 mieszkańca w książki.

16 Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2007; J. Janiczek, *Bibliotekarstwo oświatowe w Polsce po dwudziestu latach niepodległości*, „Bibliotekarz” 1939, t. XI, nr 1–2, s. 3.

ROZWÓJ SAMORZĄDOWEJ SIECI BIBLIOTECZNEJ W LATACH 1929 I 1938

WYSZCZEGÓLNIENIE	ROK 1929	ROK 1938	PRZYRÓST W %
Ogółem bibliotek oświatowych	8 526	9 411	10
Ogółem tomów bibliotek oświatowych	6 100 000	6 500 000	6,6
W tym liczba bibliotek samorządowych	233	1 033	343
Liczba tomów w bibliotekach samorządowych	870 000	1 700 000	95
Liczba obsłużonych miejscowości przez biblioteki samorządowe	589	5 213	785

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Janiczek, *Bibliotekarstwo oświatowe w Polsce po dwudziestu latach niepodległości*, „Bibliotekarz” 1939, t. XI, nr 1-2

Biblioteki oświatowe w swych podstawowych funkcjach wspierane były przez biblioteki szkolne i biblioteki wojskowe (żołnierskie).

Biblioteki szkolne, które miały przede wszystkim służyć uczniom i nauczycielom, często odgrywały rolę bibliotek powszechnych. Po I wojnie były w stanie katastrofalnym. Nie wszystkie szkoły były zaopatrzone w księgozbiory, co przekładało się na wskaźniki. Np. w szkołach podstawowych na 1 ucznia było 1,1 książki. Zmianie sytuacji bibliotek nie sprzyjał ich stan kadrowy, biblioteki prowadzone były przez nauczycieli, było to ich zajęcie poboczne, bez wynagrodzenia.

BIBLIOTEKI SZKOLNE W LATACH 1929/1930 I 1936/1937

TYP SZKOŁY	1929/1930		1936/1937				
	BIBLIOTEKI	TOMY W TYS.	BIBLIOTEKI	% SZKÓŁ ZAOPATRZONYCH W BIBLIOTEKI	TOMY W TYS.	LICZBA TOMÓW NA 1 UCZNIĄ	LICZBA WYPOŻYCZONYCH TOMÓW NA 1 UCZNIĄ
Powszechne publiczne	23 084	3 442	24 934	92,8	4 869	1,1	10,7
Średnie ogólnokształcące	756	1 455	743	98,3	2 103	13,5	15,1
Kształcenia nauczycieli	227	435	27	93,1	82	36,3	24,8
Zawodowe	428	306	429	86,6	500	7,8	10,6

Źródło: Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej*, op. cit., s. 184

Biblioteki wojskowe dostosowane były do organizacji armii, prowadziły akcje wychowawcze wśród żołnierzy, rozwijały kulturę czytelniczną w wojsku i w rodzinach wojskowych. Do grupy tej należały Centralna Biblioteka Wojskowa i Biblioteki w Dowództwach Okręgu Korpusów (biblioteki okręgowe).

Biblioteki w pułkach i zakładach wojskowych (biblioteki oddziałowe) miały potrójny charakter, posiadały wyraźnie wydzielone działy naukowe, beletrystyczne, oświatowe.

BIBLIOTEKI WOJSKOWE W LATACH 1929–1938

WYSZCZEGÓLNIENIE	1929	1931	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Biblioteki okręgowe – tomy w tys.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	145	145	b.d.	b.d.
Liczba bibliotek oddziałowych	1 026	1 132	1 146	1 160	1 160	1 180	424 ^b	452
Biblioteki oddziałowe – tomy w tys.	487	618	740	791	791	847	1 103	500
CBW – tomy w tys. ^a	99	129	142	151	156	160	163	168

^a Tylko księgozbiór skatalogowany.

^b Zmniejszenie liczby w związku z komasacją bibliotek oddziałowych.

Źródło: Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej*, op. cit., s. 184

Problemy związane z bibliotekarstwem oświatowym:

- zagadnienia polityki bibliotecznej – panowało przekonanie, że gdyby państwo stworzyło warunki do powstawania bibliotek samorządowych, tzn. wprowadzono by uregulowania prawne, wyniki związane z rozwojem bibliotek oświatowych byłyby znacznie lepsze;
- problemy zawodu bibliotekarza – kształcenie pracowników bibliotek, ustalenie ich zadań i zakresu wymagań kwalifikacyjnych.

USTAWODAWSTWO BIBLIOTECZNE

Różnorodność kategorii bibliotek w II RP wymagała ujęcia w ramy organizacyjne i nadania im kierunku działania, ale przede wszystkim określenia zasad finansowania bibliotek. Środowisko bibliotekarskie miało nadzieję, że państwo przyjmie obowiązek kierowania i finansowania bibliotek, uznając je za podstawowe ogniwo rozwoju nauki i oświaty. Szczególnie rozwój bibliotek oświatowych, w tym prowadzonych przez związki samorządowe, miał

olbrzymie znaczenie ze względu na bardzo niski poziom oświaty w społeczeństwie¹⁷.

Mimo prac środowiska bibliotekarskiego nad projektami ustawy bibliotecznej, przy niezbyt popularnej wśród samorządowców w II RP idei powoływania bibliotek samorządowych nie uchwalono ustawy bibliotecznej, która stwarzałaby podwaliny krajowej sieci bibliotecznej, dostępnej dla wszystkich obywateli. Przyczyny odrzucenia projektów ustawy bibliotecznej tkwiły również w sporach ideologicznych i politycznych, a także w niechęci do ingerencji państwa w sprawy oświaty pozaszkolnej. W 1937 r. wydano Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sprawie popierania akcji bibliotecznej przez samorządy terytorialne, który był namiastką ustawy bibliotecznej oraz dwie lokalne tzw. małe ustawy biblioteczne: Wołyńską (1937 r.) i Łódzką (1938 r.), obejmujące tereny województw oraz Hrubieszowską (1938 r.) dla terenu powiatu hrubieszowskiego.

Mało skuteczne zainteresowanie państwa sprawami bibliotek spowodowało, że właściwym koordynatorem różnych poczynań bibliotekarskich i głównym autorem akcji, które zmierzały do wypracowania zasad jednolitego systemu bibliotecznego, stał się Związek Bibliotekarzy Polskich (pomysłodawca wielu projektów ustaw, ujednoczenia metod i form pracy we wszystkich typach bibliotek, nadania odpowiedniej rangi zawodowi bibliotekarza, pionier organizacji szkoleń przygotowujących do pracy w bibliotekach).

Dla ogólnej polityki bibliotecznej szczególne znaczenie miały te poczynania, które doprowadziły do prawnego uregulowania przez państwo spraw ważnych dla większości bibliotek, w tym naukowych. Do tego rejestru zaliczyć należy przede wszystkim wydanie przepisów o egzemplarzu obowiązkowym¹⁸, które regulowały w sposób jednolity jego rozdział na terenie kraju, zarządzenia dotyczące druków zbędnych, scalania czasopism szczątkowych, międzynarodowego wypożyczenia zbiorów oraz stosowania nowych przepisów katalogowania alfabetycznego w bibliotekach podległych Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

- 17 W 1921 r. co trzecia osoba (33, 1%) powyżej 10 roku życia nie umiała czytać ani pisać, dziesięć lat później co czwarta (1931 r. 23,1%).
- 18 Ustawa z dnia 18 marca 1932 r. o bezpłatnym dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji oraz Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 9 lutego 1934 r.

BIBLIOTEKARZE

Bibliotekarze (ich liczba, kwalifikacje, świadomość zadań, jakie mają pełnić) stanowili ważne ogniwo w planach poprawy sytuacji w bibliotekarstwie polskim w II RP.

Najtrudniejsza sytuacja była w bibliotekach oświatowych, zawód bibliotekarza-oświatowca właściwie nie istniał. Kursy przygotowujące do pracy w bibliotekach prowadziły najczęściej organizacje społeczne (TSL, TCL, PMS) – w latach 1918–1939 odbyło się ich 130¹⁹. Najwyższy poziom miały kursy organizowane przez Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy i Poradnię Biblioteczną ZBP. Państwowe egzaminy bibliotekarskie zostały zatwierdzone w 1930 r. Rozporządzeniem Rady Ministrów²⁰.

Dla bibliotek naukowych kuźnią kadr był Kraków i Biblioteka Jagiellońska, następnie Lwów i Warszawa²¹. Kursowe kształcenie nie mogło jednak zastąpić szkolnictwa instytucjonalnego. Dla bibliotekarzy naukowych bibliotek państwowych rolę tę spełniały egzaminy państwowe na urzędników bibliotecznych I i II kategorii. Dla bibliotekarzy z innych bibliotek powstały dwie szkoły na poziomie półwyższym, dla kształcenia bibliotekarzy oświatowych – Dwuletnia Szkoła Pracownic Społecznych z wydziałem bibliotekarskim, prowadzona w latach 1928–1932 przez PMS oraz Jednoroczna Koedukacyjna Szkoła Bibliotekarska przy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy, założona w 1929 r. (przejęta w 1938 r. przez Koło Warszawskie Związku Bibliotekarzy Polskich). Jediną placówką II RP kształcąca bibliotekarzy na poziomie wyższym była Wolna Wszechnica Polska, bez prawa nadawania stopni akademickich. Na Wydziale Pedagogicznym utworzono kierunek bibliotekarski w obrębie Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, przeznaczony głównie dla bibliotekarzy z bibliotek powszechnych.

Rozwój zawodu bibliotekarza w II RP:

- organizacyjne zespolenie bibliotekarzy, wyodrębnienie cech osobnej grupy zawodowej;

19 H. Więckowska, *Akademickie kształcenie bibliotekarzy. Zarys historyczny*, Wydawnictwa Akcydensowe, Warszawa 1979, s. 21.

20 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 kwietnia 1930 r. o służbie przygotowawczej i egzaminie kandydatów na stanowisko I i II kategorii w państwowej służbie bibliotecznej (Dziennik Urz. Rzecz. Pol. 1930 nr 36, poz. 294, 295).

21 Warszawa była kolebką kształcenia kadr dla bibliotekarstwa powszechnego (czytelnie Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności).

- utworzenie Związku Bibliotekarzy Polskich (1917 r.);
- rozwój form kształcących i doskonalących pracowników bibliotek oświatowych i naukowych.

BIBLIOTEKI W POLSCE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Na funkcjonowanie bibliotek w Polsce po 1945 r., relacje z innymi instytucjami (oświata, kultura) zasadniczy wpływ miała nowa rzeczywistość społeczno-polityczna w kraju. Jakkolwiek realizowały one podstawowe cele stawiane bibliotekom w II RP (naukowe, oświatowe), to do haseł rozwoju nauki oraz upowszechniania wiedzy, krzewienia oświaty (analfabetyzm²²) dołączyły przesłania ideologiczne, charakterystyczne głównie dla okresu lat 50., a także zadania wynikające z rozwoju gospodarczego kraju, szkolnictwa wszystkich szczebli. W późniejszych dekadach zmianom w bibliotekarstwie towarzyszyły procesy związane z rozwojem nauki (szczególnie nauk ścisłych i technicznych), przepływem informacji, upowszechnianiem oświaty (w tym wspieraniem kształcenia ustawicznego i doskonalenia zawodowego), procesami urbanizacyjnymi, rozwojem nowych mediów i kanałów informacji (radio, telewizja, Internet).

Po 1945 r. sytuacja prawna i organizacyjna bibliotek została uporządkowana na mocy uchwalonego w 1946 r. Dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi, a w późniejszych latach (1968 r., 1997 r.) następnymi aktami prawnymi. Lata po 1945 r., w wyniku olbrzymich strat poniesionych przez biblioteki w czasie II wojny światowej, były okresem sprzyjającym zarówno rozwojowi liczbowemu, jak i programowemu bibliotek, wykorzystującemu dorobek i koncepcje środowiska bibliotekarskiego sprzed wojny. Biblioteki zorganizowano w sieci (publiczne) lub zgodnie z potrzebami instytucji, które je powołały, czytelników dla których gromadziły zbiory (naukowe, szkolne). Mimo tych zmian nie wykształciły się rozłączne kategorie bibliotek. Biblioteki mogły nadal przynależeć do różnych grup ze względu na przypisane

22 W pierwszych latach powojennych szacowano analfabetyzm wśród dorosłych i dzieci na 3 mln obywateli. Bibliotekom publicznym przypisano ważną rolę w podnoszeniu poziomu edukacyjnego społeczeństwa (funkcje wspierające, poszerzające i uzupełniające działalność szkoły). J. Kołodziejaska, *Biblioteki publiczne po reformie administracyjnej kraju*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1980, s. 14.

i realizowane funkcje i zadania (np. biblioteki publiczne, pedagogiczne, towarzystw naukowych, kościelne mogą pełnić jednocześnie funkcje bibliotek naukowych).

Na przestrzeni siedmiu dekad struktura podstawowych typów nie uległa zmianie (funkcjonują biblioteki naukowe, szkolne, oświatowe/publiczne), zmienił się natomiast ich potencjał (merytoryczny, infrastrukturalny), poziom instytucjonalno-organizacyjny. Biblioteki naukowe, jako kategoria, stały się mniej pojemne, choć ich trzon stanowią nadal biblioteki szkół wyższych, biblioteki specjalne oraz biblioteki innych typów, np. publiczne uznane za naukowe. W miarę upływu czasu niektóre biblioteki rozwijały swoje struktury, co w przypadku bibliotek publicznych przejawiało się również w ich nazewnictwie (biblioteki oświatowe, biblioteki powszechne, biblioteki publiczne). Sytuacja innych bibliotek świadczyła np. o zmianie ich statusu, przykładem są biblioteki fundacyjne o dużym znaczeniu w II RP, które włączone zostały do pojemnej kategorii bibliotek naukowych lub przekształcono je w biblioteki publiczne (miejskie) o statusie naukowym. Utrzymały się licznie występujące w II RP biblioteki wojskowe, kościelne, towarzystw naukowych, choć zasady ich organizacji uległy zmianie, zmniejszył się zakres działania, wykorzystanie. Pojawiły się natomiast nowe kategorie bibliotek, np. fachowe, fachowo-beletrystyczne, ośrodków informacji naukowej i technicznej (ointe), czy zakładowe, które w miarę upływu czasu i ewolucji zadań rozbudowywały zakres aktywności (np. biblioteki fachowe to również biblioteki urzędowe, techniczne, fabryczne, zakładowe²³) lub traciły na znaczeniu (biblioteki fachowo-beletrystyczne, biblioteki ointe, biblioteki związków zawodowych²⁴). Ukształtowała się grupa bibliotek wiodących pod względem potencjału merytorycznego (naukowe, specjalne), wykorzystania (duża liczba bibliotek szkolnych, zarejestrowanych czytelników, zbiorów, niestety przy małym dopływie nowości; duże możliwości kształtowania bibliotek publicznych) Z drugiej strony funkcjonują biblioteki niszowe, których sytuacja zmieniała się w miarę upływu lat. Coraz mniejsze ich możliwości wynikają głównie z braku stałego źródła utrzymania (biblioteki towarzystw naukowych), bądź z wyczerpywania formuły działania, związa-

23 E. Assbury, T. Bruszewski, J. Czarnecka, *Biblioteka fachowa*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1978.

24 Obecnie nie rejestrowane, np. w 1977 r. funkcjonowało ich 4856, ich księgozbiór liczył ok. 15,294 mln wol., a czytelnicy 2,403 mln, którzy wypożyczyli 18 924 wol. księgozbioru.

nego z rozwojem cyfryzacji, powszechnym dostępem do Internetu (biblioteki ointe). Bibliotekami, które utrzymały swój wysoki status pod względem merytorycznym i organizacyjnym (różnorodność zasobów, fachowość kadry, wdrażanie nowych technologii w procesach bibliotecznych) są biblioteki naukowe, w tym biblioteki szkół wyższych oraz biblioteki specjalne o statusie naukowym.

Korzystanie z bibliotek w Polsce jest bezpłatne; biblioteki publiczne, uniwersalne są powszechnie dostępne; biblioteki specjalne (pedagogiczne, szkół wyższych), dotychczas ukierunkowane na konkretnych użytkowników, gromadzące określony zasób, coraz częściej obsługują szersze grupy odbiorców. Wraz z poszerzaniem formuły działania biblioteki otwierają się na użytkownika w sensie dostępności – dostosowują obiekty dla osób z dysfunkcjami ruchu, wzroku, słuchu. Dla różnych kategorii użytkowników gromadzą zbiory przystosowane wyłącznie dla nich (np. publiczne biblioteki dla dzieci lub wyspecjalizowane w obsłudze młodzieży)²⁵. Choć większość bibliotek otwartych jest dla czytelników w ciągu tygodnia, rośnie liczba placówek oferujących swoje usługi w sobotę, a także w niedzielę.

Na przestrzeni dekad zmieniał się podmiot sprawczy bibliotek, a w związku z tym zasady organizacji, ale przede wszystkim finansowania. Dekret o bibliotekach zakładał, że biblioteki mogą być utrzymywane przez państwo, instytucje społeczne, osoby prywatne, a organem sprawującym nadzór centralnie nad nimi było Ministerstwo Oświaty. Ustawa z 1968 r. powierzyła zarządzanie bibliotekami publicznymi radom narodowym, a nadzór nad bibliotekami resortowymi sprawowali właściwi ministrowie, biblioteki organizacji społecznych i spółdzielczych podlegały zaś centralnym zarządom tych organizacji. Jednak zasadnicze zmiany w organizacji i finansowaniu bibliotek zaszły po 1989 r., kiedy wprowadzono samorządy terytorialne (1990 r. – na poziomie gminy, 1999 r. – na poziomie województwa, utworzenie powiatów) i dotyczyły one najliczniejszych kategorii bibliotek, tj. publicznych, szkolnych, a także pedagogicznych. Nadzór resortowy utrzymał się nad bibliotekami pozostałych typów. Wraz z przejściem bibliotek

25 Pierwsze biblioteki publiczne dla dzieci powstawały w Polsce w latach 20. XX w. przede wszystkim w Łodzi i Warszawie (1922 r. Łódź, 1927 r. Warszawa). Do wybuchu II wojny zorganizowano 27 placówek w większych miastach. Obecnie liczba bibliotek publicznych dla dzieci (2017 r.) wynosi 1047 placówek. W latach 2003–2004 zaczęły powstawać biblioteki publiczne adresujące swoje zbiory i usługi do młodzieży, np. mediateki.

przez samorządy okazało się, że ich finansowanie uzależnione jest w dużej mierze od zasobności poszczególnych samorządów, ale także od lokalnie stawianych priorytetów. Biblioteki, których podstawowym atutem jest atrakcyjny i aktualny zasób, pozbawiane często wystarczających środków na zakup nowości traciły na znaczeniu. Programy dotacyjne resortu kultury na zakup nowości²⁶ oraz inne formy dofinansowania pozwoliły na podejmowanie działań wspierających ich atrakcyjność i użyteczność (modernizacja bibliotek²⁷, rozwój różnych form aktywności²⁸).

Różne formy resortowego lub rządowego dotowania mają na celu wspieranie bibliotek w umacnianiu nie tylko ich bieżącej działalności, ale także infrastruktury, kształtowanie nowoczesnego modelu. Wiąże się to z nowymi technologiami, niezbędnymi w pracy współczesnej biblioteki, gromadzeniem zbiorów zapisanych na różnych nośnikach i związanymi z tym sposobami dostępu np. poprzez zakup licencji. Pozyskiwanie środków finansowych z różnych źródeł (państwowych, samorządowych, unijnych, fundacji i stowarzyszeń) ma umożliwić bibliotekom budowanie hybrydowych zasobów, tworzenie wyspecjalizowanych placówek, np. mediotek.

Na rozwój, działalność i zakres programowy współczesnych bibliotek różnych typów w Polsce, oprócz oczekiwań środowisk i grup społecznych, dla zaspokajania potrzeb których zostały powołane, mają wpływ:

- umiejętność współpracy w obrębie własnej sieci lub z innymi typami bibliotek (obecnie, jak nigdy dotąd, ważna jest zasada współpracy, kooperacji,

- 26 W sposób systemowy dotowanie zakupu nowości wydawniczych do bibliotek publicznych rozpoczęto w 2005 r., od 2016 r. program „Zakup nowości wydawniczych do bibliotek publicznych” jest realizowany w ramach Programu Wieloletniego „Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa” (Priorytet 1). Biblioteki szkolne i pedagogiczne zostały ujęte w tym programie w ramach Priorytetu 3.
- 27 Np. w ramach realizowanego od 2011 r. Programu Wieloletniego „Kultura+”, Priorytet „Biblioteka+ Infrastruktura Bibliotek”, od 2016 r. kontynuowany w ramach wieloletniego „Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa”. Biblioteki mogły też uzyskać fundusze na modernizację obiektów z programu MKiDN „Infrastruktura instytucji kultury”, środków regionalnych i unijnych. Programami wspierającymi komputeryzację i internetyzację bibliotek publicznych były m.in. „Program Rozwoju Bibliotek” (wyposażenie i podnoszenie kompetencji informatycznych), „Kraszewski. Komputery dla bibliotek”, rozwój programu MAK+, Orange dla Bibliotek.
- 28 Np. działania związane z promocją czytelnictwa i finansowane przez państwo w ramach działań Instytutu Książki (Dyskusyjne Kluby Książki).

- włączania się w grupy zadaniowe – biblioteki muszą działać w grupach, konsolidować się);
- możliwość tworzenia zróżnicowanych (alternatywnych) dróg dostępu do książki, wiedzy, informacji (biblioteki zatracają dotychczas ukształtowany model biblioteki księżnicy, stają się hybrydami, ze zbiorami zapisanymi na różnych nośnikach, dostępnymi sieciowo).

USTAWODAWSTWO BIBLIOTECZNE

W odróżnieniu od sytuacji bibliotek w Polsce w okresie międzywojennym, pozbawionych regulacji prawnych, podstawy ich działania po II wojnie światowej kształtowały zapisy Dekretu z dnia 17 kwietnia 1946 r. o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi²⁹ oraz dwóch ustaw: Ustawy z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach³⁰ oraz Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach³¹.

Pierwszy z dokumentów spełniał oczekiwania przedwojennych bibliotekarzy-oświatowców, stwarzając podstawy do rozwoju ogólnokrajowej sieci bibliotek, nadania związkom samorządowym obowiązku tworzenia i utrzymywania bibliotek publicznych, a także włączenia społeczeństwa, poprzez komitety biblioteczne, do budowania nowych struktur bibliotecznych. Nadawał bibliotekom publicznym wiodącą rolę w ogólnopolskiej sieci, a także stwarzał podstawy funkcjonowania bibliotekom naukowym i specjalnym, szkolnym i pedagogicznym, zakładowym, fachowym i związkowym, wojskowym, szpitalnym etc. Ważnym jego elementem były zapisy wzmacniające współpracę bibliotek i ich integrację.

Drugi dokument – Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach – określał organizację sieci bibliotek publicznych dostosowaną do podziału administracyjnego kraju, co łączyło się w perspektywie kolejnych lat ze zmianami w jej obrębie, w ślad za zmianami administracyjnymi kraju. W odróżnieniu od postanowień dekretu, ustawa pozbawiała placówki wsparcia społeczności, dla których działały, ograniczono „uspołecznienie bibliotek” poprzez likwidację towarzystw społeczno-oświatowych oraz lokalnych skupionych wokół nich³².

29 Dz.U. 1946 nr 26 poz. 163.

30 Dz.U. 1968 nr 12 poz. 63.

31 Dz.U. 1997 nr 85 poz. 539 (z póź. zm.)

32 J. Kołodziejska, *Biblioteki wobec zmian w strukturze społecznej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1989, t. XXV, s. 27.

Obowiązująca ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach reguluje działania bibliotek różnych typów, ale w przypadku każdego z nich inne uzupełniające akty prawne (ustawy lub rozporządzenia) mają ważne znaczenie dla ich działalności, np. dla bibliotek szkolnych jest to ustawa o oświacie³³, dla bibliotek naukowych ustawa o szkolnictwie wyższym³⁴, dla bibliotek publicznych ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej³⁵, przez co podkreślana jest branżowość bibliotek i formułowane są odrębne przepisy i zasady działania.

Uszczegółowieniem ustawy o bibliotekach jest szereg innych aktów prawnych (ustaw, rozporządzeń), które regulują różne ważne obszary, zagadnienia mające wpływ na działalność bibliotek w Polsce. Należą do nich akty prawne normujące życie społeczne (np. ustawy wprowadzające reformy administracyjne i samorządowe, reformę oświatową, dotyczące finansów publicznych)³⁶ oraz regulujące poszczególne jego dziedziny (np. ustawa o prawie autorskim, ochronie danych osobowych)³⁷, w szczególności mające wpływ na zasady działania bibliotek³⁸.

ZAWÓD BIBLIOTEKARZA I KSZTAŁCENIE

Uregulowanie zawodu bibliotekarza w Polsce zostało usankcjonowane znacznie później niż powstały różne typy bibliotek i kształtowały się zasady ich działania. W okresie międzywojennym formalnie nie wyodrębniono zawodu bibliotekarza, stosownych regulacji nie zawierał także dekret, ale

- 33 Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 2018 poz. 1457, 1560 i 1669).
- 34 Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2018 poz. 1668).
- 35 Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 1991 nr 114 poz. 493).
- 36 Np. ustawy o samorządzie gminnym, wojewódzkim, powiatowym, o finansach publicznych, zamówieniach publicznych, działalności gospodarczej, zasadach prowadzenia polityki rozwoju, deregulacji zawodów, o restytucji narodowych dóbr kultury.
- 37 A także m.in. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dostępie do informacji publicznej, o normalizacji, narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, statystyce publicznej, działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.
- 38 Np. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych, narodowym zasobie bibliotecznym, ewidencji materiałów bibliotecznych.

inne akty prawne z 2. połowy lat 40. odnosiły się do kwestii zatrudniania bibliotekarzy³⁹. Zawód bibliotekarza usankcjonowano dopiero zapisami Ustawy z dnia 9 kwietnia 1968 o bibliotekach; zgodnie z zapisem art. 29 ust.1. pracownicy zatrudnieni na stanowiskach bibliotekarskich tworzą grupę zawodową bibliotekarzy. Obecnie liczbę pracowników podstawowej działalności bibliotecznej (merytorycznych) można określić szacunkowo na ponad 48 tys.⁴⁰.

Zawód bibliotekarza nie jest jednorodny, jego wykonywanie różnicuje typ biblioteki, jej status (biblioteka o rozbudowanej strukturze, biblioteka jednoosobowa; biblioteka samodzielna organizacyjnie, biblioteka włączona w strukturę / będąca częścią innej instytucji), adresat usług bibliotecznych (do kogo jest skierowana), różnorodność zasobu. Ta wielość zadań stwarza konieczność posiadania przez pracowników bibliotek różnych umiejętności, kompetencji zawodowych, a także predyspozycji niezbędnych np. do pracy w bibliotece dla dzieci i młodzieży.

Najogólniej rzecz ujmując, wyodrębniano trzy podstawowe kategorie bibliotekarzy: naukowych, publicznych i szkolnych. Obecnie podział ten jest utrzymany, jedynie określenie bibliotekarz naukowy coraz częściej zastępowane jest na rzecz dwóch oddzielnych: bibliotekarz dziedziny, bibliotekarz zbiorów specjalnych.

Wykształciło się szkolnictwo bibliotekarskie z dyscypliną uniwersytecką – bibliotekoznawstwo. Po 1945 r. system kształcenia do zawodu zmieniał się wraz z potrzebami wynikającymi z konieczności przygotowania bardzo licznej grupy zatrudnionych w powstających i rozwijających się bardzo intensywnie placówkach bibliotecznych. Przyjęto wówczas wypracowany jeszcze w okresie międzywojennym trójstopniowy model kształcenia bibliotekarzy, uzależniający kolejne szczeble kształcenia od wykonywanych trzech różnych

- 39 Problemy stosunku służbowego bibliotekarzy, jako jednej z grup określał Dekret z dnia 14 maja 1946 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych. O bibliotekarzach dyplomowanych zatrudnianych w bibliotekach naukowych stanowiło Rozporządzenie RM z dnia 14 lipca 1965 r. W Rozporządzeniu RM z dnia 27 sierpnia 1966 r. są zawarte regulacje w sprawie uposażeń pracowników służby bibliotecznej (na podst. B. Howorka, *Zawód bibliotekarza w świetle przepisów prawnych, w: Zawód bibliotekarza dziś i jutro*, V Forum SBP 2003).
- 40 W 2017 r. 26,5 tys. to bibliotekarze działalności podstawowej, spośród ok. 32 tys. zatrudnionych w bibliotekach objętych statystyką GUS oraz 22 274 nauczycieli bibliotekarzy wykazanych na podstawie danych SIO z 2013 r.

typów zadań: funkcje techniczne (licea bibliotekarskie), kierownicze (jednoroczne szkoły policealne) i naukowe (czteroletnie uniwersyteckie studia bibliotekoznawcze). Przygotowanie do zawodu bibliotekarza na poziomie średnim i wyższym w ciągu minionych siedemdziesięciu lat podlegało wielu przeobrażeniom organizacyjnym i programowym. Warunkowały je przeprowadzane reformy oświatowe, zmiany w tendencjach nauczania, ewolucja samego zawodu bibliotekarza, zmieniające się funkcje bibliotek i przepisy prawne związane z regulacją zawodu.

Zmniejszające się, rozłożone w czasie zainteresowanie zawodem bibliotekarza stopniowo doprowadziło do likwidacji szkół średniego poziomu kształcenia bibliotekarzy, a rosnące aspiracje edukacyjne młodzieży przyczyniły się do redukcji znaczenia pomaturalnych szkół bibliotekarskich.

Kształcenie bibliotekarzy na poziomie wyższym w powojennej Polsce związane było od początku z najważniejszymi ośrodkami życia akademickiego w kraju. Obok kształcenia uniwersyteckiego począwszy od lat 70. kształcenie nauczycieli bibliotekarzy realizowały wyższe szkoły pedagogiczne. Lata 80. i 90. kojarzone są z kryzysem wielu ośrodków kształcących bibliotekarzy na poziomie wyższym, bądź z ich głębokimi przeobrażeniami organizacyjnymi. W następnych latach większość uniwersytetów rozpoczęła reformę programów studiów bibliotekarskich w kierunku dynamicznie rozwijających się potrzeb obsługi informacyjnej społeczeństwa. Kolejnym etapem były prace nad dwupoziomowością studiów i programów – kształcenie licencjackie i magisterskie, oraz wzajemne powiązanie ich na poziomie koncepcji studiów zawodowych i akademickich. Znaczącą w skutkach dla systemu kształcenia bibliotekarzy na poziomie wyższym, a także dla wizji zawodu oraz funkcjonowania instytucji bibliotecznych jest ustawa deregulacyjna: Ustawa z dnia 9 maja 2014 r. o ułatwieniu dostępu do wykonywania niektórych zawodów regulowanych (Dz.U. 2014 poz. 768)⁴¹. Zgodnie z jej zapisami takie zawody jak bibliotekarz, dokumentalista oraz bibliotekarz dyplomowany stają się otwarte dla osób bez kwalifikacji bibliotekarskich potwierdzonych wykształceniem na poziomie średnim lub wyższym.

W roku akademickim 2016/17 było 10 ośrodków kształcenia bibliotekarzy na poziomie wyższym (Bydgoszcz, Kalisz, Katowice, Kraków – UJ i UP, Lublin, Łódź, Toruń, Warszawa, Wrocław), w których realizowano tradycyjny kierunek studiów, jakim jest informacja naukowa i bibliotekoznawstwo, ale pojawiają się też nowe kierunki nastawione na zdobywanie umiejętności

41 Dz.U. 2014 poz. 768.

poruszania się w rozwijającej się rzeczywistości cyfrowej, takie jak: architektura informacji, zarządzanie informacją i publikowanie cyfrowe⁴².

Nieodzownym elementem zawodu bibliotekarza jest doskonalenie zawodowe. Możliwość korzystania z różnych jego form zapewnia Biblioteka Narodowa, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich⁴³, Instytut Książki⁴⁴, a także biblioteki wojewódzkie i powiatowe oraz inne instytucje, fundacje współpracujące z bibliotekami.

BIBLIOTEKI PUBLICZNE

Sieć bibliotek publicznych w Polsce (dawniej bibliotek oświatowych, powszechnych) dostosowana jest do podziału administracyjnego kraju, obecnie zorganizowana na trzech poziomach (województwa, powiatu, gminy).

BIBLIOTEKI PUBLICZNE W POLSCE (1937/8–2017)

LATA	LICZBA BIBLIOTEK	LICZBA PUNKTÓW BIBL.	KSIĘGOZBIÓR W TYS.	LICZBA WOL. NA 1 MIESZK.	CZYTELNICY W TYS.	CZYTELNICI NA 100 MIESZK.	WYPOŻYCZENIA W TYS.	WYPOŻYCZENIA NA 1 CZYTELNIKA
1937/38	1 033	–*	1 700,1	0,05	357,3	1,06	4 544,1	12,8
1946	426	–*	1 006,0	–*	–*	–*	–*	–*
1955	5 110	28 969	22 905,0	0,8	3 165,0	11,5	54 399,0	17,2
1975	8 974	29 625	73 759,4	2,0	7 126,3	20,8	140 300,0	19,7
1989	10 313	22 091	136 783,2	3,6	7 732,8	20,4	154 890,9	20,0
2004	8 653	1 811	134 455,4	3,5	7 508,5	19,7	148 573,0	19,8
2017	7 953	1 210	128 357,1	3,3	6 020,7	15,7	105 410,7	17,5

* zjawisko nierejestrowane

Źródło: opracowanie własne na podstawie: F. Bursowa, *Biblioteki w Polsce Ludowej*, Państwowy Ośrodek Kształcenia Korespondencyjnego Bibliotekarzy, Warszawa 1971, s. 17 oraz „Biblioteki Publiczne w Liczbach”, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1975, 1989, 2004. „Stan Bibliotek w Polsce. Raport”, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2017 (w przygotowaniu)

- 42 Z. Gębołyś, *Kształcenie bibliotekarzy i pracowników informacji w Polsce. Krajobraz po „deregulacji”*, w: „Bibliotekarz” 2017, nr 4, s. 4–9.
- 43 SBP realizuje w ciągu roku różne formy doskonalenia zawodowego, w których bierze udział ok. 1 tys. osób.
- 44 Np. w ramach „Programu dotacyjnego Instytutu Książki. Szkolenia dla bibliotekarzy” realizowanego wspólnie z bibliotekami wojewódzkimi.

Do lat 80. XX wieku charakterystyczną cechą bibliotek publicznych był ekstensywny⁴⁵ rozwój instytucjonalny placówek, z przewagą usytuowanych na wsi (2/3). Ich działalność uzupełniały punkty biblioteczne prowadzone na zasadzie wolontariatu, zapewniające dostęp do książki bliski miejscu zamieszkania. Przyrostowi bibliotek publicznych w latach 1955–1989 towarzyszył wzrost zasobów (w 1955 r. na 1 statystycznego mieszkańca kraju przypadało 0,8 wol., w 1975 r. – 2 wol., w 1989 r. – 3,6 wol.), ale również poziom wykorzystania (czytelnicy na 100 mieszkańców odpowiednio 11,5; 20,8; 20,4, wypożyczenia na 1 czytelnika 17,2; 19,7; 20,0).

Ten ilościowy wzrost bibliotek i ich zasobów uwarunkowany w dużym stopniu prowadzoną polityką oświatową i kulturalną państwa, zakładającą jak najszybsze nasycenie placówkami kraju, pozbawionego dostępu do stałych placówek bibliotecznych został zahamowany w 1989 r. Wprowadzono wówczas samorządy lokalne, które zobowiązano do utrzymywania bibliotek (w 2004 r. na 1 statystycznego mieszkańca kraju przypadało 3,5 wol., w 2017 r. – 3,3 wol.; czytelnicy na 100 mieszkańców i wypożyczenia na 1 czytelnika odpowiednio: 19,7, 15,7 oraz 19,8, 17,5).

Idea racjonalnej organizacji sieci, urealnienie potrzeb związanych z nasyceniem filii bibliotecznych i punktów bibliotecznych (każda gmina ma obowiązek prowadzenia co najmniej jednej biblioteki publicznej) nie zawsze była właściwie rozumiana przez samorządy (szczególnie stopnia powiatowego). Ograniczanie wydatków samorządowych na biblioteki od początku lat 90. nasiliło zjawisko redukcji potencjału bibliotek publicznych (liczba bibliotek, księgozbiory, zatrudnienie), co wpłynęło na spadek ich wykorzystania.

Wzmocnienie bibliotek publicznych stało się elementem polityki państwa wobec kultury. Pierwsze jej symptomy zaznaczyły się już w początkach lat 80., kiedy powołano Fundusz Rozwoju Kultury, którego środki mogły być przeznaczone m.in. na: biblioteki i rozwój czytelnictwa, utrzymanie, budowę i rozbudowę obiektów służących działalności kulturalnej, dokształcanie i doskonalenie zawodowe pracowników upowszechniania kultury. Fundusz zapewniał do 1989 r. bardziej stabilny dopływ środków, uniezależniał wydatki na kulturę od bieżącej sytuacji⁴⁶.

45 J. Maj, *Biblioteki publiczne 1945–1990 na tle innych instytucji kultury*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1996.

46 Pieniądze dysponowane z jego konta na tyle zasilaly budżety bibliotek, że pozwoliły im osiągnąć poziom zakupu zalecany wówczas przez Ministerstwo Kultury, tj. 18 wol./100 mieszkańców (w późniejszych latach nawet go przekraczały).

Od 2005 r. powrócono do systemu wspomagania bibliotek. Wprowadzono program dotujący zakup nowości wydawniczych, poprawę infrastruktury, rozwój zawodowy bibliotekarzy, szeroko prowadzoną promocję czytelnictwa. Wzmocnieniem tych działań było wpisanie zadań związanych z zakupem nowości wydawniczych i modernizacją placówek do rządowego Programu Wieloletniego „Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa” na lata 2016–2020⁴⁷. W nurt ten wpisali się realizowany od 2009 r. „Program Rozwoju Bibliotek”⁴⁸.

Dotowanie programów wspomagających biblioteki publiczne ma także na celu uaktywnianie samorządów, dla których finansowanie i organizowanie jest podstawowym zadaniem.

Konieczność racjonalizacji sieci bibliotek publicznych, kształtowanie zbiorów wiąże się z wieloma ważnymi zewnętrznymi zjawiskami zachodzącymi wokół nich. Powszechne użytkowanie w życiu codziennym narzędzi dostępu do informacji (Internet, portale społecznościowe) stwarza potrzebę poszukiwania nowego modelu funkcjonowania bibliotek publicznych, otwartość na zachodzące zmiany (biblioteka hybrydowa, multimedialna). Sytuacja sieci bibliotek publicznych różnicuje się, w jej strukturach funkcjonują zarówno wielofunkcyjne, duże instytucje (w tym także o statusie naukowym⁴⁹), jak i biblioteki małe, lokalne. Ważne są także przeobrażenia w obyczajowości Polaków, co ma zasadniczy wpływ na odbiór uniwersalnej biblioteki publicznej i jej usług.

Pomimo większego nasycenia placówkami bibliotecznymi na wsi, koncentracja potencjału (kadra, infrastruktura, zasoby) kumuluje się w miastach. Zaznacza się coraz wyraźniej podział między bibliotekami pracującymi w miastach i na wsi. Zniwelowaniu tych różnic służą także programy dotacyjne.

- 47 Uchwała nr 180/2015 Rady Ministrów z dnia 6 października 2015 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa”, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finansowanie-i-mecenat/narodowy-program-rozwoju-czytelnictwa.php> [dostęp: 03.09.2018].
- 48 Program realizowany w latach 2009–2015 przez Fundację Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego w ramach działań Fundacji Billa i Melindy Gatesów oraz międzynarodowego projektu „Global Libraries”. W PRB uczestniczyło 3808 bibliotek publicznych z 1256 gmin (głównie wiejskich i małych miast), <http://frsi.org.pl/projekt/program-rozwoju-bibliotek/> [dostęp: 03.09.2018].
- 49 W 2017 r. status bibliotek naukowych posiadało 14 bibliotek publicznych (13 wojewódzkich i 1 miejska).

BIBLIOTEKI PEDAGOGICZNE

Biblioteki pedagogiczne mają tradycję sięgającą międzywojnia. Obecnie nie działają w jednolitej sieci, funkcjonują w szeregu niezależnych, mniejszych „sieciami”, tj. w zespołach placówek o zróżnicowanej strukturze, bądź są samodzielne⁵⁰. „Sieci” bibliotek pedagogicznych współpracują z systemem doskonalenia nauczycieli. Charakterystyczny dla bibliotek pedagogicznych był okres po 1989 r., który zmienił nie tylko zasady ich działania (biblioteki samorządowe), ale również sposób realizacji zadań. Biblioteki dotychczas służące głównie potrzebom kształcących się i doskonalących nauczycieli, studentów przygotowujących się do zawodu nauczyciela oraz słuchaczy zakładów kształcenia nauczycieli otworzyły się dla szerszej publiczności niewywodzącej się z kręgów oświatowych.

BIBLIOTEKI PEDAGOGICZNE W LATACH 1957-2017

LATA	BIBLIOTEKI OGÓŁEM	KSIĘGOZBIÓR (W TYS. WOL.)	CZYTELNICY (W TYS.)	WYPOŻYCZENIA (W TYS. WOL.)	KSIĘGOZBIÓR NA 1 PLACÓWKĘ (W TYS. WOL.)	WYPOŻYCZENIA NA 1 CZYTELNIKA
1957	322	1 107	71	560	3,4	7,9
1967	342	3 848	198	1 841	11,3	9,3
1975	359	6 927	283	2 691	19,3	9,5
1989	362	13 542	378	3 625	37,4	9,6
2005	344	15 007	586	5 374	43,6	9,2
2017	257	12 689	236	3 458	49,4	14,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Biblioteki pedagogiczne prowadzone przez samorząd województwa finansowane są z subwencji oświatowej. Od pierwszych pełnych rejestracji stanu, zasobności i wykorzystania bibliotek pedagogicznych dane pokazują ograniczenie ich liczby o 1/4, a okresem przełomu był 1989 r. W 2017 r.

50 Obok ustawy podstawowej wśród aktów regulujących ich pracę jest Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych (Dz.U. 2013 poz. 369).

funkcjonowało w Polsce 257 bibliotek pedagogicznych, z których skorzystało 236 tys. czytelników. Mimo tego ograniczenia wykorzystanie utrzymuje się na podobnym poziomie (3,458 mln wypożyczeń, 1 czytelnik /14,7 wol. w ciągu roku). Wpływ na to ma zasobność bibliotek pedagogicznych. Ich księgozbiór mimo ograniczeń w liczbie bibliotek wzrasta, przeciętnie na jedną placówkę przypada ponad 49 tys. wol.

Biblioteki pedagogiczne od 2016 r. uczestniczą w rządowym programie wspierającym zakup nowości⁵¹.

BIBLIOTEKI SZKOLNE

Biblioteki szkolne⁵² stanowią integralną część organizmu szkoły i ściśle łączą swą pracę z jej działalnością dydaktyczną. Wraz z macierzystymi szkołami bezpośrednio zależne są od swych organizatorów (samorządy lokalne) finansujących je ze subwencji oświatowej. Wpływ na ich działalność mają również reformy oświatowe reorganizujące szkolnictwo i jego merytoryczne segmenty. Przykładowo: powstanie zbiorczych szkół gminnych na mocy Zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 17 marca 1973 r. w sprawie organizacji szkoły gminnej wpłynęło na obniżenie liczby bibliotek szkolnych z 29 794 w roku szkolnym 1972/73 do 17 494 w roku 1977/78. W przypadku realizowanej od 2016 r. reformy oświaty likwidującej gimnazja należy również oczekiwać zmian w sieci bibliotek szkolnych, którą obecnie tworzą biblioteki szkół podstawowych, wygaszanych gimnazjów i szkół ponadpodstawowych.

- 51 W realizowanym rządowym Programie Wieloletnim „Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa” na lata 2016–2020 zostały wraz z bibliotekami szkolnymi ujęte w Priorytecie 3.
- 52 Pierwsze zapisy precyzujące zadania i charakter bibliotek szkolnych w Polsce można znaleźć już w dokumentach Komisji Edukacji Narodowej, jak również Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Izby Edukacyjnej Księstwa Warszawskiego i Komisji Oświecenia Królestwa Kongresowego. Instytucje te precyzowały zapisy w sprawach obowiązku zakładania w szkołach bibliotek dla uczniów i nauczycieli, zatrudniania w nich bibliotekarza i powiązania działalności bibliotek szkolnych z programem szkolnym oraz dbałością o uzupełnianie zbiorów. *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 74.

Efektywne funkcjonowanie biblioteki szkolnej uzależnione jest od wielu czynników, z których najważniejsze to:

- dostępność bibliotek szkolnych, zarówno w odniesieniu do ustawowego obowiązku prowadzenia biblioteki w szkole⁵³, jak i tygodniowego wymiaru dostępności biblioteki dla uczniów w czasie trwania nauki w szkole. W roku szkolnym 2012/13 aż 2050 szkół dla dzieci i młodzieży nie miało biblioteki ani dostępu do niej. Obejmowało to liczbę 153 325 uczniów. Dlatego trwałym postulatem środowiska polskich nauczycieli bibliotekarzy jest propozycja zmiany w zapisie ustawy o systemie oświaty w brzmieniu „biblioteka szkolna jest prowadzona w każdej szkole”⁵⁴;
- zapewnienie funduszy na modernizację lokali bibliotecznych, nowoczesne zaplecze komputerowe niezbędne do tworzenia warunków do efektywnego posługiwania się technologiami informacyjno-komunikacyjnymi w bibliotece szkolnej oraz stały dopływ nowości wydawniczych do księgozbiorów szkolnych. Biblioteki szkolne od 2016 r. uczestniczą w rządowym programie wspierającym zakup nowości w latach 2016–2020. W ramach Priorytetu 3 każda biblioteka szkolna może starać się jednorazowo o dotację na zakup potrzebnych książek. Już dziś pojawia się oczekiwanie, że ten program będzie utrzymany w całości w kolejnych latach;
- wzmocnienie roli nauczyciela bibliotekarza poprzez włączenie go w proces kształtowania kompetencji informacyjnych uczniów zgodnie z podstawą programową.

Liczba bibliotek szkolnych w roku szkolnym 2012/2013 wyniosła 20 363⁵⁵, w tym 19 713 to biblioteki w szkołach dla dzieci i młodzieży. Na podstawie zgromadzonych danych można wnioskować o powiększających się księgozbiorach bibliotek szkolnych (wskaźnik liczby woluminów na jedną placówkę). Tendencja ta utrzymuje się od końca lat 90. Jednak wiedza o aktywności bibliotek szkolnych, w porównaniu z innymi typami bibliotek w Polsce, jest niewystarczająca.

- 53 Zróżnicowane zapisy prawne: w art. 98, 103 i 104 Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. 2018 poz. 996) zapisano, że szkoła w zakresie realizacji zadań statutowych zapewnia uczniom możliwość korzystania z biblioteki. Natomiast w art. 22, ust. 1 Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach wyraźnie zaznaczono, że „[...] w każdej szkole publicznej prowadzona jest biblioteka szkolna”.
- 54 Zgłoszone przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Polskich również podczas debaty poświęconej bibliotekom szkolnym w trakcie trwania konsultacji społecznych MEN w związku z planowaną reformą oświaty, Częstochowa 6 maja 2016 r.
- 55 „Biblioteki w Polsce. Stan na 2012 r.”, <http://ksiegarnia.bn.org.pl/s/wyniki/k/wolny/> [dostęp: 20.09.2018].

BIBLIOTEKI SZKOLNE (1937/1938–2012/2013^a)

LATA	BIBLIOTEKI OGÓLEM	KSIĘGOZBIÓR (W TYS. WOL.)	CZYTELNICY (W TYS.)	WYPOŻYCZENIA (W TYS. WOL.)	KSIĘGOZBIÓR NA 1 PLACÓWKĘ (W TYS. WOL.)	WYPOŻYCZENIA NA 1 CZYTELNIKA
1937/1938	26 106	7 478	b.d.	b.d.	0,3	b.d.
1945/1946 ^b	7 071	1 476	b.d.	b.d.	0,2	b.d.
1955/1956	26 693	37 988	3 337	48 455	1,4	14,5
1972/1973 ^c	29 794	104 177	7 111	111 070	3,5	15,6
2005	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
2012/2013	20 363	153 138	4 689 ^d	b.d.	7,5	b.d.

^a Badania bibliotek szkolnych prowadzone są nieregularnie. Stan podany jest w ostatnim dniu roku szkolnego. Dane z roku 2012/2013 na podstawie SIO wg stanu na 30.09.2012.

^b Dane częściowo niekompletne, oparte na materiale bibliotek, które dokonały rejestracji w Naczelnej Dyrekcji Bibliotek.

^c Dane z roku szkolnego 1972/73 częściowo szacunkowe, liczba bibliotek szkół zawodowych stan z roku szkolnego 1970/71.

^d Brak liczby czytelników, podano liczbę uczniów w szkołach, w których funkcjonują biblioteki i w szkołach z dostępem do biblioteki.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i SIO

BIBLIOTEKI NAUKOWE

Biblioteki naukowe o bogatej tradycji i wszechstronnym dorobku znalazły grunt do rozwoju po 1945 r. Wraz z powstawaniem nowych wyższych uczelni, wyższych szkół specjalnych, a także instytucji naukowych⁵⁶, biblioteki tworzyły resortowe instytuty, ośrodki badawczo-rozwojowe przemysłu, towarzystwa naukowe.

Obecnie biblioteki naukowe (centralne, dziedziczne, specjalne, uczelniane) tworzą zróżnicowaną wewnątrznie grupę placówek, nie są skupione w jednolitej sieci. Ich działalność regulują akty prawne, wydawane przez różne podmioty⁵⁷.

56 Np. w 1951 r. powołano Polską Akademię Nauk.

57 Oprócz ustaw podstawowych należą do nich m.in. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 grudnia 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu i trybu zaliczania bibliotek do niektórych bibliotek naukowych oraz ustalenia ich wykazu (Dz.U. 2017 poz. 2427), Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 5 listopada 2010 r. w sprawie kryteriów i trybu przyznawania oraz rozliczania środków finansowych na naukę na finansowanie działalności statutowej.

Według ustawy o bibliotekach do bibliotek naukowych zalicza się: Bibliotekę Narodową, biblioteki: szkół wyższych (677), Polskiej Akademii Nauk (66), jednostek badawczo-rozwojowych (107) oraz biblioteki publiczne (14) i inne biblioteki (31), które otrzymały ten status na podstawie rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Biblioteka Narodowa, jako centralna biblioteka państwa oraz księżnica ze zbiorem piśmiennictwa narodowego, pełni funkcje o znaczeniu ogólnopolskim; wypełniając zadania biblioteki naukowej o profilu humanistycznym, pozostaje zarazem głównym archiwum piśmiennictwa narodowego i krajowym ośrodkiem informacji bibliograficznej o książce. Jest centralną biblioteką dziedzinową w zakresie bibliotekoznawstwa i nauki o książce, informacji naukowej i archiwistyki, prowadzi katalogi centralne, odpowiada za statystykę wydawnictw i statystykę bibliotek publicznych. Pełni ważną rolę w normalizacji bibliograficznej w skali kraju; jest ośrodkiem metodycznym dla innych bibliotek w Polsce. Prowadzi działalność szkoleniową w zakresie doskonalenia zawodowego bibliotekarzy oraz pracowników informacji naukowej⁵⁸. W ostatnich latach BN zintensyfikowała działania zmierzające do rozszerzenia dostępu do dóbr kultury i informacji, podejmując szereg inicjatyw związanych z digitalizacją zbiorów, tworzeniem dostępu do zasobów elektronicznych, cyfrowych⁵⁹, włączając do współpracy zarówno biblioteki naukowe, publiczne, jak i innych typów⁶⁰.

Najliczniejszą grupę bibliotek naukowych stanowią biblioteki szkół wyższych, również ich udziałem jest najwyższa dynamika rozwoju zbiorów i działalność informacyjnej⁶¹. Dysponują one 69,8% (66,3 mln wol. książek i czasopism spośród 95,0 mln wol.) księgozbiorów bibliotek naukowych, obsługują 80,5% wszystkich czytelników korzystających z bibliotek naukowych

58 „Sprawozdanie Biblioteki Narodowej za rok 2017”, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2018, s. 43.

59 Należą do nich np. rozwój CBN Polona (<https://polona.pl/>), udział w bibliotece Europeana (<https://www.europeana.eu/portal/>).

60 Np. w ramach projektów: „Academica”, „Patriminium”, „e-Omnis”.

61 W grupie tej znajdują się najstarsze i najzasobniejsze biblioteki uniwersyteckie (w Krakowie, Warszawie, Poznaniu, KUL w Lublinie). Po 1989 r. tworzone były prywatne szkoły wyższe, bez zaplecza obsługi bibliotecznej, które z różnym skutkiem tworzyły dostęp dla swoich pracowników do źródeł wiedzy i informacji (tworzenie własnej biblioteki, zlecenie obsługi czytelniczej bibliotece publicznej).

BIBLIOTEKI NAUKOWE W LATACH 1946–2017⁶²

LATA	BIBLIOTEKI OGÓŁEM	KSIĘGOZBIÓR (W TYS. WOL.)	CZYTELNICY (W TYS.)	WYPOŻYCZENIA (W TYS. WOL.)	KSIĘGOZBIÓR NA 1 PLACÓWKĘ (W TYS. WOL.)	WYPOŻYCZENIA NA 1 CZYTELNIKA
1946	194 ^a	7 906	b.d.	b.d.	40,8	b.d.
1947	535	10 545	b.d.	b.d.	19,7	b.d.
1955	199	11 134	390	1 743	55,9	4,5
1975	2 439 ^b	42 128	941	8 736	17,3	9,3
1989	1 202	57 177	912	6 617	47,6	7,3
2005	1 219	82 938	2 333	17 561	68,0	7,5
2017	896	94 142	1 213	11 788	105,1	9,7

^a Dane z lat 1946 r. bez bibliotek poszczególnych zakładów naukowych w obrębie szkół wyższych.

^b Dane od 1975 r. z podaniem łącznie placówek podległych (np. w strukturach bibliotek głównych bibliotek szkół wyższych).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS „Rocznik Statystyczny” (1946, 1948, 1956), „Rocznik Statystyczny Kultury”, 1981, „Kultura w 1992 r.”, „Kultura 2005 r.”, „Stan bibliotek w Polsce 2017 r.”

(0,977 mln spośród 1,2131 mln osób). Wskaźniki zasobności (księgozbiór na 1 placówkę) i wykorzystania (wypożyczenia na 1 czytelnika) rosną, co świadczy o właściwym doborze literatury, kształtowaniu oferty usług. W bibliotekach szkół wyższych szybciej też następowały procesy modernizacyjne, wdrażanie technik komputerowych i tworzenie dostępu do informacji o zasobach (katalogi on-line) oraz zbiorów cyfrowych (digitalizacja, tworzenie bibliotek cyfrowych, np. Federacja Bibliotek Cyfrowych, dostęp do źródeł informacji na zasadzie licencji)⁶³.

- 62 Różny sposób podawania danych dotyczących bibliotek naukowych w sprawozdawczości GUS powoduje trudności w porównywaniu tempa ich rozwoju i zmian w funkcjonowaniu (inna grupa bibliotek zaliczana do bibliotek naukowych, np. łącznie lub nie z bibliotekami muzeów, archiwów lub towarzystw naukowych, podawanie danych o liczbie placówek bez uwzględnienia placówek podległych). Dane z lat 1946–1947 częściowo niekompletne, oparte na materiale bibliotek, które dokonały rejestracji w Naczelnej Dyrekcji Bibliotek.
- 63 W 2017 r. biblioteki naukowe oferowały dostęp do 17,4 mln tytułów książek, czasopism, baz danych na zasadzie licencji, 88,5% z tych zasobów w bibliotekach szkół wyższych.

Funkcje centralnych bibliotek specjalnych bez zmian utrzymały się przez dziesięciolecia, z wyjątkiem otwarcia się na szerszego odbiorcę. W przypadku bibliotek szkół wyższych, bibliotek specjalnych bogate zbiory utrzymują swą wartość naukową, wzbogacane poprzez literaturę licencjonowaną. Źródłem nabytków do bibliotek naukowych jest zakup, eo⁶⁴, wymiana.

BIBLIOTEKI TOWARZYSTW NAUKOWYCH

Biblioteki towarzystw naukowych stanowią obecnie mało liczną grupę. Istnieją dwa rodzaje bibliotek towarzystw naukowych, ogólne – gromadzące zbiory z wielu dyscyplin naukowych, i specjalistyczne – gromadzące zbiory z jednej dyscypliny, uzupełnione literaturą z nauk pokrewnych, a także publikacje o tematyce regionalnej, i te przeważają. Mają one cenną wartość naukową, jako zbiór literatury dotyczącej wyspecjalizowanego zagadnienia.

Biblioteki towarzystw naukowych nie są samodzielnymi instytucjami, są powoływane i utrzymywane przez towarzystwa naukowe, stowarzyszenia, czyli organizacje *non profit*. Placówki te pozostają bez stałego finansowania budżetowego działalności podstawowej i działają przede wszystkim w oparciu o pozyskane granty celowe, co w znaczący sposób wpływa na możliwości ich rozwoju. Z tego właśnie powodu ich pozycja w porównaniu z okresem II RP znacznie się osłabiła.

BIBLIOTEKI TOWARZYSTW NAUKOWYCH W LATACH 2005–2017

LATA	BIBLIOTEKI OGÓLNE	KSIĘGOZBIÓR (W TYS. WOL.)	CZYTELNICY (W TYS.)	WYPOŻYCZENIA KSIĘGOZBIORU (W TYS. WOL.)	KSIĘGOZBIÓR NA 1 PLACÓWKĘ (W TYS. WOL.)	WYPOŻYCZENIA NA 1 CZYTELNIKA
2005	21	325	5,3	10,3	15,5	1,9
2017	13	240	1,1	5,6	18,5	5,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

64 Ustawa z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych (z póź. zm.; Dz.U. 1996 nr 152, poz. 722).

Według dostępnych statystyk w 2017 r. działało 13 bibliotek towarzystw naukowych, tj. o ponad 60% mniej niż w 2005 r. Dysponują skromnym zasobem⁶⁵, są mało wykorzystywane przez czytelników. Ich problemem jest nierytmiczność pozyskiwania środków, a wpływające do bibliotek środki nie pozwalają na ich modernizację (np. wyposażenie w komputery).

BIBLIOTEKI OŚRODKÓW INTE

Biblioteki ośrodków informacji naukowo-technicznej (ośrodków inte), placówek informacji stanowiących najczęściej ogniwo sieci informacyjnej (branżowych, resortowych, zakładowych ośrodków informacji) zajmowały się gromadzeniem dokumentów, które po opracowaniu bibliotecznym były przekazywane do opracowania dokumentacyjnego, czyli sporządzania analiz treściowych (abstraktów)⁶⁶. Na tej podstawie przygotowywano informacje o treści zgromadzonych dokumentów dla użytkowników danego ośrodka (zestawienia tematyczne, ekspres-informacja, biuletyn nabytków). Ośrodki inte, które powstawały w latach 50. XX w., szczyt rozwoju przeżywały w latach 70. minionego stulecia⁶⁷. W ich gestii pozostawał zakup zagranicznej literatury naukowej, zagranicznych czasopism, przygotowywanie serwisów informacyjnych z wykorzystaniem danych o zagranicznych bibliografiach, zestawieniach, opisach. Rola bibliotek ośrodków inte miała olbrzymie znaczenie dla instytucji branżowych, instytutów badawczych w okresie braku powszechnego dostępu do informacji. Straciły na znaczeniu i stały się mało użyteczne wraz z postępem technologicznym. Obecnie struktury ośrodków inte są w stanie rozproszonym i w organizacyjnym zaniku. Biblioteki ośrodków inte nie mają osobowości prawnej, są włączone w struktury jednostek samodzielnych organizacyjnie, zakładów pracy.

- 65 W tej grupie nie zostały ujęte dwie biblioteki: Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Biblioteka Naukowa im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego, które w statystyce uwzględnione są w grupie bibliotek naukowych.
- 66 B. Sordyłowa, *Informacja naukowa w Polsce. Problemy teoretyczne, źródła, informacja*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa 1987, s. 140.
- 67 W 1950 r. powstał Główny Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej (od 1971 r. Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej oraz Instytut INTE) koordynujący i inspirujący działalność resortowych ośrodków inte.

BIBLIOTEKI OŚRODKÓW INTE W LATACH 1980–2017

LATA	BIBLIOTEKI OGÓŁEM	KSIĘGOZBIÓR (W TYS. WOL.)	CZYTELNICY (W TYS.)	WYPOŻYCZENIA KSIĘGOZBIORU (W TYS. WOL.)	KSIĘGOZBIÓR NA 1 PLACÓWKĘ (W TYS. WOL.)	WYPOŻYCZENIA NA 1 CZYTELNIKA
1980	1 723	10 997	614	2 189	6,4	3,6
1989	1 379	9 923	347	1 047	7,2	3,0
2005	93	1 460	21	138	15,7	6,6
2017	21	308	2	17	14,7	10,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

BIBLIOTEKI FACHOWE I FACHOWO-BELETRYSTYCZNE

Biblioteki fachowe (zakładowe, branżowe, resortowe)⁶⁸ rozwijały się bardzo dynamicznie od drugiej połowy XX w.⁶⁹ i utrzymywały swą pozycję wraz z rozwijającym się przemysłem i instytucjami, które pracowały na jego rzecz⁷⁰. Ich specyfiką było kompletowanie w większym stopniu niż w innych bibliotekach wydawnictw ciągłych, zbiorów specjalnych: norm technicznych, opisów patentowych, literatury firmowej, materiałów przed- i konferencyjnych, niepublikowanych prac badawczych. Dostępne statystyki informują o skali działania bibliotek fachowych. W 1975 r. było ich 5364 (tj. 60% stanu bibliotek publicznych), księgozbiór liczył 16 mln wol., a liczba czytelników przekroczyła 1 mln osób. Rola bibliotek fachowych zaczęła

68 *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa 1976, s. 59.

69 W 1971 r. funkcjonowało 5648 bibliotek fachowych, które posiadały 15,6 mln wol.

70 Biblioteki fachowe to biblioteki zakładów pracy, obejmujące literaturę fachową, głównie techniczną. Powołane uchwałą Nr 697 prezydium Rządu z dnia 14.09.1953 r. w sprawie rozwoju sieci fachowych bibliotek zakładowych (M.P. Nr A-94, poz. 1306). Sprawozdawczością GUS objęte od 1956 r. W 1960 r. powiązane z ośrodkami informacji technicznej i ekonomicznej na szczeblu zakładu, branży (działu), resortu. W grupie bibliotek fachowych ujęte były biblioteki fachowe ministerstw, urzędów centralnych i prezydiów rad narodowych.

gwałtownie spadać wraz z przeobrażeniami społeczno-gospodarczymi, ograniczaniem przemysłu na wielką skalę, ale również wraz ze zmianami technologicznymi oraz szybkim dostępem do informacji poprzez sieć.

Obecnie biblioteki fachowe zyskują na znaczeniu w niektórych sektorach gospodarki, gdzie aktualna informacja fachowa/branżowa ma duże znaczenie dla prowadzenia firmy i jej interesów. Mówi się np. o bardzo aktywnych bibliotekach prawnych, sytuowanych w kancelariach prawnych⁷¹, bibliotekach fachowych w muzeach, teatrach, archiwach, oddziałach w urzędach statystycznych, urzędach patentowych, centrach doradztwa rolniczego, w urzędach administracji samorządowej.

BIBLIOTEKI FACHOWE W LATACH 1956-2017

LATA	BIBLIOTEKI OGÓŁEM	KSIĘGOZBIÓR (W TYS. WOL.)	CZYTELNICY (W TYS.)	WYPOŻYCZENIA KSIĘGOZBIORU (W TYS. WOL.)	KSIĘGOZBIÓR NA 1 PLACÓWKĘ (W TYS. WOL.)	WYPOŻYCZENIA NA 1 CZYTELNIKA
1956	4 143	4 237	276	1 138	1,0	4,1
1975	5 364	15 889	1 043	3 140	3,0	3,0
1989	2 433	10 100	287	1 220	4,2	4,3
2005	567	7 135	133	481	12,6	3,6
2017	294	5 306	19	101	18,0	5,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Biblioteki fachowo-beletrystyczne, które łączą zasoby literatury fachowej i beletrystykę, nie rozbudowały się na taką skalę jak biblioteki fachowe. Obecnie najwięcej bibliotek fachowo-beletrystycznych działa w służbie zdrowia, obsługują pracowników i pacjentów w szpitalach, sanatoriach, uzdrowiskach, w zakładach opieki zdrowotnej. Prowadzone są również w aresztach śledczych i zakładach karnych. W zakładach pracy biblioteki fachowo-beletrystyczne mogą występować też jako biblioteki pracownicze.

71 E. Gryguc, *Biblioteka kancelarii prawniczej Sołtysiński, Kawecki, Szlezak. Doradcy prawni w Warszawie*, <http://www.ebib.pl/biuletyn-ebib/11/a.php?gryguc> [dostęp: 21.10.2018].

BIBLIOTEKI FACHOWO-BELETRYSTYCZNE W LATACH 1991-2017

LATA	BIBLIOTEKI OGÓLEM	KSIĘGOZBIÓR (W TYS. WOL.)	CZYTELNICY (W TYS.)	WYPOŻYCZENIA KSIĘGOZBIORU (W TYS. WOL.)	KSIĘGOZBIÓR NA 1 PLACÓWKĘ (W TYS. WOL.)	WYPOŻYCZENIA NA 1 CZYTELNIKA
1991	170	1 285	53	479	7,6	9,0
2005	116	1 309	58	568	11,3	9,8
2017	55	656	26	206	11,9	7,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

INNE TYPY BIBLIOTEK

Poza wymienionymi wyżej kategoriami bibliotek, wśród funkcjonujących obecnie w Polsce uwzględnić należy biblioteki kościelne, parafialne, biblioteki służb mundurowych (wojskowe, więzienne). Należą one do bibliotek, których zbiory i usługi oferowane są określonym grupom użytkowników. Trudność w pozyskiwaniu danych o ich zasobach i wykorzystaniu uniemożliwia zaprezentowanie ich bieżącego potencjału. Pod tym względem sytuacja nie zmieniła się od okresu międzywojennego.

Biblioteki kościelne⁷² mają w swych zasobach cenne, często unikatowe zbiory. Wśród nich są bardzo różne jednostki i instytucje, od dużych bibliotek uczelnianych, naukowych, po niewielkie biblioteki parafialne. Biblioteki parafialne, czyli wpisane w funkcjonowanie parafii, przez nie organizowane, finansowane, obsługiwane głównie przez wolontariuszy. Biblioteki te nie tworzą sieci. Ich powstawanie i trwałość pracy zależy w dużej mierze od woli organizatora i osób świeckich zaangażowanych w tworzenie i prowadzenie biblioteki.

72 Biblioteki kościelne są to placówki będące własnością Kościoła katolickiego i innych chrześcijańskich ugrupowań wyznaniowych. W sensie szerszym – to biblioteki utrzymywane przez państwo, związki lub instytucje społeczne dla kształcenia duchowieństwa i podnoszenia kultury religijnej w społeczeństwie. Ks. Waldemar W. Żurek dzieli biblioteki kościelne, ze względu na ich właściciela, na biblioteki diecezjalne i zakonne, oraz według typu: biblioteki szkół wyższych (uniwersytetów) i wydziałów teologicznych, instytutów teologicznych, seminariów duchownych (diecezjalnych i zakonnych), szkolne, zakonne, diecezjalne i parafialne. *Encyklopedia katolicka*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1976, t. 2, s. 497–510.

Biblioteki służb mundurowych – sieć bibliotek wojskowych jest zróżnicowana i rozproszona. Obok bibliotek o statusie naukowym są biblioteki fachowe, oświatowe, o różnie inwentaryzowanych zbiorach przeznaczonych dla różnych grup odbiorców. Biblioteki wojskowe mają charakter otwarty lub półotwarty dla szerszej publiczności (np. CBW, biblioteki uczelniane) oraz niejawną, tj. dysponują zbiorami dostępnymi tylko dla kadry i instytucji wojskowych (np. Biblioteka Fachowa Dowództwa Sił Powietrznych, Biblioteka Niejawna i Powielarnia Dowództwa Wojsk Specjalnych, Biblioteka Niejawna 3 Batalionu Zabezpieczenia Dowództwa Wojsk Lądowych).

Do kategorii bibliotek więziennych zalicza się Centralną Bibliotekę Więziennictwa oraz placówki funkcjonujące w zakładach karnych i aresztach śledczych w Polsce (156 placówek)⁷³.

PODSUMOWANIE

Biblioteki w Polsce w okresie ostatnich stu lat przeszły wiele zmian i przeobrażeń. Ich rozwój determinowało ukształtowanie się zawodu bibliotekarza, wspieranego działaniami związku/stowarzyszenia bibliotekarzy oraz szkolnictwa bibliotekarskiego, ustanowienie aktów normatywnych regulujących ich działalność, polityka państwa, a także wyodrębnienie typów bibliotek, pracujących na rzecz różnych grup społecznych, modernizujących się zgodnie z ich oczekiwaniami, ale również z zachodzącymi wokół bibliotek zmianami.

Rola i rozwój, sposób działania bibliotek są wpisane w kontekst społeczny i cywilizacyjny. W poszczególnych okresach działalności bibliotek w Polsce ich potencjał i zakres stawianych zadań był uwarunkowany sytuacją polityczną i społeczną (np. demografią, poziomem wykształcenia Polaków), rozwojem gospodarczym kraju, rozwojem wiedzy, w ostatnich dekadach szybkim rozwojem technologicznym, informatycznym, cyfrowym

73 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 października 2012 r. w sprawie sposobu organizacji obsługi bibliotecznej w zakładach karnych, poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz sposobu współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi, Zarządzenia Nr 2/2004 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych.

(wplywajacym na wszystkie sfery zycia). Od umiejtnosci reagowania na zmiany wokol bibliotek zalezala i zalezyl ich kondycja i odbior spoleczny oraz to, czy dany typ bibliotek i uslug w danym okresie jest potrzebny i spolecznie akceptowany.

Na przestrzeni ostatnich stu lat biblioteki wlaczyly sie w przemiany spoleczne i kulturowe kraju. Byly i sa partnerami w lokalnym dzialaniu, odpowiadajacy na potrzeby sredowiska naukowego, stanowia znaczący segment wspolczesnej szkoly. Swoim dzialaniem wpisuja sie na roznych poziomach w tradycje tworzenia spoleczenstwa obywatelskiego.

TABELE

BIBLIOTEKI PUBLICZNE – ROZWÓJ SIECI I KSIĘGOZBIORÓW
W LATACH 1937/38–2017

LATA	LICZBA BIBLIOTEK I FILII BIBLIOTECZNYCH		LICZBA PUNKTÓW BIBLIOTECZNYCH	LICZBA MIESZKAŃCÓW NA 1 PLACÓWKĘ BIBLIOTECZNA (BIBLIOTEKĘ, FILIĘ BIBLIOTECZNA)	KSIĘGOZBIORY (W WOL.)	
	OGÓŁEM	W TYM NA WSI			OGÓŁEM (W TYS.)	NA 100 MIESZKAŃCÓW
1937/38	1 033	-	5 383	-	1 700	5
1945	412	412	-	57 997	b.d.	b.d.
1946	426	131	-	55 493	1 066	4
1950	4 193	2 985	18 131	5 964	10 376	41
1955	5 110	3 674	28 969	5 391	22 905	83
1960	7 033	5 322	22 974	4 250	31 145	104
1965	8 052	6 107	28 153	3 918	41 992	133
1970	8 621	6 588	31 788	3 782	56 091	172
1975	8 974	6 409	29 625	3 791	73 759	217
1980	9 315	6 466	26 538	3 819	94 538	266
1989	10 313	6 971	22 091	3 681	136 783	360
2004	8 653	5 744	1 811	4 412	134 455	352
2016	7 984	5 240	1 295	4 814	128 995	336
2017	7 953	5 209	1 210	4 833	128 357	334

BIBLIOTEKI PUBLICZNE
- WYKORZYSTANIE W LATACH 1937/38-2017

LATA	LICZBA CZYTELNIKÓW		LICZBA CZYTELNIKÓW NA 100 MIESZKAŃCÓW	LICZBA WYPOŻYCZEŃ		LICZBA WYPOŻYCZEŃ KSIĘGOZBIORÓW (W WOL.) NA 1 MIESZKAŃCA
	OGÓŁEM (W TYS.)	W TYM NA WSI		OGÓŁEM (W TYS. WOL.)	W TYM NA WSI	
1937/38	357	b.d.	1,03	4 544	b.d.	b.d.
1945	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1946	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1950	1 704	744	6,8	28 980	10 425	1,2
1955	3 165	1 853	11,5	54 399	29 725	2,0
1960	3 587	1 898	12,0	66 510	28 812	2,2
1965	5 275	2 729	16,7	97 386	41 729	3,1
1970	6 647	3 330	20,4	126 991	54 309	3,9
1975	7 126	3 407	20,9	140 300	59 629	4,1
1980	7 388	3 212	20,8	147 254	57 484	4,1
1989	7 733	3 056	20,4	154 891	56 842	4,1
2004	7 509	1 926	19,7	148 573	40 232	3,9
2016	6 502	1 658	15,9	110 240	29 127	2,9
2017	6 021	1 535	15,7	105 411	27 222	2,7

BIBLIOTEKI SZKOLNE
W LATACH 1937/1938–2012/2013^a

LATA	BIBLIOTEKI OGÓŁEM	KSIĘGOZBIÓR (W TYS. WOL.)	CZYTELNICY (W TYS.)	WYPOŻYCZENIA (W TYS. WOL.)	KSIĘGOZBIÓR NA 1 PLACÓWKĘ (W TYS. WOL.)	WYPOŻYCZENIA NA 1 CZYTELNIKA
1937/1938	26 106	7 478	b.d.	b.d.	0,3	b.d.
1945/1946 ^b	7 071	1 476	b.d.	b.d.	0,2	b.d.
1954 STAN W DNIU 31.XII	26 263	29 887	3 112	33 734,1	1,1	10,8
1955/1956	26 693	37 988	3 337	48 455	1,4	14,5
1966/1967	30 891	78 630	6 433	103 096	2,5	16,0
1972/1973 ^c	29 794	104 177	7 111	111 070	3,5	15,6
1991/1992 ^d	21 538	157 901	7 537	86 341	7,3	15,6
2012/2013	20 363	153 138	4 689 ^e	b.d.	7,5	b.d.

^a Badania bibliotek szkolnych prowadzone są nieregularnie. Stan podany jest w ostatnim dniu roku szkolnego. Dane z roku 2012/2013 na podstawie SIO wg stanu na 30.09.2012.

^b Dane częściowo niekompletne, oparte na materiale bibliotek, które dokonały rejestracji w Naczelnej Dyrekcji Bibliotek.

^c Dane z roku szkolnego 1972/73 częściowo szacunkowe, liczba bibliotek szkół zawodowych stan z roku szkolnego 1970/71.

^d Dane z roku szkolnego 1991/92 o liczbie bibliotek i księgozbiorze podane wg stanu na początku roku szkolnego, natomiast o czytelnikach i wypożyczeniach podano na podstawie danych w ciągu roku szkolnego.

^e Brak liczby czytelników, podano liczbę uczniów w szkołach, w których funkcjonują biblioteki i w szkołach z dostępem do biblioteki.

WYBRANE PUBLIKACJE:

- *Bibliotekarstwo*, red. Z. Żmigrodzki, wyd. II uzup. i rozsz., Warszawa 1998.
- „Biblioteki oświatowe. Stan na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne”, Warszawa 1932.
- „Biblioteki Publiczne w Liczbach” 1971–2011.
- Budyńska B., *Publiczne biblioteki powiatowe w Polsce w latach 1918–2007. Modele organizacyjno-funkcjonalne. Koncepcje i rzeczywistość* (2009 r.; mps).
- Budyńska B., Jezierska M., Lewandowicz-Nosal G., Walczewska-Klimczak G., „Biblioteki w Polsce w 2012 r.”, <http://ksiegarnia.bn.org.pl/pdf/Biblioteki%20w%20Polsce%20w%202012%20r..pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Bursowa F., *Biblioteki w Polsce Ludowej*, Warszawa 1971.
- Gaca-Dąbrowska Z., *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
- Janiczek J., *Bibliotekarstwo oświatowe w Polsce po dwudziestu latach niepodległości*, „Bibliotekarz” 1939, R. XI, nr 1–2.
- Kołodziejska J., *Biblioteki publiczne po reformie administracyjnej kraju*, Warszawa 1980.
- Kołodziejska J., *Publiczne biblioteki samorządowe w okresie międzywojennym*. Warszawa 1967.
- Kozłowski J., *Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich*, Wrocław 1986.
- Maj J., *Biblioteki publiczne 1945–1990 na tle innych instytucji kultury*, Warszawa 1996.
- Zarzębski T., *Publiczne biblioteki powszechne od Dekretu do Ustawy 1946–1967 (w świetle sprawozdań statystycznych)*, Warszawa 1968.

Opracowanie: Barbara Budyńska, doktor, Instytut Książki i Czytelnictwa,
Biblioteka Narodowa, b.budynska@bn.org.pl
Małgorzata Jezierska, Instytut Książki i Czytelnictwa,
Biblioteka Narodowa, m.jezierska@bn.org.pl
Grażyna Walczewska-Klimczak, doktor, Instytut Książki i Czytelnictwa,
Biblioteka Narodowa, g.walczewska@bn.org.pl

CZYTELNICTWO

Biblioteka Narodowa

Badania czytelnictwa mają w Polsce długą historię, jednak pierwszy reprezentatywny sondaż czytelnictwa obejmujący dorosłych i dorastających Polaków przeprowadzono dopiero w 1972 r. Od tego czasu można śledzić poziom czytelnictwa książek w naszym kraju. W artykule zarysowujemy problematykę badań czytelnictwa sprzed roku 1972, opisujemy główne zmiany i prawidłowości rejestrowane w późniejszych, prowadzonych przez Bibliotekę Narodową badaniach ogólnopolskich i przedstawiamy główne wyniki najnowszych sondaży.

Ze względu na różnice metodologiczne pomijamy w tym zestawieniu inne współczesne badania czytelnictwa – choćby sondaże prowadzone na zlecenie Polskiej Izby Książki lub badania budżetów czasu i uczestnictwa w kulturze realizowane przez GUS – a także badania Biblioteki Narodowej o skali mniejszej niż ogólnopolska.

PIERWSZE BADANIA CZYTELNICTWA

Pierwsze polskie badania czytelnictwa zrealizowano pod koniec XIX w. Pionierzy w tej dziedzinie postawili szereg problemów do dziś przyciągających uwagę badaczy, jednak kwestia czytelnictwa ogółu obywateli, przykuwająca publiczną uwagę w Polsce XXI wieku, stanowiła dla nich jedynie abstrakcyjne zagadnienie. Polacy zamieszkiwali w końcu osobne zaborcy, byli

wyraźniej niż dziś podzieleni stanowo i w dużej części niepiśmienni. Rozwój metod doboru próby miał przyspieszyć dopiero za kilka dekad.

Jak pokazuje Anna Zdanowicz, pierwszych badaczy zajmowało przede wszystkim „czytelnictwo tych warstw społecznych, które na przełomie XIX i XX w. dopiero wkraczały w świat słowa drukowanego, a więc chłopów, robotników i drobnomieszczan”¹. Upowszechnianie się praktyki czytania książek stanowiło przejaw modernizacji społeczeństwa. Dla Polaków mających nadzieję na odzyskanie niepodległości wskazywało również nowe możliwości upowszechniania kultury narodowej².

Ilościowe badania czytelnictwa realizowano wtedy często za pośrednictwem bibliotek. Ankiety w swoich czytelniach rozprowadzało Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności, Karol Hoffman analizował zaś informacje o czytelnikach zawarte na kartach bibliotecznych. Wydawano również kwestionariusze w prasie wraz z prośbą o ich wypełnienie i odesłanie badaczom – tak zrobił np. Mieczysław Brzeziński do badania opisanego w *Co i jak nasz lud czyta*. Jak pisze Zdanowicz, pod koniec XIX w. podejmowano także próby „analizy całości polskiej produkcji wydawniczej”, pojawiały się również pierwsze prace skoncentrowane na czytelnictwie młodzieży³.

Tych ostatnich przybyło wyraźnie w dwudziestoleciu międzywojennym. Kwestia obecności książek w życiu dzieci i młodzieży nabrała znaczenia wraz z ujednoceniem i rozwojem systemu oświaty w II RP, a także stopniową poprawą dostępu do książek. Wśród badaczy tamtego okresu należy wymienić zwłaszcza Helenę Radlińską⁴ i Jana Kuchtę⁵. Warto też zwrócić uwagę na prowadzone metodą pamiętnikarską badania Józefa Chałasiń-

- 1 A. Zdanowicz, *Pierwsze polskie próby badań nad czytelnictwem (1881–1918)*, w: *Ludzie i książki. Studia historyczne*, red. J. Kostecki, Biblioteka Narodowa, Instytut Książki i Czytelnictwa, Warszawa 2006, s. 149.
- 2 A. Karczewska, „*Wszystko dla ludu przez lud*”. *Popularyzacja czytelnictwa wśród chłopów w Królestwie Polskim w deklaracjach, programach i działalności obozu narodowego w latach 1886–1905*, „Roczniki Biblioteczne” 2008, nr 52, s. 31–45.
- 3 A. Zdanowicz, *Pierwsze polskie próby...*, *op. cit.*, s. 149.
- 4 Zob. np. H. Radlińska, *Książka wśród ludzi*, red. M. Banacka, SBP, Warszawa 2003.
- 5 Zob. np. J. Kuchta, *Książka zakazana jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie dojrzewania*, Biblioteka Wychowawcza M. Arcta, Warszawa 1934.

skiego poświęcone młodzieży wiejskiej⁶. W dwudziestoleciu rozwinęła się także refleksja nad obiegiem książki, społeczną rolą bibliotek i społecznymi uwarunkowaniami czytelnictwa⁷. W szerszej debacie pojawił się też stosowany do dziś termin „publiczność literacka”, dzięki pracy Jana Bystronia pod tym samym tytułem⁸.

OGÓLNOPOLSKIE SONDAŻE CZYTELNICTWA

Pierwszy reprezentatywny sondaż czytelnictwa w Polsce przeprowadzili badacze Biblioteki Narodowej we współpracy z GUS w 1972 r. Kolejny przeprowadzono w roku 1985, następne w latach 1992–2014 w cyklu dwuletnim, a później każdego roku. Wyniki sondaży z lat 1972–2017 można uznać za porównywalne, z wyjątkiem badania z 1998 r. (w którym wzięli udział tylko pełnoletni respondenci). Wszystkie przeprowadzono na reprezentatywnych ogólnopolskich próbach Polaków w wieku co najmniej 15 lat, a najważniejsze pytania, z niewielkimi tylko modyfikacjami, powtarzały się z ankiety na ankietę.

Czego dowiemy się, porównując wyniki kolejnych badań? Oto najbardziej wyraziste zmiany:

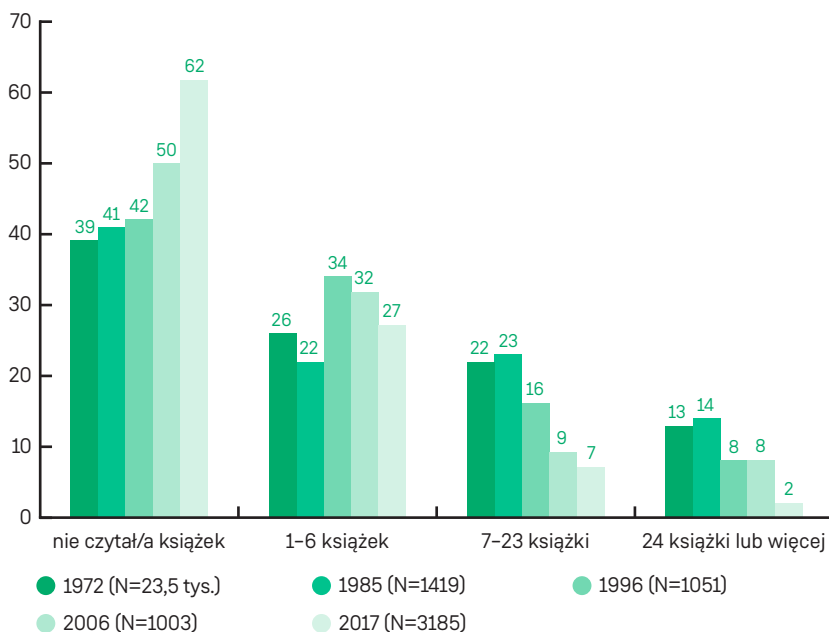
- Spadek poziomu czytelnictwa książek. O ile w 1972 r. czytanie co najmniej jednej książki rocznie deklarowały około 3/5 populacji, o tyle od dekady jest to około 2/5 ogółu badanych. Odsetek czytelników książek (tj. osób deklarujących lekturę co najmniej jednej książki w ciągu roku) spadł najwyraźniej w latach 2004–2008, należy jednak podkreślić, że od lat 90. stopniowo ubywało czytelników najintensywniejszych – czytających średnio więcej niż 2 książki w miesiącu (24 rocznie).
- Przemiany kultury książki sprawiły, że praktyka czytania książek wiąże się dziś wyraźniej z czytaniem literatury pięknej niż tekstów użytkowych. Wraz z rozwojem mediów elektronicznych zmieniły się formy komunikacji wiedzy praktycznej i technicznej. Wiele informacji, których nośnikiem były niegdyś przede wszystkim książki, zdobywa się dzisiaj w innej formie

6 J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów: procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, PIKW, Warszawa 1938.

7 A. Zdanowicz, *Badania czytelnictwa w okresie II Rzeczypospolitej*. Zarys, w: *Ludzie i książki*, op. cit., s. 181–203.

8 J. S. Bystron, *Publiczność literacka*, IFiS PAN, Warszawa 2006.

POZIOM CZYTELNICTWA W LATACH 1972–2017 W BADANIACH BN (DANE W %)

Odpowiedzi na pytanie o liczbę książek przeczytanych w ciągu ostatniego roku.

^a Pominięto odpowiedzi „Trudno podać liczbę”, dlatego procenty nie zawsze sumują się do 100.

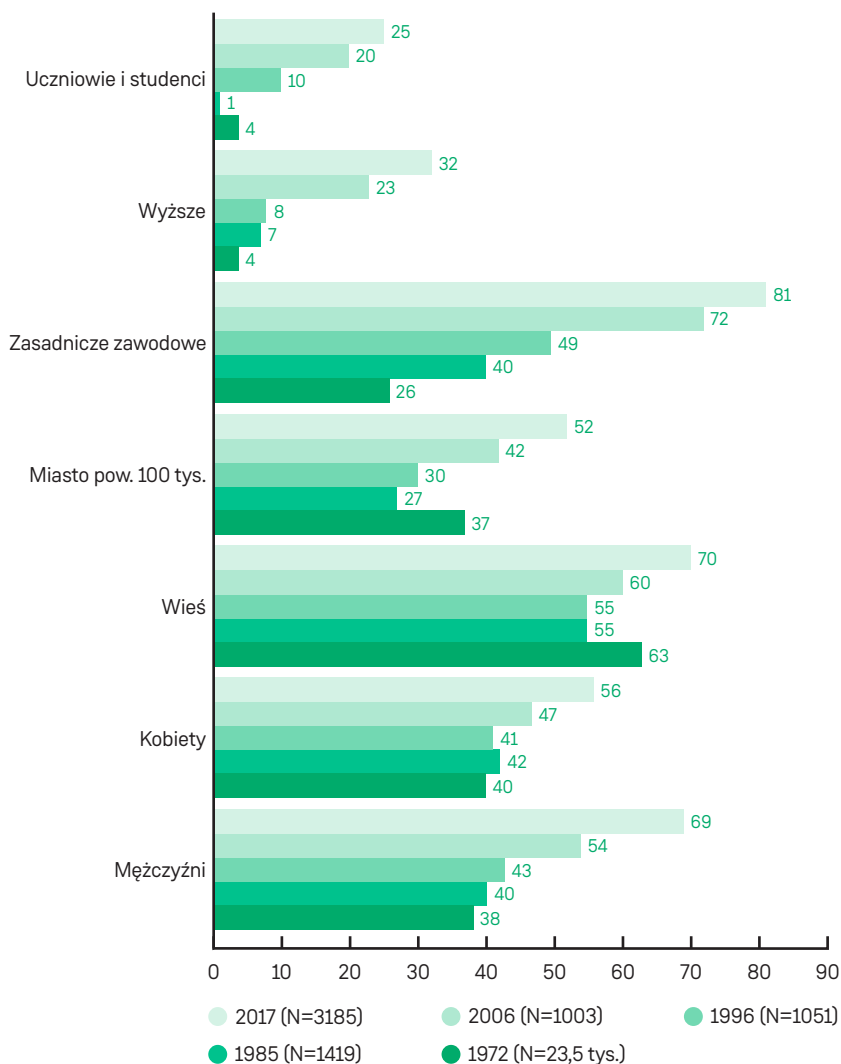
^b Wskaźniki za rok 1972 dotyczą 0, 1-6, 7-24 i ponad 25 książek rocznie. Różnica w brzmieniu pytania jest jednak na tyle mała, że postanowiliśmy umieścić odpowiedzi na jednym wykresie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BN/GUS

(np. filmów, multimedialnych prezentacji). Dlatego dzisiejszym respondentom prawie nie zdarza się wymieniać encyklopedii i słowników wśród swoich ostatnich lektur, mimo iż jeszcze w latach 90. robiła to około 1/8 ankietowanych. Badani wymieniają też mniej podręczników. Wśród ich wyborów lekturowych wyraźnie dominuje literatura piękna, zwłaszcza powieści. Ze statystycznego punktu widzenia czytanie książek oznacza dziś w pierwszym rzędzie kontakt z tekstami tego rodzaju.

- Czytelność książek z praktyki obu płci, stało się częstszą aktywnością kobiet. W latach 70. i 80. udział obu płci w grupie czytelników książek był podobny, obecnie wśród czytelników przeważają kobiety. Nie wynika to ze wzrostu zainteresowania książkami wśród tych ostatnich, ale z jego wyraźniejszego spadku wśród mężczyzn. W 2017 r. nieczytanie deklarowało 69% ankietowanych mężczyzn i 56% kobiet.

ODSETKI RESPONDENTÓW DEKLARUJĄCYCH NIECZYTANIE KSIĄŻEK W WYBRANYCH GRUPACH DEMOGRAFICZNYCH

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BN/GUS

- Wzrost znaczenia więzi prywatnych w transmisji zwyczaju czytania. Sondaże czytelnictwa z ostatniej dekady wskazują na wysoką korelację pomiędzy czytaniem książek a domową socjalizacją do czytania w dzieciństwie respondenta oraz czytelniczymi zwyczajami rodziny i znajomych. Jednocześnie w porównaniu z pierwszymi sondażami spadało czytelnictwo

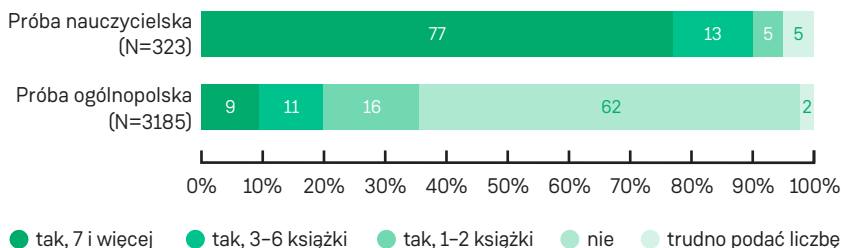
wśród uczniów i studentów, przybyło też osób z wyższym wykształceniem, które nie sięgają po książki. Zmiany te pokazują, że nawyki czytelnicze kształtują się dziś wyraźniej pod wpływem więzi prywatnych niż instytucji edukacyjnych.

Szereg zależności statystycznych zaobserwowanych w latach 70. pozostaje jednak aktualnych. Wciąż przeciętnie więcej czytają uczniowie, studenci i osoby lepiej wykształcone. Nadal więcej czyta się w miastach niż na wsi. Jednocześnie ostatnie badania wskazują na zmniejszanie się społecznych dystansów pomiędzy czytelnikami i nieczytającymi. Dotyczy to zwłaszcza różnic związanych ze szczeblem edukacji i miejscem zamieszkania – zmienne te korelują z czytaniem książek w coraz mniejszym stopniu, ich związek z czytelnictwem książek jest niewielki zwłaszcza w przypadku najmłodszego pokolenia⁹.

BADANIA PRZEPROWADZONE W 2017 R.

Jesienią 2017 r. na zlecenie Biblioteki Narodowej przeprowadzono reprezentatywny ogólnopolski sondaż czytelnictwa wśród Polaków powyżej 15. roku życia oraz ankietę na celowej próbie nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych. Poniżej prezentujemy najważniejsze wnioski z obu badań, na wykresach przedstawiamy główne wskaźniki związane z udziałem w kulturze książki, a także preferowane formy uczestnictwa w obiegu bieżących informacji¹⁰.

CZYTANIE KSIĄŻEK W CIĄGU OSTATNICH 12 MIESIĘCY

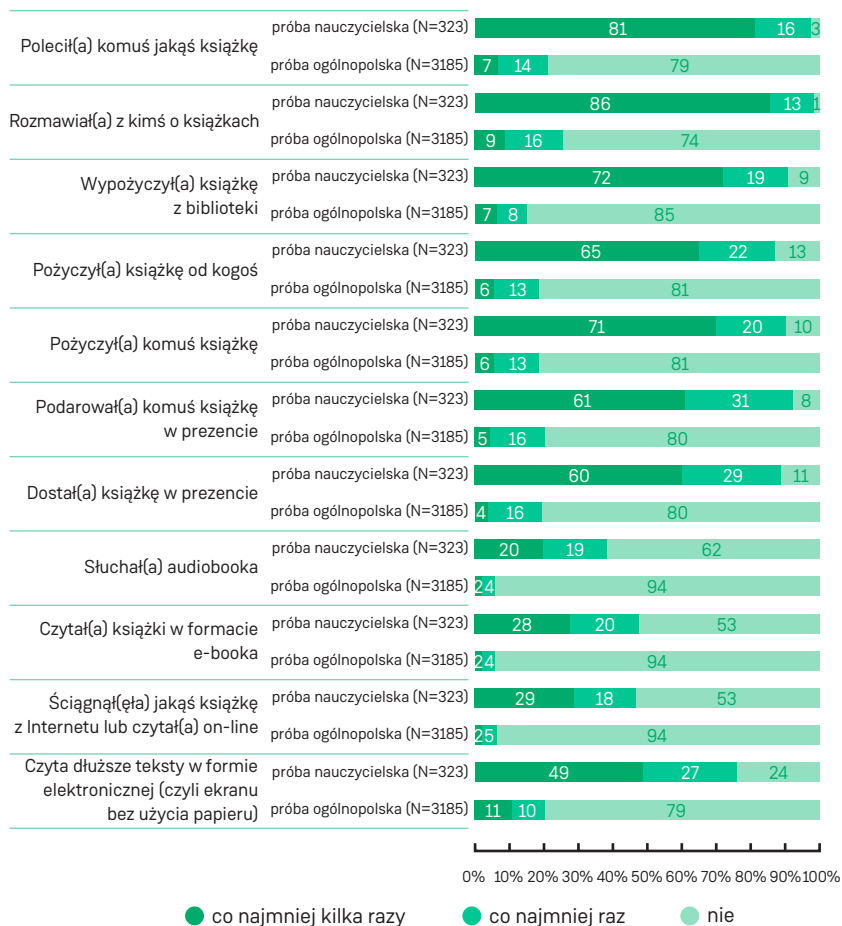

Źródło: dane BN

9 *Ibidem*, s. 18.

10 Pełen raport z badania: I. Koryś, D. Michalak, Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2018, <https://www.bn.org.pl/download/document/1529572435.pdf> [dostęp: 10.11.2018].

UCZESTNICTWO W KULTURZE KSIĄŻKI W CIĄGU OSTATNIEGO ROKU

Źródło: dane BN

1. OGÓLNOPOLSKI SONDAŻ CZYTELNICTWA

W porównaniu z sondażami z poprzedniego roku poziom czytelnictwa książek nie zmienił się w sposób istotny statystycznie i wyniósł 38%. Wśród czytelników książek nadal dominowały osoby, które miały w najbliższym otoczeniu innych czytelników¹¹. Potwierdziły się również obserwacje związane z wyborami lekturowymi respondentów: wśród podawanych tytułów dominowała beletrystyka, a literatura fachowa, encyklopedyczna lub zorientowana na cele praktyczne pojawiała się sporadycznie.

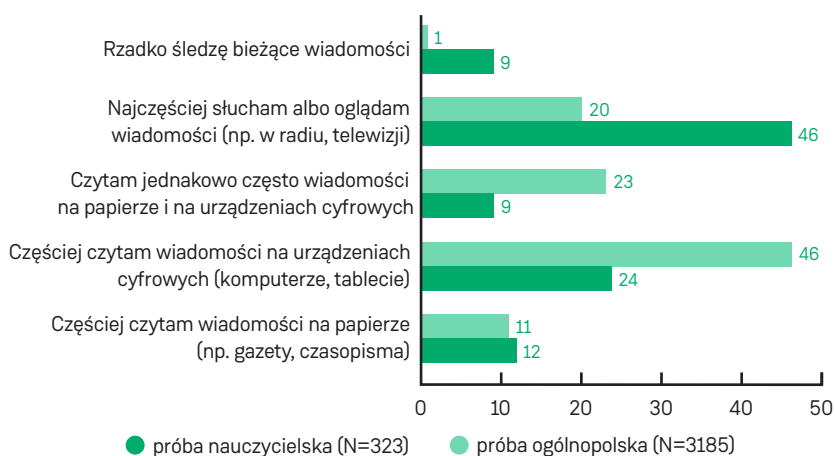
11 *Ibidem*, s. 33-36.

Dzięki rozszerzeniu ankiety o nowe zagadnienia mogliśmy przyjrzeć się udziałowi mediów kultury pisma (np. artykułów prasowych w formach papierowej lub elektronicznej) w obiegu bieżących informacji. Badanie pokazało, że po pisane źródła informacji częściej sięgają młodzi i wykształceni respondenci, a miejsce zamieszkania ma marginalny wpływ na preferencje dla poszczególnych mediów¹².

Badanie pogłębiało też kwestię motywacji czytelniczych (związanych z lekturą jakichkolwiek tekstów, nie tylko książek). Pokazało, że w znakomitej większości przypadków to nie praktyczne potrzeby czy szkolny przymus, ale przede wszystkim relaks i odpoczynek decydują o sięganiu po lekturę. Taka motywacja okazała się częstsza w przypadku kobiet – 61% z nich i jedynie 47% mężczyzn deklarowało czytanie z tego powodu.

W kontekście poprzednich badań ostatni sondaż daje też podstawę do sformułowania hipotezy na temat czytelnictwa książek wśród seniorów. Wprawdzie wśród najstarszych Polaków wciąż odnotowujemy najmniejszy odsetek czytelników, to jednak tendencja ta słabnie. Pod względem regularności podejmowania lektury młodzi seniorzy (sześćdziesięciolatkowie) nie różnią się istotnie od pokolenia o dekadę młodszego, które jeszcze nie przeszło na emeryturę¹³. Zmiana ta sugeruje, że dezaktywizacja zawodowa rzadziej oznacza dla nowego pokolenia seniorów wycofanie z kultury książki.

SPOSOBY ŚLEDZENIA BIEŻĄCYCH INFORMACJI

Źródło: dane BN

12 *Ibidem*, s. 21.

13 *Ibidem*, s. 16.

2. SONDAŻ WŚRÓD NAUCZYCIELI

Sondaż wśród nauczycieli języka polskiego w szkołach ponadgimnazjalnych pokazał natomiast, że nauczyciele są ponadprzeciętnie aktywnymi uczestnikami kultury pisma, na co dzień korzystającymi z mediów tradycyjnych i cyfrowych (por. wykresy). Częściej niż inni badani przedkładali również media kultury pisma nad radio czy telewizję. Nauczyciele wyróżnili się nie tylko na tle całej polskiej populacji, ale również grupy dzielącej z nimi cechy społeczno-demograficzne (poziom wykształcenia, wiek czy typ zatrudnienia)¹⁴.

Z punktu widzenia wyborów lekturowych na tle ogólnopolskim wyróżniło ich przede wszystkim wysokie czytelnictwo najnowszej literatury polskiej, dobra orientacja w literaturze rozrywkowej, a także czytelnicza „wszystkożerność”. Badani poloniści sięgali po książki z obiegu komercyjnego, światową klasykę, ambitne współczesne powieści, literaturę faktu, a także – rzadko czytane przez Polaków – eseje i poezję¹⁵.

Wśród głównych trudności w pracy dydaktycznej poloniści wymieniali przede wszystkim niechęć uczniów do czytania książek w ogóle, a zwłaszcza lektur szkolnych. Zważywszy, że sami badani czytają chętnie i dużo, ich niepowodzenia dydaktyczne świadczą o tym, że w kulturowym kontekście szkolnej lekcji przekazanie własnych pasji czytelniczych jest nader trudnym zadaniem¹⁶.

WYZWANIA NA PRZYSZŁOŚĆ

Przed badaczami czytelnictwa stoją zarówno stare, jak i nowe zadania. Do klasycznych należy monitorowanie poziomu czytelnictwa, różnic demograficznych związanych z praktykami lekturowymi czy trendów w wyborach lekturowych. Zadaniem nowszym jest dostosowywanie narzędzi badawczych do zmieniających się technologii komunikacyjnych. Zmiany te nie dają się sprowadzić do obserwacji, że ludzie czytają teksty na nowych nośnikach. Rozwój technologii oznacza bowiem również pojawienie się nowych form ekspresji, a także kulturowej przemiany funkcji tych bardziej tradycyjnych. Widać to w przypadku książek: zanim rozwinął się Internet, czytano je częściej w poszukiwaniu wiedzy naukowej czy praktycznej. Obecnie stanowią zaś przede wszystkim medium kultury literackiej. Ważne więc, by badania

14 *Ibidem*, s. 87–106.

15 *Ibidem*, s. 123–143.

16 *Ibidem*, s. 120–122.

pozwalają nie tylko na śledzenie powszechności rozmaitych praktyk czytelniczych, ale również ewentualnych zmian ich funkcji kulturowych.

WYBRANE PUBLIKACJE:

- Bystróż J.S., *Publiczność literacka*, Warszawa 2006.
- Chałasiński J., *Młode pokolenie chłopów: procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, Warszawa 1938.
- Karczevska A., „Wszystko dla ludu przez lud”. *Popularyzacja czytelnictwa wśród chłopów w Królestwie Polskim w deklaracjach, programach i działalności obozu narodowego w latach 1886–1905*, „Roczniki Biblioteczne” 2008, nr 52.
- Koryś I., Michalak D., Zasacka Z., Chymkowski R., *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku*, Warszawa 2018, <https://www.bn.org.pl/download/document/1529572435.pdf> [dostęp: 10.11.2018].
- Kuchta J., *Książka zakazana jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie dojrzewania*, Warszawa 1934.
- Radlińska H., *Książka wśród ludzi*, red. M. Banacka, Warszawa 2003.
- Zdanowicz A., *Pierwsze polskie próby badań nad czytelnictwem (1881–1918)*, w: *Ludzie i książki. Studia historyczne*, red. J. Kostecki, Warszawa 2006.
- Zdanowicz A., *Badania czytelnictwa w okresie II Rzeczypospolitej. Zarys*, w: *Ludzie i książki. Studia historyczne*, red. J. Kostecki, Warszawa 2006.

Opracowanie: Dominika Michalak, Biblioteka Narodowa, d.michalak@bn.org.pl

CENTRA KULTURY

Ośrodek Statystyki Kultury
Urząd Statystyczny w Krakowie

Centra kultury, ośrodki kultury, domy kultury, kluby i świetlice stanowią obok bibliotek publicznych najbardziej rozwiniętą sieć placówek kulturalnych. Na przestrzeni lat zmieniały się podstawy prawne ich funkcjonowania, formy organizacyjne, charakter działalności czy zakres kompetencyjny, jednak podmioty te zawsze pełniły ważną rolę społeczną – przyczyniały się zarówno do aktywizacji kulturalnej środowisk lokalnych, jak i pełniły rolę ośrodków upowszechniania kultury i oświaty.

Przed II wojną światową, zwłaszcza w latach 30., charakterystyczna była działalność domów ludowych (społecznych), których tradycja sięgała w Polsce już drugiej połowy XVIII stulecia. Ich rozwój wpisywał się w planowane działania rządu, czego wyrazem był okólnik Ministra Spraw Wewnętrznych nr 26 z dnia 26 lipca 1938 r.¹, przyznający zasadniczą rolę w budowaniu i utrzymaniu domów ludowych miejscowym dobrowolnym organizacjom społecznym lub związkom samorządowym. Działalność przedwojennych domów ludowych miała charakter zarówno oświatowo-kulturalny, jak i społeczno-gospodarczy.

Dane statystyczne dotyczące życia kulturalnego w latach międzywojennych były szczątkowe, ze względu na ograniczone możliwości finansowe Głównego Urzędu Statystycznego, o czym można przeczytać w ostatniej

1 Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nr 22 z dnia 31 lipca 1938 r.

przedwojennej publikacji *Statystyka życia umysłowego i kulturalnego* z 1934 r.: „ponieważ Główny Urząd Statystyczny wobec ograniczonych środków nie jest w stanie opracowywać corocznie wszystkich danych dotyczących całości kształtu oświaty pozaszkolnej i życia umysłowego i kulturalnego, ogłasza się (...) informacje tylko dla niektórych dziedzin: 1) kinematografii, 2) radia, 3) (...) archiwów państwowych, stałych urzędów sportowych, państwowej odznaki sportowej, związków harcerstwa polskiego, (...) dane o zasiłkach ze skarbu państwa na popieranie nauki i sztuki”. Źródłem oficjalnych danych statystycznych dotyczących domów ludowych były dane przekazywane przez Centralne Towarzystwo Organizacji i Kótek Rolniczych oraz Komisję Domów Ludowych, które zostały opublikowane w rocznikach statystycznych GUS i dotyczyły lat 1928 i 1933.

DOMY LUDOWE W OKRESIE PRZEDWOJENNYM

WOJEWÓDZTWA	1928		1933				
	OGÓŁEM	W TYM NA WSI	OGÓŁEM	W TYM NA WSI	ZAŁOŻONE W LATACH		
					1919 I WCZEŚNIEJ	1920–1928	1929–1933
Polska	621	477	927	825	185	286	456
Centralne	319	250	306	276	40	92	174
Wschodnie	32	26	97	94	2	30	65
Zachodnie	96	53	58	39	23	16	19
Południowe	174	148	466	416	120	148	198

Źródło: dane Centralnego Towarzystwa Organizacji i Kótek Rolniczych, Komisji Domów Ludowych

W latach powojennych zmienił się zarówno mechanizm, jak i modele organizowania życia kulturalnego, przy czym szczególną wagę przywiązywano do rozwoju i działalności domów kultury. Nawiązując do tradycji domów społecznych i domów ludowych, tworzono wojewódzkie, powiatowe, miejskie i wiejskie domy kultury². „Głównymi organizatorami domów kultury w PRL-u były z jednej strony związki zawodowe tworzące przyzakładowe domy kultury, a z drugiej – państwo. W przeciwieństwie do domów społecznych

2 20 lat kultury w Polsce Ludowej. Dane statystyczne, Kongres Kultury Polskiej, GUS, Warszawa 1966, s. XVIII.

z okresu międzywojennego cechą powojennych domów kultury był rozbudowany zespół pracowników etatowych. (...) Państwowe domy kultury zaczęły powstawać w 1952 roku. Państwo zmonopolizowało mecenat kultury, wprowadzono mechanizmy centralnego planowania i programowania treści w kulturze. Domy kultury (...) choć zajmowały się organizowaniem podobnej działalności jak instytucje przedwojenne, jednak wszelkie przekazywane treści podporządkowane były celom politycznym³. Oficjalną statystyką, oprócz domów kultury, objęte zostały także kluby i świetlice, które początkowo traktowano jako placówki upowszechniania kultury, później – placówki

DOMY KULTURY, KLUBY I ŚWIETLICE ORAZ ZESPOŁY ARTYSTYCZNE W LATACH PRL-U

LATA	PLACÓWKI			ZESPOŁY ARTYSTYCZNE	
	OGÓŁEM	DOMY KULTURY	KLUBY I ŚWIETLICE	ZESPOŁY	CZŁONKOWIE (W TYS.)
1955 ^a	17 492	254	17 238	25 388	357,2
1957 ^a	8 302	272	8 030	19 518	291,6
1960 ^a	11 563	403	11 160 ^b	13 126	212,5
1965 ^a	24 905	606	24 299 ^b	23 797	375,2
1967 ^a	25 833	673	25 160 ^b	25 271	384,6
1970 ^a	26 492	691	25 801 ^b	24 953	407,7
1975	28 020	1 054	26 966 ^b	46 067 ^c	809,4 ^e
1977	20 351	1 974 ^d	18 377 ^b	40 045 ^c	724,9 ^e
1979	20 402	2 176 ^d	18 226 ^b	39 608 ^c	724,4 ^e
1986	16 090	1 358	14 732 ^e	23 572	359,3

^a Placówki Ministerstwa Kultury i Sztuki, Centralnej Rady Związków Zawodowych, Centralnego Związku Spółdzielczości Pracy.

^b Łącznie z wiejskimi domami kultury i ośrodkami kultury.

^c Dotyczy wszystkich zespołów zainteresowań.

^d Łącznie z wielofunkcyjnymi ośrodkami kultury.

^e Łącznie z ośrodkami kultury (ośrodki kultury – 1682; kluby kultury – 9141; świetlice – 3909).

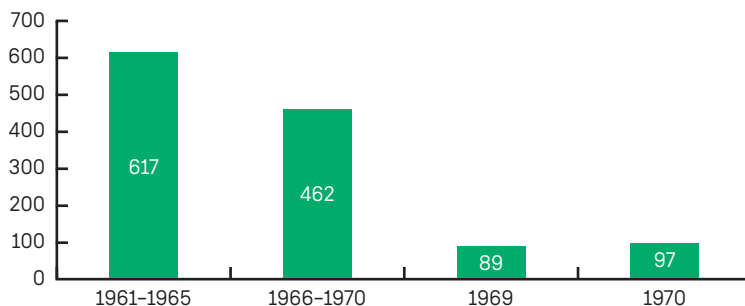
Uwaga: Od 1975 r. dane uwzględniały również inne placówki spółdzielcze poza placówkami Centralnego Związku Spółdzielczości Pracy.

Źródło: dane GUS

3 Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, *Zoom na domy kultury*, Warszawa 2009, s. 14–16.

kulturalno-oświatowe. Należy zaznaczyć, że do 1957 r. za świetlicę uważano również tzw. „kącik świetlicowy” znajdujący się w pomieszczeniu przeznaczonym do innych celów (np. czytelnia), a od 1957 r. – placówkę upowszechniania oświaty i kultury obejmującą jedno lub więcej pomieszczeń, posiadającą odpowiednie urządzenia i sprzęt.

DOMY KULTURY I ŚWIETLICE WYBUDOWANE W RAMACH CZYNÓW SPOŁECZNYCH

Źródło: dane GUS

Do 1971 r. większość placówek prowadzona była przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralną Radę Związków Zawodowych oraz Centralny Związek Spółdzielczości Pracy. Badania statystyczne dotyczące placówek upowszechniania kultury napotykały na trudności, ze względu na „rozproszenie terenowe i organizacyjne placówek (...), dużą płynność i zmiany jakie cechują ten rodzaj placówek, (...) brak właściwej ewidencji placówek, jak też dokumentacji wewnętrznej w placówkach”⁴.

W latach 50. oraz 60. sprawozdawczość w zakresie domów kultury, ośrodków kultury, klubów i świetlic prowadzona była przez Główny Urząd Statystyczny, natomiast w latach 70. miała charakter sprawozdawczości resortowej. W latach 80. informacji o działalności domów kultury, ośrodków kultury, klubów i świetlic dostarczyło jednorazowe badanie przeprowadzone przez Główny Urząd Statystyczny w 1986 r. Regularne badanie domów kultury, ośrodków kultury, klubów i świetlic zostało wprowadzone do programu badań statystycznych od 1991 r. Początkowo badanie było realizowane co dwa lata, a od 2011 r. zmieniło częstotliwość statystyki publicznej i stało się badaniem rocznym.

4 T. Kania, *Sprawozdawczość statystyczna w zakresie kultury. Skrypt szkoleniowy*, GUS, Warszawa 1955, s. 32.

Do podstawowych zadań domów kultury, ośrodków kultury, klubów i świetlic, zgodnie z Ustawą z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 1991 nr 114 poz. 493), należała edukacja kulturalna i wychowanie przez sztukę, tworzenie warunków dla rozwoju amatorskiego ruchu artystycznego oraz zainteresowania wiedzą i sztuką, a także rozpoznawanie, rozbudzanie i zaspokajanie potrzeb oraz zainteresowań kulturalnych. Nazwę, rodzaj, siedzibę i przedmiot działania określał, wydany przez organizatora, akt o powołaniu instytucji kultury.

CENTRA KULTURY, DOME KULTURY, OŚRODKI KULTURY, KLUBY I ŚWIETLICE ORAZ ZESPOŁY ARTYSTYCZNE

LATA	PLACÓWKI							ZESPOŁY ARTYSTYCZNE ^a	
	OGÓLEM	NA WSI	CENTRA KULTURY ^b	DOME KULTURY	OŚRODKI KULTURY	KLUBY	ŚWIETLICE	ZESPOŁY	CZŁONKOWIE (W TYS.)
1991	4 102	2 473	-	868	1 475	592	1 167	12 091	185,6
1993	3 792	2 198	-	920	1 394	490	988	13 310	208,4
1995	3 675	2 117	-	933	1 368	455	919	13 721	209,3
1997	3 598	2 096	-	826	1 413	410	949	14 154	213,8
1999	3 585	2 065	-	821	1 420	405	939	14 848	233,2
2001	3 705	2 200	-	798	1 448	389	1 070	14 880	221,7
2003	3 716	2 195	-	781	1 453	390	1 092	15 533	235,7
2005	3 937	2 320	-	830	1 488	394	1 225	17 382	275,9
2007	4 169	2 548	-	854	1 521	370	1 424	17 454	281,2
2009	4 027	2 375	-	910	1 492	361	1 264	18 302	287,3
2011	3 708	2 236	-	724	1 536	345	1 103	14 092	227,0
2012	3 870	2 380	-	696	1 642	340	1 192	15 330	266,5
2013	3 901	2 420	-	726	1 659	318	1 198	15 514	265,4
2014	4 019	2 530	-	739	1 650	315	1 315	15 656	266,6
2015	4 070	2 573	360	673	1 408	327	1 302	16 774	299,6
2016	4 204	2 705	387	665	1 401	326	1 425	17 191	291,3
2017	4 230	2 697	471	678	1 355	333	1 393	17 132	291,2

^a Od 2015 r. grupy artystyczne.

^b Centra kultury wyodrębniono w formularzu K-07 od 2015 r.

Źródło: dane GUS

Badania statystyczne dotyczące obszaru kultury, w tym badanie na formularzu K-07 *Sprawozdanie z działalności centrum kultury, domu kultury, ośrodka kultury, klubu, świetlicy* od stycznia 2009 r. są prowadzone przez statystykę publiczną w Ośrodku Statystyki Kultury w Urzędzie Statystycznym w Krakowie. W odpowiedzi na potrzeby odbiorców danych i w wyniku konsultacji międzyresortowych na bieżąco aktualizowana jest metodologia badań. Aktualizacje wpływają na rozszerzenie zakresu podmiotowego i przedmiotowego badań. Zakresy przedmiotowe badań są również wynikiem prac uzgodnieniowych na forum Międzyresortowego Zespołu Metodologicznego do spraw statystyki kultury.

Obecnie liczba instytucji obejmujących centra kultury, domy kultury, ośrodki kultury, kluby i świetlice wynosi 4230 jednostek, z których 63,8% funkcjonuje na wsi. W latach 1991–2015 najliczniejszą grupę stanowiły ośrodki kultury, natomiast od 2016 r. świetlice. Charakter placówek wiejskich posiadają przede wszystkim świetlice (94,7% ogółu tego rodzaju jednostek w 2017 r.) oraz ośrodki kultury (61,3%). Natomiast domeną miast są kluby, centra kultury i domy kultury – odpowiednio 75,4%, 59,9% i 59,3% tych placówek w 2017 r. funkcjonowało w miastach.

O OŚRODKU STATYSTYKI KULTURY

Ośrodek Statystyki Kultury Urzędu Statystycznego w Krakowie zajmuje się pozyskiwaniem, opracowywaniem oraz udostępnianiem informacji o podmiotach działających w obszarze kultury. Badania statystyczne, realizowane w Ośrodku, swym zakresem obejmują jednostki prowadzące regularną działalność sceniczną (teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry symfoniczne i kameralne, chóry, zespoły pieśni i tańca, przedsiębiorstwa estradowe) oraz inne jednostki prowadzące profesjonalną działalność kulturalną: muzea, biblioteki (publiczne, naukowe, pedagogiczne, fachowe), instytucje filmowe i kina, galerie i salony wystawiennicze, centra kultury, domy kultury, ośrodki kultury, kluby i świetlice. Regularne badania dostarczają danych o sieci i działalności jednostek, w sensie zarówno oferty kulturalnej, jak i jej społecznej konsumpcji: liczbie i rodzajach podmiotów, liczbie realizowanych przedsięwzięć, liczbie uczestników imprez kulturalnych, podstawowych wielkościach charakteryzujących zjawiska i trendy w dziedzinie kultury, ekonomicznych aspektach prowadzenia działalności kulturalnej oraz wielkości zatrudnienia w obszarze kultury. Ponadto badaniami stałymi w zakresie kultury objęte są masowe imprezy artystyczno-rozrywkowe oraz rynek dzieł

sztuki i antyków. Ośrodek prowadzi również analizy dotyczące ekonomicznego wymiaru działalności kulturalnej. Zwieńczeniem zakończonej pracy metodologicznej *Ekonomiczne aspekty kultury* stanowi, wydana we wrześniu 2018 r., publikacja pt. *Przemysły kultury i kreatywne w latach 2014–2016*. Celem publikacji jest prezentacja podstawowych danych i wskaźników charakteryzujących funkcjonowanie przemysłów kultury i kreatywnych w Polsce w latach 2014–2016. Publikacja dostarcza dane na temat liczby podmiotów, pracujących, przeciętnego zatrudnienia i wynagrodzenia oraz wybranych informacji o wynikach finansowych przedsiębiorstw zaliczanych do przemysłów kultury i kreatywnych, także na tle zbiorowości przedsiębiorstw niefinansowych, oraz danych w zakresie handlu zagranicznego dobrami i usługami kulturalnymi i kreatywnymi.

WYBRANE PUBLIKACJE:

- GUS, *Kultura w 2017 r.*, Warszawa 2018.
- GUS, *Przemysły kultury i kreatywne w latach 2014–2016*, Kraków 2018.
- <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/> [dostęp: 24.10.2018]

Opracowanie: Agnieszka Czekaj, Kierownik Wydziału,
Urząd Statystyczny w Krakowie, A.Czekaj@stat.gov.pl
Ewa Bińczycka, Główny specjalista,
Urząd Statystyczny w Krakowie, E.Binczycka@stat.gov.pl
Barbara Nowak, Główny specjalista,
Urząd Statystyczny w Krakowie, B.Nowak@stat.gov.pl

MUZEA

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

Setna rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości jest okazją do refleksji nad stanem dziedziny kultury, której główną powinnością jest ochrona materialnego dorobku kultury i wytworów natury oraz ustawiczna edukacja o nich samych, jak również o związanym z nimi kontekście wartości. Dziedzina tą jest muzealnictwo. Niniejszy szkic jest próbą syntetycznego ujęcia procesów, jakim podlegały polskie muzea w stuleciu 1918–2018; ze względu na złożoność zagadnień jest raczej zaproszeniem do dyskusji niż jej podsumowaniem.

Według badań Mieczysława Tretera, do 1918 r. na ziemiach polskich istniało 99 muzeów, w tym 17 w Warszawie, 16 we Lwowie, 13 w Krakowie oraz 3 w Poznaniu. Instytucje te były w większej części utworzone na bazie prywatnych kolekcji, naznaczonych indywidualnością kolekcjonera, gromadzonych w czasach zaborów z myślą o ratowaniu przed zniszczeniem pamiątek narodowych¹.

Podstawy prawne działalności muzeów w niepodległej Polsce stworzyła Rada Regencyjna Królestwa Polskiego. Pochodzący z kwietnia 1918 r. projekt Ustawy Muzealnej przewidywał m.in. powołanie Muzeum Głównego

1 M. Treter, *Muzeum współczesne. Studium muzeologiczne. Początki, rodzaje, istota i organizacja muzeów*, Kijów 1918; B. Mansfeld, *Muzea w odrodzonej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, „Spotkania z Muzeami” 2001, nr 8, s. V.

DRUGA RZECZPOSPOLITA (1918–1939)

MUZEA PUBLICZNE W 1939 R. STAN W DN. I.IV			
WOJEWÓDZTWA	MUZEA	WYSZCZEGÓLNIENIE	MUZEA
Polska	175	Właściciel muzeum	
Siedziba muzeum		Państwo	29
M. st. Warszawa	30	Związki samorządu terytorialnego	38
Warszawskie	6	Organizacje społeczne	81
Łódzkie	10	Diecezje	11
Kieleckie	12	Osoby prywatne	16
Lubelskie	2	Charakter muzeum	
Białostockie	5	Wielodziałowe	58
Wileńskie	6	Artystyczne	24
w tym m. Wilno	4	Historyczno-kulturalne	19
Nowogródzkie	3	Przyrodnicze	13
Poleskie	1	Archeologiczne	5
Wołyńskie	5	Etnograficzne	14
Poznańskie	13	Techniczne	7
w tym m. Poznań	5	Wojskowe	2
Pomorskie	13	Ogólne i inne określone	33
Śląskie	4	Typ muzeum	
Krakowskie	23	Centralne	17
w tym m. Kraków	13	Ogólnoświatowe	31
Lwowskie	33	Ogólnopolskie	6
w tym m. Lwów	17	Okręgowe	33
Stanisławowskie	3	Regionalne	33
Tarnopolskie	6	Lokalne	55

Źródło: GUS, „Mały Rocznik Statystyczny 1939”, s. 343

(Narodowego), mającego na celu zaprezentowanie całokształtu przeszłości Polski². Podstawowym aktem prawnym, regulującym ochronę dóbr kultury w Polsce (w tym – funkcjonowanie muzeów), stało się jednak Rozporządzenie Prezydenta RP z 6 marca 1928 r. o *opiece nad zabytkami*, obowiązujące aż do 1962 r.³. 28 marca 1933 r. przyjęto dodatkowo specjalną ustawę o *opiece*

2 *Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach, 1918–1998*, Instytut Kultury, Warszawa 1998, s. 19 (nr 1).

3 *Zbiór przepisów dotyczących ochrony i konserwacji zabytków*, oprac. W. Sieroszewski, Warszawa 1960, s. 10–14, 21.

nad muzeami, za które uznawano wszelkie zbiory publiczne z zakresu sztuki, kultury i przyrody, zorganizowane pod kątem widzenia ich wartości naukowej, artystycznej i pamiątkowej, będące własnością państwa, samorządów oraz innych instytucji i korporacji publiczno-prawnych, stowarzyszeń i osób prywatnych. Ustawa powierzała nadzór nad muzeami Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). Do jego kompetencji należało m.in. udzielanie zezwoleń na zakładanie muzeów publicznych oraz zatwierdzanie ich statutów. Jednym z inicjatorów ustawy był kierowany przez Feliksa Koperę, dyrektora Muzeum Narodowego w Krakowie, Związek Muzeów w Polsce, zawieszony w latach niemieckiej okupacji, ostatecznie zaś rozwiązany przez władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL)⁴.

Muzea w Drugiej Rzeczypospolitej działały głównie dzięki zaangażowaniu organizacji społecznych i władz samorządowych, ze wzrastającym stopniowo po przewrocie majowym 1926 r. udziałem władz państwowych. Statystycznie rzecz ujmując, najwięcej, bo aż 26 placówek muzealnych należało do Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, organizacje pozarządowe prowadziły ogółem 81 muzeów, samorządy 38⁵. O potencjale polskiego muzealnictwa stanowiły również Państwowe Zbiory Sztuki, instytucja funkcjonująca w oparciu o rewindykaty po traktacie ryskim z 1921 r., m.in.: wyposażenie Zamku Królewskiego w Warszawie, zbiory królewskie z pałacu w Łazienkach, insygnia koronacyjne Stanisława Augusta, arraszy Zygmunta Augusta, sztychy z kolekcji Stanisława Augusta przechowywane w Gabinetie Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, czy militaria w Muzeum Wojska Polskiego tamże⁶.

Struktura administracji rządowej zawiadującej muzeami daleka była od stabilizacji; od listopada do grudnia 1918 r. działało Ministerstwo Ochrony Kultury i Sztuk Pięknych, następnie utworzono Ministerstwo Sztuki i Kultury, które istniało do 1922 r., kiedy jego zadania przekazano do Ministerstwa WRiOP. W Ministerstwie tym problematyką muzealnictwa zajmował się początkowo Departament Kultury i Sztuki, następnie Departamenty: Sztuki, Nauki i Sztuki,

4 B. Mansfeld, *Związek Muzeów w Polsce (1914–1951)*, „Muzealnictwo” 1990, nr 33, s. 17–18.

5 W. Kowalski, *Ile było muzeów w Polsce przedwrześniowej*, „Zdarzenia Muzealne” 1993, nr 7, s. 4; „Mały rocznik statystyczny Polski. Wrzesień 1939 – czerwiec 1941”, Londyn 1941, s. 147 (tabl. 26).

6 M. Treter, *Publiczne zbiory muzealne w Polsce i ich rozwój*, w: *Organizacja Zbiorów Państwowych w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Wiadomości Archeologiczne” 1922, t. 7.

zaś w ostatnich latach niepodległości Wydział Sztuki; obsada personalna była więcej niż skromna – „obsługą” muzeów zajmował się jeden pracownik⁷.

W latach 30., czasach Wielkiego Kryzysu, MWRiOP przeznaczało na działalność kulturalną, w tym muzea, 1% swych wydatków, co stanowiło 0,0016% budżetu państwa. Większość muzeów lokalnych miała roczny budżet w wysokości kilkudziesięciu złotych. Według ankiety, przeprowadzonej w połowie lat 30. w grupie 62 muzeów, dokumenty statutowe miało 41, zaś niewielka część zatrudnionych w nich osób miała adekwatne przygotowanie zawodowe; dopiero od 1936 r. ze środków Funduszu Pracy rozpoczęto akcję zatrudniania w muzeach bezrobotnych absolwentów szkół wyższych: w pierwszym roku objęto nią 51 osób. Zainicjowano też wykłady muzeologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim, zaś w 1934 r. zorganizowany został przez Eugeniusza Frankowskiego, dyrektora Muzeum Etnograficznego w Warszawie, dwuletni kurs na uniwersytecie w Poznaniu⁸.

Statystyczna obfitość muzeów nie zmieniała faktu, iż jedynie kilka z nich znajdowało się w sieci międzynarodowych kontaktów, przede wszystkim Muzeum Narodowe Miasta Stołecznego Warszawy, które pod wpływem XIV Międzynarodowego Kongresu Historii Sztuki (Bazylea, 1936) intensywnie rozwijało działalność edukacyjną⁹. Wyrażne w końcu lat 30. procesy modernizacyjne przerwała wojna.

II WOJNA ŚWIATOWA (1939–1945). OKUPACJA NIEMIECKA

Sposób wykonywania okupacji określało w 1939 r. prawo międzynarodowe, zakazując *niszczenia lub zajęcia własności nieprzyjaciela*. Ochronie ze strony okupanta miał podlegać majątek *zakładów, poświęconych służbie bożej, opiece społecznej, nauczaniu, sztuce i nauce*. O faktycznym położeniu kultury na ziemiach polskich okupowanych przez Trzecią Rzeszę stanowił sprzeczny z powyższymi standardami system okupacyjnego „prawa”, zwłaszcza rozporządzenia: z 15 listopada 1939 r. *o konfiskacie majątku byłego państwa polskiego* oraz z 16 grudnia 1939 r. *o konfiskacie dzieł sztuki*; ich wykonywaniem zajmował się Pełnomocnik ds. Spisu i Zabezpieczenia Dzieł

7 Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach, 1918–1998, *op. cit.*, s. 21 (2), 369.

8 B. Mansfeld, *Muzea w odrodzonej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, *op. cit.*, s. II–VI.

9 T. Dobrowolski, *Zagadnienie muzealnictwa*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, nr 3/4, s. 163–164.

Sztuki i Zabytków Kultury¹⁰. Muzea od początku okupacji pozostawały zamknięte dla publiczności, będąc niejednokrotnie przejmowane przez okupanta, np. w celu organizacji propagandowych wystaw.

Inicjatywa spenetrowania polskich zasobów dziedzictwa pojawiła się w Stowarzyszeniu Badawczo-Naukowym „Dziedzictwo Przodków”, działającym pod egidą SS; 23 września 1939 r. powołano Kommando, kierowane przez profesora Uniwersytetu Berlińskiego SS-Untersturmführera Petera Paulsena, które z początkiem października 1939 r. skierowano na tereny polskie. Jednocześnie przybył do Krakowa SS-Sturmbannführer Kajetan Mühlmann, który został upoważniony do *sporządzenia spisu i zabezpieczenia wszystkich polskich skarbów kultury*; objął on wspomniany wyżej urząd Pełnomocnika. Przykładowo, w listopadzie 1939 r. Paulsen zjawił się w warszawskim Muzeum Wojska Polskiego w asyście funkcjonariuszy Gestapo; po sprawdzeniu zawartości skrzyń z militariami oraz inwentarzy przeznaczył do wywiezienia cenne eksponaty, wśród wielu innych tzw. grób Warega, dużą liczbę mieczy, koncerzy, zbiór szabel polskich i wschodnich, kilkadziesiąt pistoletów, broje polskie z XVII w.¹¹. Symboliczna była polityka władz okupacyjnych wobec Zamku Królewskiego w Warszawie, przedwojennej siedziby Prezydenta Rzeczypospolitej, eksponującej Państwowe Zbiory Sztuki. Wkrótce po kapitulacji Warszawy Niemcy przystąpili do wywożenia z Zamku zabytkowych mobiliów. W następnej fazie saperzy rozpoczęli wiercenie otworów w murach, czyniąc przygotowania do wysadzenia. Według sugestii Hansa Possego, zajmującego się wyszukiwaniem dzieł sztuki do Muzeum Adolfa Hitlera w Linzu, wyposażenie Zamku miało trafić do drezdeńskiego Zwingeru. Pozostałości Zamku Królewskiego Niemcy wysadzili w czasie Powstania Warszawskiego, w połowie września 1944 r.

Jedną z „pamiątek” rabunku okazał się fachowo opracowany przez naukowców z ekipy Mühlmanna katalog *Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement* (1940). Jego autorzy usiłowali dowieść faktu przynależności sztuki polskiej do niemieckiego kręgu kulturowego, zaliczając wszystkich

- 10 Verordnung über die Beschlagnahme des Vermögens des früheren polnischen Staates innerhalb des Generalgouvernements, 15 XI 1939, „Verordnungsblatt für das Generalgouvernement” 1939, s. 37; Verordnung über die Beschlagnahme von Kunstgegenständen im Generalgouvernement, 16 XII 1939, „Verordnungsblatt für das Generalgouvernement” 1939, s. 209.
- 11 Z. Puchalski, *80 lat Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie – „Świątyni Pamiątek i Sławy Oręża Polskiego oraz Chwały Czynów i Bohaterów Jego...”*, „Muzealnictwo” 2000, nr 42, s. 96.

twórców *zabezpieczonych* dzieł do kategorii *Ostdeutscher Meister*. Katalog, uzupełniony wyborem 480 fotografii, po dziś dzień służy jako materiał do prac rewindykacyjnych...

Działania okupanta wywołały reakcję polskich struktur konspiracyjnych. Działem Kultury i Sztuki Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj kierował Stanisław Lorentz, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie. Skupione wokół Lorentza środowisko rozpoczęło prace już jesienią 1939 r. Dział Kultury i Sztuki składał się m.in. z zespołów: zabytków oraz muzeów i zbiorów, których zadaniem było inwentaryzowanie obiektów zagrabionych, śledzenie miejsc *zabezpieczenia*, katalogowanie strat personalnych. Dział zajmował się również projektowaniem rozwiązań organizacyjnych na czas powojenny, czego efektem była m.in. koncepcja instytucjonalizacji nadzoru nad muzealną sferą dziedzictwa w postaci Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków¹².

Według sprawozdań polskich władz podziemnych rejestr instytucji, które uległy *zabezpieczeniu* przez władze niemieckie do końca 1943 r., przedstawiał się następująco: Zamek Królewski w Warszawie, pałac Pod Blachą, Łazienki Królewskie, Belweder, pałac Radziwiłłów, Zbiór Odlewów Gipsowych oraz Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej, Państwowe Muzeum Archeologiczne, Państwowe Zbiory Numizmatyczne w Mennicy Państwowej, Państwowe Zbiory Filatelistyczne Ministerstwa Poczty i Telegrafów, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Zbiory Centralnego Biura Inwentaryzacji Zabytków Sztuki w Polsce, Muzeum Narodowe w Warszawie, Biblioteka i Muzeum Ordynacji Krasieńskich, zbiory Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych, zbiory Branickich w Wilanowie, Skarbiec Katedralny na Wawelu, Kościół Mariacki w Krakowie, kościoły Bernardynów, Dominikanów, św. Floriana, Muzeum Sztuki przy Zakładzie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Książąt Czartoryskich, Polska Akademia Umiejętności, Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie, Muzeum im. Lubomirskich we Lwowie czy muzea diecezjalne w Lublinie i Sandomierzu¹³.

Przesyłane na uchodźstwo opracowania posłużyły do przygotowania stanowiska władz polskich w kwestii powojennych rewindykacji dóbr kultury. Powstałe w 1941 r. *Uwagi i projekty wniosków w sprawie Traktatu Pokoju* zakładały zobowiązanie Niemiec do odbudowy zabytków architektury oraz

12 W. Grabowski, *Polska Tajna Administracja Cywilna 1940–1945*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2003.

13 J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. I, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2001, s. 433.

do dostarczenia dzieł sztuki z własnych zbiorów w zamian za zniszczone, uszkodzone i zaginione zbiory polskie; przykładowo: za Zamek Królewski w Warszawie wybranych zbiorów Kaiser-Friedrich-Museum i Deutsches Museum w Berlinie oraz Gemäldegalerie w Dreźnie. Straty Polski w dziedzinie muzealnictwa oceniano sumarycznie na 50% przedwojennych zasobów¹⁴.

Upadek Powstania Warszawskiego stał się dla władz okupacyjnych pretekstem do zniszczenia miasta, po uprzednim wywiezieniu zeń wartościowych mebli. Układ o zaprzestaniu działań powstańczych w Warszawie z 2 października 1944 r. pozwalał jednak na ewakuowanie przedmiotów posiadających wartość kulturalną. Niemcy zgodzili się tym samym na ewakuację, której wykonawcami byli polscy archiwiści, bibliotekarze, muzealnicy. Ewakuowano m.in. ponad 80 ton zbiorów muzealnych, głównie Muzeów Narodowego i Wojska. Akcja ewakuacyjna dała efekty w postaci ocalenia na tyle znaczących fragmentów polskiego dziedzictwa kulturalnego, by mogły stać się podstawą powojennej odbudowy – kultury i jej instytucji¹⁵.

Ustrojowe realia powojennego świata pozostawiły dorobek Polskiego Państwa Podziemnego w dużej mierze w sferze postulatów, także w kwestii rewindykacji i restytucji dóbr kultury, która pozostaje otwarta po dzień dzisiejszy.

Zakończenie II wojny światowej oznaczało dla polskiego muzealnictwa konieczność funkcjonowania w warunkach ustrojowych państwa komunistycznego, stosującego wobec sfery kultury opresję administracyjną oraz instrumenty ideologizacji. Formalno-prawną podstawą nowego „ładu” było upaństwowienie („nacionalizacja”) zasadniczo wszystkich (z wyjątkiem należących do Kościołów i związków wyznaniowych) instytucji muzealnych. Już dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego *o zakresie działania i organizacji resortu kultury i sztuki* z września 1944 r., przewidujący istnienie w jego strukturze wydziału muzeów i konserwacji zabytków¹⁶, tworzył nie-

- 14 Archiwum Akt Nowych, Delegatura Rządu RP na Kraj, sygn. 202/I-51, *Straty kulturalne*, 24 marca 1944 r.; S. Lorentz, *Stan badań nad hitlerowską polityką grabieży i niszczenia dzieł sztuki i zabytków w Polsce w latach 1939–1945*, w: *Przeszłość przyszłości*, Warszawa 1999, s. 58; W. Kowalski, *Likwidacja skutków wojny w dziedzinie kultury*, Instytut Kultury, Warszawa 1990, s. 30–31, 37–38, 40, 44, 46.
- 15 *Walka o dobra kultury 1939–1945. Warszawa 1939–1945*, t. 1–2, red. S. Lorentz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970; W. Tatariewicz, *Etyczne podstawy rewindykacji i odszkodowań*, MKiS, Warszawa 1945, s. 22–23.
- 16 Dekret PKWN o zakresie działania Resortu Kultury i Sztuki z dnia 15 IX 1944 r., Dz.U. 1944 nr 5 poz. 25.

zbędne instrumentarium. Okres powojenny to także centralizacja zarządzania polskimi muzeami, traktowanie ich jako składnic skonfiskowanych kolekcji prywatnych. Warto jednak zaznaczyć, iż dzisiejsze spory i zasadne co do istoty postulaty reprivatyzacyjne byłyby bezprzedmiotowe, gdyby nie decyzje realizowane po 1945 r. przez polskich muzealników w imię zachowania substancji kulturalnej i wartości z nią związanych¹⁷.

POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA (1945–1989)

MUZEA PUBLICZNE						
WYSZCZEGÓLNIENIE	OGÓŁEM	WŁAŚCICIEL				
		PAŃSTWO	SAMORZĄD	INSTYTUCJE KOŚCIELNE	TOWARZYSTWA I FUNDACJE	
Ogółem 01. 04. 1939	175 ^b	29	38	11	81	
01. 01. 1946	105 ^c	45 ^c	37	6	17	
w tym otwarte dla publiczności	35	11	16	3	5	
01. 01. 1947	104	24	53	6	21	
w tym otwarte dla publiczności	58	12	31	3	12	

^a Muzea objęte dekretem o upaństwowieniu oraz znajdujące się pod opieką państwa.

^b W tym 16 muzeów należących do osób prywatnych.

^c Delegatury Muzeum Narodowego w Warszawie liczone jako odrębne muzea.

Źródło: opracowanie Głównego Urzędu Statystycznego na podstawie materiałów Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków GUS, „Rocznik Statystyczny 1947”, s. 173

MUZEA							
LATA	MUZEA	DZIAŁY	WYSTAWY			ZWIEDZAJĄCY W TYS.	
	stan w dn. 31 XII		stałe	czasowe	objazd.		
OGÓŁEM	1949	130	-	-	147	-	3 405,2
	1953	136	317	252	231	47	6 133,5
	1954 ^a	151	335	289	180	35	5 558,9 ^b

^a Dla 6 muzeów brak danych o liczbie działów, wystaw i zwiedzających.

^b Bez zwiedzających wystawy oświatowe.

Źródło: GUS, „Rocznik Statystyczny 1955”, s. 254

17 P. Majewski, Stanisław Lorentz. *Wspomnienie w 115. rocznicę urodzin*, „Muzealnictwo” 2014, nr 55, s. 240–242.

MUZEA WEDŁUG RODZAJÓW W 1954 R. Stan w dniu 31. XII			
RODZAJE MUZEÓW	LICZBA MUZEÓW	RODZAJE MUZEÓW	LICZBA MUZEÓW
OGÓŁEM	151		
Muzea:		biograficzne	8
sztuki	13	przyrodnicze i techniczne	13
historii kultury materialnej	22	ogólne (wielodziałowe)	52
inne historyczne	18	inne	25

Źródło: GUS, „Rocznik Statystyczny 1955”, s. 255

W okresie powojennym wiele osób zaangażowanych w działalność Polskiego Państwa Podziemnego przystępowało do uczestnictwa w życiu kulturalnym; Stanisław Lorentz objął stanowisko Naczelnego Dyrektora Muzeów i Ochrony Zabytków, w skład której wchodziły Wydziały: Muzeów, Pomników Martyrologii Polskiej, Ochrony Zabytków, Rewindykacji i Odszkodowań. Naczelną Dyрекcją, ale przede wszystkim same muzea, traktowane były przez środowiska twórcze jako ostoja w niestabilnych czasach, miejsce zatrudnienia dla osób, którym „przekształcenia ustrojowe” odbierały możliwość kontynuowania formacji intelektualnej, wyrosłej z doświadczeń Drugiej Rzeczypospolitej¹⁸.

Po likwidacji Naczelnej Dyrekcji w 1951 r., w apogeum represyjnego stalinizmu, nadzór nad muzeami w Polsce przejęły struktury organizacyjne Ministerstwa Kultury i Sztuki: Departament Muzeów, Centralny Zarząd Muzeów, okresowo dopełniane kompetencjami ze sfery ochrony zabytków. Warto podkreślić, iż przez okres PRL-u obowiązywała, wywiedziona z doświadczenia Drugiej Rzeczypospolitej, uniwersalna reguła ochrony dziedzictwa, oznaczająca łącznie, także w wymiarze prawotwórczym, traktowanie muzeów i zabytków, czego potwierdzeniem była ustawa z 15 lutego 1962 r. *o ochronie dóbr kultury*¹⁹.

Charakterystyczną cechą czasów powojennych, stanowiącą szczególny kontrast wobec czasów nam współczesnych, było zaniechanie inwestycji muzealnych. Nawet dekada względnego rozwoju w latach 70. XX w. nie przełożyła się na powstawanie nowych muzeów, wyjąwszy odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie.

18 K. Kersten, *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944–1956*, Wydawnictwo ANEKS, Londyn 1993.

19 J. Pruszyński, *Blaski i cienie odbudowy i zagospodarowania zabytków. Perspektywa prawnicza*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1993, z. 3–4, s. 330.

MUZEA					
WYSZCZEGÓLNIENIE	1980	1985	1986	1987	1988
Muzea (stan w dniu 31 XII)	427	528	537	545	553
w tym otwarte	395	473	488	501	517
Ekspozyty (stan w dniu 31 XII) w tys. szt.	7 678	9 270	9 520	9 712	10 150
Wystawy organizowane przez muzea	2 038	2 352	2 414	2 356	2 326
czasowe	1 626	1 724	1 799	1 665	1 629
objazdowe	412	628	615	691	697
Zwiedzający muzea i wystawy w tys.	20 079 ^b	19 857	21 556	22 368	21 582
w tym młodzież szkolna ^a	5 190	7 727	8 289	8 523	8 504

^a Łącznie ze zwiedzającymi wystawy oświatowe.

^b Zwiedzająca muzea w zorganizowanych grupach.

Źródło: GUS, „Mały Rocznik Statystyczny 1989”, s. 319

RZECZPOSPOLITA POLSKA PO 1989 R. I WYZWANIA PRZYSZŁOŚCI

MUZEA				
WYSZCZEGÓLNIENIE	1995	2000	2002	2003
Muzea (stan w dniu 31 XII)	589	632	661	665
Wystawy organizowane przez muzea	3 524	3 535	3 969	4 083
czasowe ^a	2 640	2 409	2 747	2 767
objazdowe ^b	884	1 126	1 222	1 316
Zwiedzający muzea i wystawy w tys.	17 060	16 612	15 259	16 881
w tym młodzież szkolna ^c	6 547	6 537	5 541	6 015

^{a, b} Dotyczy liczby: ^a – tytułów wystaw, ^b – ekspozycji tytułów.

^c – Zwiedzająca muzea w zorganizowanych grupach.

Źródło: GUS, „Mały Rocznik Statystyczny 2004”, s. 252

Czasy współczesne najtrudniej poddają się ocenom, zawierającym również wątki prognostyczne. Cechą charakterystyczną polskiego krajobrazu muzealnego jest, pochodne wobec struktury ustrojowej demokratycznego państwa prawnego, organizacyjne zróżnicowanie muzeów (państwowe i samorządowe instytucje kultury; jednostki prowadzone przez osobę fizyczną i organizacje pozarządowe; jednostki organizacyjne Kościoła lub związku wyznaniowego, wyższych uczelni). Wobec realiów muzealnictwa w PRL, ale także pierwszych lat Trzeciej Rzeczypospolitej, przełomem okazała się reforma samorządu terytorialnego z 1999 r., oznaczająca przyporządkowanie ok. 75% działających ówczesnie muzeów jednostkom samorządu terytorialnego, także mającym strukturalny problem z ich finansowaniem. Doraźną

w wymiarze prawnym, acz skuteczną w wymiarze organizacyjno-finansowym metodą zaradzenia temu stanowi rzeczy stało się zawieranie umów o wspólnym prowadzeniu danego muzeum niebędącego państwową instytucją kultury przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN).

Wraz z XXI w. w krajobrazie muzealnym pojawiły się instytucje, które wpłynęły na tożsamość „muzeum”, w tym również rozumienie jego społecznych powinności: otwarcie Muzeum Powstania Warszawskiego w 2004 r., ale także w późniejszych latach: Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, czy też utworzenie Muzeum Historii Polski i Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku. Pojawiło się wraz z nimi określenie „muzeum narracyjne”, opisujące instytucję nastawioną na przekazywanie i kształtowanie wiedzy skokowo rosnącej publiczności muzealnej, wraz z wszelkimi z tym związanymi szansami (rekonstrukcja historycznej pamięci) i ryzykami, także etycznymi²⁰. W powyższym kontekście częścią polityki kulturalnej państwa stała się „polityka historyczna”, która w swym wymiarze faktycznym jest wybraną z wielu możliwych (i niewykluczającą ich) opowieścią o przeszłości, ze względu na swój walor scalający wspólnotę, wspieraną przez państwo i jego instytucje, w tym – muzea²¹.

Liczba muzeów w Polsce, wedle danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), zbliża się do „magicznej” liczby 1 tys. Rośnie również systematycznie frekwencja w polskich muzeach: w 2018 r. będzie bliska 40 mln²². Wizyty w muzeach pozostają jednak nadal elitarną formą obcowania z kulturą, będąc udziałem przede wszystkim mieszkańców większych miast, osób młodych i w wieku średnim, posiadających wyższe wykształcenie²³. Na marginesie imponującego wzrostu frekwencji warto dostrzec, zwłaszcza w kontekście wykonywania przez muzea innych zadań statutowych, nie

- 20 A. Janus, *Muzeum i reprezentacje historii. Badania zwiedzających w polskich muzeach historycznych*, Vivid Studio, Kraków 2014, s. 9–30; *Historia Polski od-nowa*, red. R. Kostro, K. Wóycicki, M. Wysocki, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2014.
- 21 *Spółeczeństwo polskie dziś: samoświadomość – uznanie – edukacja*, red. M. Saganiak, M. Werner, M. Woźniewska-Działak, Ł. Kucharczyk, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2018.
- 22 *Praktyki kulturalne Polaków*, oprac. R. Drozdowski i in., Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014.
- 23 *Muzeum i zmiana. Czasy muzeów narracyjnych*, konferencja organizowana przez Muzeum Powstania Warszawskiego, 7–8 grudnia 2016 r. [publikacja pokonferencyjna w druku].

zawsze uzasadnioną presję organizatorów muzeów na działania profrekwencyjne, a i autopromocyjną „kreatywność” muzeów w tym zakresie.

Ostatnie dekady, niezależnie od okresowych fluktuacji, przyniosły dostrzegalny wzrost dotacji, przeznaczanych przez organizatorów na prowadzoną przez muzea działalność (w muzeach MKiDN średnia dotacja wynosi ok. 70% ich budżetu, w muzeach samorządowych ok. 80%); znaczący jest również fakt, iż muzea należą do najbardziej efektywnych beneficjentów tzw. środków europejskich, wieloletnich programów rządowych i programów MKiDN. W tym kontekście można jednak zaryzykować sformułowanie roboczej tezy, iż tzw. środki unijne, podnosząc jakość dostępu Polaków do kultury, nie zostały w pełni wykorzystane jako szansa na modernizację strukturalną, tak w wymiarze zarządczym, jak również organizacyjno-prawnym. Wyzwaniem pozostaje nadal, nie tylko w Polsce, skonkludowanie prac nad algorytmem umożliwiającym określanie adekwatnego dla danego muzeum poziomu dotacji (szczególnie w zakresie: modernizacji infrastruktury, konserwacji nieruchomości zabytkowych i muzealiów, uzupełniania zbiorów, budowy magazynów, tworzenia sieci pracowni digitalizacyjnych). Jest to jednak wyzwanie, które należy postrzegać w kontekście zarządzania systemowego, w wymiarze ogólnopaństwowym.

Dekada lat 90. przyniosła również w polskim muzealnictwie ważny fakt rangi legislacyjnej, którym było uchwalenie w 1996 r. osobnej *Ustawy o muzeach*. Dokument ten, traktowany w czasie tworzenia jak wyraz autonomii „sektora” muzealnego, wymaga, z dzisiejszej perspektywy, głębokich zmian, projektowanych także w kontekście systemowej refleksji nad całościowo postrzeganym dziedzictwem kulturowym i metodologią zarządzania tymże.

Z badań GUS i Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMOZ) za 2017 r. wynika, że ponad 90% muzeów ma w swojej ofercie wystawy stałe, nowe ekspozycje tego typu rokrocznie otwiera niemal 25% z nich, ponad 30% modernizuje istniejące; 90% muzeów otwiera rokrocznie co najmniej jedną wystawę czasową, niemal tyle samo prowadzi lekcje muzealne i warsztaty dla publiczności; ponad 65% instytucji wydaje rocznie co najmniej jedną publikację opatrzoną numerem ISBN/ISSN; ponad 60% muzeów prowadzi pełną konserwację zbiorów, ponad 60% ich systematyczną digitalizację, troszcząc się zarazem o poziom bezpieczeństwa muzealiów oraz interesujących się nimi ludzi (procedury ochrony, ewakuacji, systemy antykradzieżowe i przeciwpożarowe posiada ok. 80% muzeów). Współczesne polskie muzea znajdują się więc w fazie intensywnego wzrostu, który jest fenomenem, tak w perspektywie stulecia niepodległego bytu polskiej państwowości, jak również historii polskiego muzealnictwa.

Co roku do MKiDN trafia ok. 100 projektów statutów i regulaminów muzeów celem tzw. uzgodnienia, które jest niezbędne dla wykonywania zadań muzeów w zgodzie z przepisami ustawy o muzeach. Duża część wniosków (ok. 2/3) dotyczy tzw. muzeów prywatnych, tworzonych przez osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, wchodzące w skład struktur uczelni wyższych czy też Kościołów i związków wyznaniowych. Dane wskazują, iż jest to stała tendencja, trwale zmieniająca krajobraz polskiego muzealnictwa, w pewnym zaś sensie oznaczająca powrót do jego korzeni, bujnego rozwoju muzealnictwa i kolekcjonerstwa prywatnego, aktywnie działających obok najważniejszych publicznych instytucji kultury. Byłoby to dopełnienie w nadchodzących czasach testamentu Drugiej Rzeczypospolitej.

STATYSTYKA MUZEÓW W DZIAŁALNOŚCI STATUTOWEJ NIMOZ

Badania statystyczne są niezbędnym punktem wyjścia do diagnostycznego wskazania wyzwań stojących przed polskimi muzeami. Zgodnie ze Statutem (§7, pkt.3) NIMOZ *gromadzi, przechowuje, opracowuje i udostępnia dane o muzeach w Polsce*. Podstawowym instrumentem realizacji tego zadania jest stworzenie i aktualizowanie zintegrowanego systemu informacji o muzeach i ich zbiorach. Od 2012 r. realizowany jest projekt „Statystyka Muzeów”, który stał się bazą danych o polskich muzeach oraz instytucjach kultury, realizujących działalność muzealną użyteczną dla decydentów, naukowców, a przede wszystkim muzeów i muzealników. NIMOZ działa także w obszarze standaryzacji statystyki muzealnej, w który zaangażowane są w szczególności: GUS, MKiDN, Polski Komitet Normalizacyjny, którego NIMOZ jest członkiem, współtworząc m.in. i przekładając na język polski międzynarodową normę ISO *International museum statistics*. W projekcie „Statystyka Muzeów”, który ma charakter dobrowolny, bierze systematycznie udział 25% działających w Polsce muzeów, co jest jednym z czynników przesądzających o reprezentatywności gromadzonych i udostępnianych danych.

WYBRANE PUBLIKACJE:

- *I Kongres Muzealników Polskich*, red. M. Wysocki, Warszawa 2015.
- Barańska K., *Muzeum w sieci znaczeń. Zarządzanie z perspektywy nauk humanistycznych*, Kraków 2013.

- Barbasiewicz A., *Ochrona prawna obiektów wypożyczanych na wystawy czasowe z zagranicy – pierwsza próba regulacji w polskim prawie. Głos w dyskusji*, „Muzealnictwo” 2013, nr 54.
- *Edukacja muzealna w Polsce. Sytuacja, kontekst, perspektywy rozwoju. Raport o stanie edukacji muzealnej w Polsce*, red. M. Szelaąg, Warszawa 2012.
- Folga-Januszewska D., *1000 muzeów w Polsce. Przewodnik*, Olszanica 2011.
- Folga-Januszewska D., *Muzea w Polsce 1989–2008*, „Muzealnictwo” 2009, nr 50.
- Majewski P., *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939–1945*, Warszawa 2005.
- Message K., *New Museums and the Making of Culture*, New York 2006.
- Murzyn-Kupisz M., Działek J., *Instytucje muzealne z perspektywy ekonomii kultury*, Kraków 2016.
- *Muzea w Polsce. Raporty na podstawie danych z projektu „Statystyka Muzeów” (2013–2015)*, Warszawa 2016.
- *Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości*, red. E. Manikowska, P. Jamski, Warszawa 2010.
- Skutnik J., *Muzeum sztuki współczesnej jako przestrzeń edukacji*, Katowice 2008.
- Ziębińska-Witek A., *Wystawianie przeszłości, czyli historia w nowych muzeach*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 2.

Opracowanie: Piotr Majewski, doktor habilitowany, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, majewski.p@wp.pl

INSTYTUCJE MUZYCZNE

Instytut Muzyki i Tańca

Życie muzyczne w Polsce na przestrzeni ostatnich stu lat uległo wielkiemu przeobrażeniu. Nałożyło się na to wiele przyczyn.

Po pierwsze, do 1918 r. polska aktywność kulturalna była prowadzona w różny sposób na terenie każdego z zaborów. Generalnie ograniczone było tworzenie polskich instytucji kultury, w tym teatrów muzycznych, a także wykonywanie utworów polskich kompozytorów. Dlatego po 1918 r. stopień rodzimej aktywności muzycznej był zróżnicowany w poszczególnych obszarach Polski, zależnie od lokalnej polityki prowadzonej wcześniej przez zaborców.

Po drugie, rozwój radia, a także filmu dźwiękowego w latach 1918–1939 znacznie ograniczył zapotrzebowanie na wykonywanie muzyki „na żywo” jako jedynej dostępnej formy z nią kontaktu. To spowodowało większą profesjonalizację wykonawstwa muzycznego. Zaczęły zanikać małe zespoły muzyczne, pełniące funkcje ilustracyjne (dla kina niemego) oraz towarzyszące (dla spotkań okolicznościowych). Stopniowo powstawały natomiast stałe profesjonalne orkiestry kameralne, a potem symfoniczne.

Po trzecie, na rozwój działalności instytucji muzycznych silnie wpływała polityka, szczególnie w okresie komunizmu, a także zmiany sposobu organizacji administracji państwowej. Można wskazać kilka etapów tych zmian:

- etap I – okres międzywojenny – rozwój całego odrodzonego Państwa, instytucje muzyczne powstają lub rozwijają się w kilku największych miastach Polski, przede wszystkim w oparciu o instytucje istniejące przed I wojną światową;

- etap II – lata 1945–1975 – władze komunistyczne reaktywują lub tworzą liczne instytucje muzyczne, aby stwarzać poczucie normalnie funkcjonującego państwa. Instytucje te pełnią z jednej strony funkcje propagandowe, z drugiej strony stanowią punkt oparcia, swoistą „przystań” dla wielu wybitnych muzyków, którzy przeżyli wojnę. Nadal rozwój instytucji muzycznych koncentruje się w kilkunastu dużych ośrodkach miejskich, choć równocześnie rozwijana jest objazdowa działalność koncertowa;
- etap III – lata 1975–1989 – wskutek reformy administracji w 1975 r. i utworzenia nowych województw (ich liczba wzrosła z 17 do 49) 32 miasta uzyskały status miast wojewódzkich, co spowodowało dążenie do utworzenia w nich także wyższych rangą instytucji kultury takich jak filharmonie lub orkiestry symfoniczne;
- etap IV – od 1990 do 1999 r. – reforma administracji państwa, w tym przyznanie samorządności gminom w 1990 r., a następnie utworzenie w 1998 r. powiatów i województw samorządowych oraz przekazanie im do prowadzenia większości instytucji kultury. Także uchwalenie w 1991 r. ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej. Oznacza to znaczną decentralizację działalności instytucji muzycznych;
- etap V – po 1999 r. – rozwój aktywności muzycznej w oparciu o instytucje muzyczne o zróżnicowanym statusie – narodowe (państwowe – podległe MKiDN), samorządowe – wojewódzkie, powiatowe, miejskie, gminne; prywatne – prowadzone przez fundacje, stowarzyszenia, osoby prywatne na podstawie ww. ustawy;
- etap VI – po 2004 r. – utworzenie systemu programów dotacyjnych Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w których w systemie konkursowym przyznawane są państwowe dotacje na realizację m.in. wydarzeń muzycznych zarówno przez samorządowe instytucje kultury, jak organizacje pozarządowe, Kościoły, firmy prywatne itp. To spowodowało znaczące zwiększenie liczby festiwali, koncertów, warsztatów i innych wydarzeń muzycznych organizowanych poza instytucjami muzycznymi.

Po czwarte, silny wpływ na rozwój instytucji muzycznych wywarło utworzenie w latach 1945–1950 systemu państwowego szkolnictwa artystycznego – ok. 300 szkół muzycznych I i II st. oraz 7 wyższych uczelni muzycznych. Kształciło się w nich rokrocznie ok. 50 tys. dzieci i młodzieży (obecnie blisko 1000 szkół i ok. 100 tys. uczniów i studentów), co spowodowało systematyczny dopływ profesjonalnej kadry do instytucji muzycznych.

Nie bez znaczenia pozostają również zmiany technologiczne i cywilizacyjne, szczególnie w okresie ostatnich dwudziestu lat. Wskutek tych zmian

rośnie zapotrzebowanie na usługi kulturalne, zmieniają się paradygmaty dostępności do wydarzeń kulturalnych, zaś technologie zapisu dźwięku i obrazu oraz ich dystrybucji na odległość powodują globalną konkurencję, także pomiędzy atrakcyjnością koncertów i innych produkcji muzycznych.

Ciągle jednak istotnym narzędziem opisu zjawisk społecznych pozostaje analiza danych statystycznych. W tym artykule postaram się zatem porównać kilka podstawowych danych zawartych w przedwojennych rocznikach statystycznych, a także publikowanych przez GUS w latach 1947–2017.

Dostępne zestawienia statystyczne wyróżniają następujące instytucje muzyczne:

- opery,
- operetki,
- orkiestry symfoniczne,
- filharmonie,
- zespoły pieśni i tańca.

Ponadto do 1990 r. wyodrębniano koncerty kameralne – organizowane przez orkiestry lub filharmonie w swojej siedzibie (jeśli ją mają), ale przede wszystkim w formie wyjazdowej. Po 1990 r. zestawienia GUS podają łącznie liczbę koncertów oraz słuchaczy dla filharmonii, orkiestr symfonicznych oraz koncertów kameralnych i plenerowych.

W przedwojennych statystykach wydarzenia muzyczne, szczególnie operowe, podawano łącznie z danymi dotyczącymi teatrów. Dlatego w tym artykule również odnosimy się do tych danych.

Przed II wojną światową w 1931 r. w Polsce było 49 teatrów, a w 1936 r. już 95. Po wojnie stosunkowo szybko reaktywowano teatry, gdyż już w 1950 r. było ich 61, lecz poziom przedwojenny został osiągnięty dopiero około 1980 r. (96 teatrów). Od tego czasu ich liczba wzrosła o 30% do 125 w 2000 r., aby zmniejszyć się do 108 teatrów w 2016 r. Dość stabilny jest też poziom:

- liczby dostępnych miejsc w teatrach (37–44 tys.). W 2016 r. przypadają średnio ok. 410 miejsc/teatr;
- liczby przedstawień (ok. 30–33 tys. rocznie), co daje średnio 300 przedstawień rocznie/teatr;
- liczby widzów od 1990 r. na poziomie 5,8 mln widzów rocznie, co daje średnio ok. 200 widzów na jeden spektakl. Co ciekawe, w latach 1950–1989 liczba widzów była blisko dwukrotnie wyższa i wynosiła ok. 10 mln rocznie, co daje średnią ok. 330 widzów na spektakl. Liczba widzów współczesnych nie różni się znacząco od liczby widzów teatralnych – 4,606 mln podanej przez rocznik statystyczny z 1936 r. (przy 95 teatrach).

W odróżnieniu od danych teatralnych, liczba instytucji muzycznych przed II wojną światową była dużo niższa. W Polsce istniały wówczas jedynie dwie filharmonie – Filharmonia Warszawska utworzona w 1901 r. i Filharmonia Lwowska utworzona w 1902 r.

Ponadto działało 6 orkiestr symfonicznych utworzonych kolejno: w Krakowie w 1909 r., w Łodzi w 1915 r., w Kielcach w 1920 r., w Poznaniu w 1931 r., w Bydgoszczy w 1936 r., a także Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia powstała w 1935 r. w Warszawie, od 1945 r. reaktywowana w Katowicach. Jeśli chodzi o teatry muzyczne, to w 1931 r. działało 5, a w 1936 r. 8 oper i operetek.

Liczba słuchaczy koncertów, zarówno w filharmoniach, jak wykonywanych przez orkiestry symfoniczne, a także mniejsze zespoły wyniosła w 1936 r. 498 tys., co stanowi dziewięć razy mniej niż liczba widzów teatralnych. Innymi słowy, z ogólnej liczby 5,1 mln widzów i słuchaczy koncertów i spektakli teatralnych zaledwie 10% uczestniczyło w wydarzeniach muzycznych.

Sytuacja ta uległa znacznej zmianie w okresie po II wojnie światowej. Już w ciągu pierwszy pięciu lat powojennych (1945–1950) powstało 7 państwowych filharmonii z zespołami symfonicznymi, a dalsze 9 orkiestr symfonicznych uzyskało status państwowej orkiestry symfonicznej. Utworzono także pierwszy zespół pieśni i tańca (Mazowsze). Ponadto wznowiono działalność 5 teatrów operowych. Tak więc w 1950 r. istniały już 22 symfoniczne zespoły orkiestrowe.

Kolejna fala zmian nastąpiła w okresie tzw. „odwilży” po 1956 r., kiedy to powstało 10 operetek, liczba oper wzrosła do 8, powstały również 3 nowe filharmonie i 2 nowe zespoły pieśni i tańca, w tym Śląsk. W efekcie w 1960 r. działało 18 scen muzycznych wraz z zespołami orkiestrowymi, 19 filharmonii i państwowych orkiestr symfonicznych oraz 3 zespoły pieśni i tańca.

Już w 1950 r. liczba widzów przedstawień operowych wyniosła 914 tys., uczestników koncertów zespołów pieśni i tańca prawie 460 tys., a liczba słuchaczy koncertów blisko 1,6 mln. Tak więc łącznie przedstawienia muzyczne obejrzało prawie 3 mln widzów. Było to sześciokrotnie więcej niż w 1936 r. i stanowiło 25% ogólnej liczby widzów, liczonej łącznie ze spektaklami teatralnymi.

W 1960 r. liczba widzów przedstawień operowych i operetkowych wzrosła do 2,6 mln, a liczba słuchaczy koncertów do prawie 4 mln. Znaczącą rolę odegrało tu uruchomienie przez filharmonie i państwowe orkiestry symfoniczne cykli koncertów kameralnych, głównie objazdowych. Koncerty te były przeważnie na wysokim poziomie artystycznym i zapewniały bezpośredni kontakt z muzyką słuchaczom z mniejszych ośrodków, które nie miały

swoich zespołów muzycznych. Według rocznika GUS w 1960 r. zorganizowano 7337 koncertów kameralnych, w 1970 r. 10 966, a w 1980 r. już 17 753. Około 70–80% liczby tych koncertów było organizowanych poza stałą siedzibą instytucji muzycznej.

Proporcjonalnie do tego liczba słuchaczy samych koncertów kameralnych w 1970 r. wyniosła 3,3 mln, a w 1980 r. 4,6 mln. Łącznie z koncertami symfonicznymi organizowanymi przez filharmonie, liczba koncertów w 1970 r. wyniosła 14,7 tys., a w 1980 r. blisko 20 tys. Uczestniczyło w nich odpowiednio 5,2 mln słuchaczy w 1970 r. oraz 6 mln w 1980 r.

Jeśli dodać do tej liczby 3,2 mln widzów spektakli w teatrach muzycznych w 1970 r. oraz 2,8 mln w 1980 r., oznacza to, że liczba publiczności w instytucjach muzycznych prawie zrównała się z liczbą widzów w teatrach – 8,4 mln w instytucjach muzycznych – 10 mln w teatrach w 1970 r., a w 1980 r. 8,8 mln w instytucjach muzycznych, a 9 mln w teatrach.

Kolejny przyrost liczby instytucji muzycznych możemy odnotować w latach 70. XX w. wraz z utworzeniem nowych województw. W efekcie liczba filharmonii na koniec lat 70. wzrosła do 19, a orkiestr symfonicznych do 8, jak podaje rocznik statystyczny GUS z 1980 r. Dziesięć lat później, w 1990 r., GUS podaje liczbę filharmonii 21, a orkiestr symfonicznych 10.

Od 2000 r. zmienił się sposób prezentowania danych statystycznych i GUS podaje łączną liczbę filharmonii, orkiestr symfonicznych i chórów. Jednak w tym okresie również obserwujemy znaczny wzrost liczby instytucji muzycznych – już w 2000 r. rocznik GUS odnotowuje ich 38, a w latach 2010 i 2016 – 41.

Także stabilna w okresie 1960–1990 liczba oper i operetek (18–19) zaczęła wzrastać po 1990 r., osiągając poziom 21 w 2000 r., 25 w r. 2010, a 30 w 2016 r.

Jak widać z powyższych danych, pomiędzy 1960 a 1990 r. przybyło 12 nowych instytucji muzycznych (wzrost z 40 do 52 – o ponad 25%); a pomiędzy 1990 a 2016 r. przybyły kolejne 22 instytucje muzyczne, co oznacza wzrost o kolejne 40% (z 52 do 74).

Wzrosła też – co zrozumiałe – liczba miejsc na widowni w instytucjach muzycznych, z ok. 18 tys. w 1960 r. do 28 tys. w 2000 r. i ponad 49 tys. w 2016 r.

Wzrosła także liczba koncertów i przedstawień operowych z 13,7 tys. w 1960 r. do 27,5 tys. w 2000 r. i 29 tys. w 2016 r.

Liczba widzów w teatrach muzycznych, która w latach 1960–1980 oscylowała na poziomie blisko 3 mln, a w latach 90. XX w. wyraźnie spadła poniżej 2 mln (rocznik GUS z 2000 r. podaje liczbę widzów oper i operetek na 1,424 mln), w XXI wieku stopniowo rośnie, osiągając 2,011 mln w 2010 r. i 3,159 mln w 2016 r.

Podobnie liczba słuchaczy koncertów, która w latach 80. XX w. wynosiła prawie 6 mln, w latach 90. zaczęła spadać aż do ok. 3,5 mln w 2000 r., po czym systematycznie rosła do poziomu 4,2 mln w 2010 r. i 5,7 mln w 2016 r.

Oznacza to, że w 2016 r. blisko 9 mln słuchaczy uczestniczyło w koncercie lub spektaklu operowym. Oczywiście należy pamiętać, że wielu słuchaczy przychodzi regularnie w ciągu roku na koncerty lub spektakle operowe, dlatego faktyczna liczba osób uczestniczących w wydarzeniach muzycznych jest zapewne wielokrotnie niższa.

Przy ocenie powyższych danych należy wziąć pod uwagę, że ludność Polski w 1931 r. liczyła blisko 32 mln, a w 1936 r. blisko 35 mln obywateli. W efekcie wskaźnik widzów i słuchaczy przedstawień teatralnych i koncertów w 1936 r. wynosił 148 osób na 1000 mieszkańców.

Po II wojnie światowej liczba ludności Polski spadła do ok. 25 mln, poziom przedwojenny Polska uzyskała dopiero w 1978 r., a najwyższą liczbę ludności – ponad 38,5 mln osiągnęliśmy w latach 2010–2012.

W 1950 r. wskaźnik widzów i słuchaczy przedstawień teatralnych i koncertów wyniósł prawie 500 na 1000 mieszkańców, w latach 1960 i 1970 wzrósł do poziomu – odpowiednio – 593 i 570 na 1000 mieszkańców, przez następne trzy dekady spadał do poziomu 275 widzów w 2000 r., aby znów wzrosnąć do poziomu 465 na 1000 mieszkańców w 2010 r., a wreszcie osiągnąć historyczne maksimum 606 widzów i słuchaczy na 1000 mieszkańców w 2016 r.

Uwzględniając fakt, że w ciągu ostatniej dekady 2/3 publiczności to słuchacze i widzowie koncertów i przedstawień muzycznych, można śmiało powiedzieć, że dostępność kultury muzycznej wzrosła wielokrotnie w okresie całego stulecia, a udział w koncertach i spektaklach muzycznych z bardzo elitarnego stał się powszechnie możliwy i dostępny.

O INSTYTUCIE MUZYKI I TAŃCA

Instytut Muzyki i Tańca został powołany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2010 r. z zadaniem wspierania kultury muzycznej i tanecznej w Polsce.

W tym celu prowadzi ze środków MKiDN programy twórcze, naukowe, wydawnicze i edukacyjne, skierowane do profesjonalnych muzyków, tancerzy, do twórców ludowych oraz do szerszej publiczności.

IMiT jest miejscem wymiany informacji. Dokumentacja i archiwizacja wydarzeń kulturalnych, konferencje, badania naukowe, analizy, raporty i udostępnianie zbiorów stanowią istotną część jego działalności. Instytut prowadzi także kilkanaście portali tematycznych, poświęconych polskiej muzyce i tańcowi.

www.imit.org.pl

DANE ŹRÓDŁOWE:

Szczegółowe dane prezentuje poniższa tabela, powstała z danych zawartych w rocznikach statystycznych GUS z lat 1961: tabl. 14 (508); 1971: tabl. 15 (731); 1981: tabl. 11 (770); 1991: tabl. 6 (644); 2001: tabl. 8 (292); s. 289; 2017: tabl. 8 (308), s. 401; „Rocznik statystyczny kultury 1945–67” GUS, z 1969 r. tabl. 1 (96), 2 (97), s. 193–197; „Polska 1918–1988” GUS z 1989 r. tabl. 86, s. 83; „Mały rocznik statystyczny 1939” GUS, tabl. 14, s. 346–373 w PDF-ie).

TEATRY I INSTYTUCJE MUZYCZNE W POLSCE.

DANE STATYSTYCZNE ZA OKRES 1931–2016

WYSZCZEGÓLNIENIE	1931	1936	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2016
Liczba instytucji										
Teatry	49	95	61	88	93	96	116	125	114	108
Opery	5	8	5	8	9	10	10	9	10	11
Operetki			0	10	9	9	9	12	15	19
Filharmonie	2	2	7	10	12	19	21	38	41	41
Orkiestry symfoniczne	4	6	9	9	7	8	10			
Zespoły pieśni i tańca			1	3	2	2	2	3	3	3
Przedsiębiorstwa estradowe						17	23	33	31	31
Miejsca na widowni										
Teatry	b.d.	b.d.	34 067	37 761	37 012	36 392	35 008	39 247	39 059	44 666
Opery	b.d.	b.d.	4 481	4 246	6 337	6 075	6 518	6 414	8 279	10 698
Operetki	b.d.	b.d.	778	5 461	7 037	6 743	5 761	6 355	6 724	8 539
Filharmonie	1 600	1 600	4 841	6 933	7 858	10 968	10 726	14 719	17 987	29 526
Orkiestry symfoniczne	b.d.	b.d.	3 251	1 119	1 110	566	684			
Zespoły pieśni i tańca									710	710

WYSZCZEGÓLNIENIE	1931	1936	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2016
Liczba przedstawień i koncertów										
Teatry			b.d.	32 335	29 703	29 729	24 772	29 644	30 104	33 343
Opery			1 493	1 643	1 924	1 838	1 593	1 079	1 566	1 879
Operetki			b.d.	2 684	2 331	2 278	1 725	1 638	2 826	3 635
Filharmonie			927	1 003	1 259	1 726	22 450	17 400	20 548	23 083
Koncerty kameralne			b.d.	7 337	10 966	17 753				
Orkiestry symfoniczne			984	1 085	2 310	394	1 262			
Zespoły pieśni i tańca			52	184	168	132	94	325	418	504
Przedsiębiorstwa estradowe						81 900	14 800	4 383	2 763	4 743
w tym występy poza stałą siedzibą										
Teatry				11 798	10 888	8 813				
Opery			515	265	300	150				
Operetki			b.d.	529	267	289				
Filharmonie			354	169	287	288				
Orkiestry symfoniczne			826	536	1 613	222				
Koncerty kameralne				6 154	9 051	12 713				
w tym występy poza stałą siedzibą										
Teatry		4 606	9 196	10 601	10 091	9 014	5 802	5 540	11 522	14 587
Opery			914	1 008	1 555	1 314	970	664	921	949
Operetki				1 628	1 638	1 483	843	760	1 090	2 210
Filharmonie		498	793	600	805	876	4 747	3 167	3 808	5 292
Koncerty kameralne			0	2 934	3 333	4 602				
Orkiestry symfoniczne			800	387	742	199	379			
Zespoły pieśni i tańca			458	504	405	315	330	402	391	355
Przedsiębiorstwa estradowe						17 836	3 503	2 047	1 731	2 618
Na 1000 ludności wg rocznika GUS		152	463	595	566	500	451	b.d.	b.d.	b.d.
w tym poza stałą siedzibą, w tys.										
Teatry				3 529	3 628	2 996				
Opery			346	190	174	102				
Operetki			b.d.	372	280	254				
Filharmonie			353	105	259	203				
Koncerty kameralne				2 480	2 717	3 432				
Orkiestry symfoniczne			411	177	466	137				
Ludność Polski w tys.	32 000	35 000	25 000	29 800	32 600	35 735	38 073	38 254	38 530	38 433
Widzowie na 1000 ludności		146	486	593	570	498	343	275	460	609

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

WYBRANE PUBLIKACJE:

- Gołębiowski M., *Polskie filharmonie w pigułce*, „Hi-Fi i Muzyka” 2010, nr 4.
- GUS, „Mały Rocznik Statystyczny 1936”.
- GUS, „Mały Rocznik Statystyczny 1939”.
- GUS, „Mały Rocznik Statystyczny 2004”.
- GUS, „Rocznik Statystyczny 1947”.
- GUS, „Rocznik Statystyczny 1961”.
- GUS, „Rocznik Statystyczny 1971”.
- GUS, „Rocznik Statystyczny 1981”.
- GUS, „Rocznik Statystyczny 1991”.
- GUS, „Rocznik Statystyczny 2001”.
- GUS, „Rocznik Statystyczny 2017”.
- GUS, „Rocznik Statystyczny Kultury 1945–1967”.

Opracowanie: Maxymilian Bylicki, dyrektor Instytutu Muzyki i Tańca,
maxymilian.bylicki@imit.org.pl

PRODUKCJA WYDAWNICZA

Biblioteka Narodowa

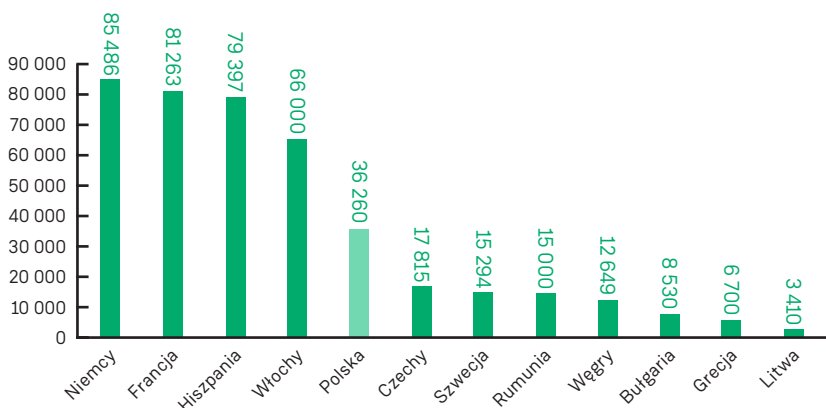
KSIAŻKI

W roku 2017 w polskiej bibliografii narodowej znalazło się 36 260 tytułów książek¹. Jest to liczba rekordowa, o 6% większa niż rok wcześniej i o 10% – w stosunku do stanu sprzed pięciu lat. Plasuje ona Polskę na dość wysokiej pozycji wśród krajów europejskich. Oferta wydawnicza znacząco większa jest we Francji, Niemczech, Hiszpanii czy Włoszech, mniejsza natomiast w takich krajach, jak: Węgry, Szwecja, Rumunia, Czechy, Bułgaria, Grecja czy Litwa.

Stosunkowo wysoka bezwzględna liczba publikowanych w Polsce tytułów książek jest jednak w pewnej mierze pochodną dość licznej na tle europejskim populacji naszego kraju. Lepsze wyobrażenie o tym, jak duża jest w Polsce, na tle innych krajów europejskich, chłonność rynku książki, może więc dać informacja o stosunku liczby obywateli do liczby publikowanych tytułów. Pod tym względem Polska wypada znacznie gorzej. Z wynikiem 1053 mieszkańców przypadających na jeden tytuł (lub, inaczej rzecz ujmując, z 9 tytułami przypadającymi na 10 tys. mieszkańców) spośród uwzględnionych w porównaniu krajów europejskich prezentuje się lepiej jedynie od Grecji, Rumunii i Rosji.

1 „Ruch Wydawniczy w Liczbach”, t. 65: 2017 Książki. Jeśli nie ma informacji o innym źródle danych, przytaczane liczby pochodzą z „Ruchu Wydawniczego w Liczbach” – tomy od 1 do 65.

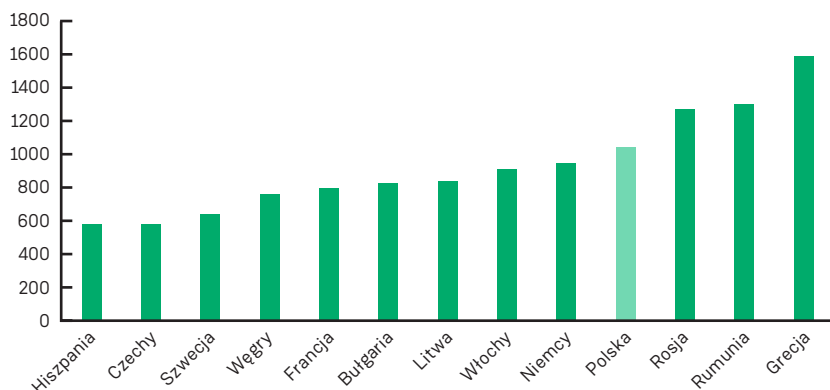
LICZBA KSIĄŻEK PUBLIKOWANYCH ROCZNIE W RÓŻNYCH KRAJACH EUROPEJSKICH – PORÓWNANIE²

Źródło: „Ruch Wydawniczy w Liczbach” – tomy od 1 do 65

- 2 Dane za: German Publishers and Booksellers Association: https://www.buchmesse.de/pdf/buchmesse/russische_buchmarkt_2015_en.pdf; German Publishers and Booksellers Association: https://www.buchmesse.de/images/fbm/dokumente-ua-pdfs/2017/details_book_market_germany_2016_63427.pdf; Bibliothèque Nationale de France http://www.bnf.fr/fr/professionnels/depot_legal_definition/s.depot_legal_bnf_chiffres.html?first_Art=non [dostęp: 19.04.2018]; El sector del libro en España, <http://www.mecd.gob.es/cultura-mecd/dms/mecd/cultura-mecd/areas-cultura/libro/mc/observatoriolect/redirige/destacados/2017/Junio/mundo-libro/SectorLibro-Junio2017/El-Sector-del-Libro-en-España--Junio-2017/El%20Sector%20del%20Libro%20en%20España%20C3%B1a.%20Junio%202017.pdf> [dostęp: 09.10.2018]; Associazione Italiana Editori, Report on the state of publishing in Italy 2017 Consolidation in 2016 and a look at the first half of 2017, http://www.aie.it/Portals/_default/Skede/Allegati/Skeda105-4026-2017.10.11/Report%202017_Summary.pdf?IDUNI=jairxj5e0kzwb533zww1fca2758 [dostęp: 09.10.2018]; RÉPUBLIQUE TCHÈQUE. Production éditoriale, <https://www.bief.org/fichiers/operation/4047/media/9522/R%C3%A9publique%20tch%C3%A8que%202018.pdf> [dostęp: 19.04.2018]; Utgivningspuls 2015 Nationalbibliografen i siffror <http://www.kb.se/dokument/2015.pdf> [dostęp: 19.04.2018]; Mihai Mitrică Book market overview # Romania http://www.aldusnet.eu/wp-content/uploads/2016/10/AER_-Romanian_Book_Market_Overview.pdf [dostęp: 09.10.2018]; Hungarian Central Statistical Office <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> [dostęp: 09.10.2018];

LICZBA KSIĄŻEK PUBLIKOWANYCH ROCZNIE W RÓŻNYCH KRAJACH EUROPEJSKICH W RELACJI DO LICZBY ICH MIESZKAŃCÓW – PORÓWNANIE

Źródło: „Ruch Wydawniczy w Liczbach” – tomy od 1 do 65

Równie istotna jak liczba tytułów jest także wielkość nakładów. Wedle obliczeń zespołu Biblioteki Analiz, w roku 2016 łączny nakład książek w Polsce wyniósł 94,2 mln egzemplarzy, a średni nakład jednego tytułu – 2435³. Dla porównania we Francji w tym samym roku średni nakład jednego tytułu to 5341 egzemplarzy, a w Hiszpanii – 2749. Występujące obecnie w Polsce nakłady można więc uznać za stosunkowo niskie, choć nie niespotykane na tle innych państw europejskich⁴.

REPUBLIC OF BULGARIA, National Statistical Institute, <http://www.nsi.bg/en/content/4553/book-and-pamphlet-production> [dostęp: 09.10.2018];

Socrates Kabouropoulos Book Policy Working Group (BPWG) Minister's Office, Ministry of Culture, The Greek Publishing Market during the economic crisis: Resilience, Innovation & Change, http://www.greekbookpublishing.org/sites/default/files/frank_16-sokratis_-_greek_publishing_market.pdf [dostęp: 09.10.2018]; *Lietuvos leidėjų asociacija*, <http://www.lla.lt/en/prospect/reportm>.

3 *Rynek książki w Polsce 2017: wydawnictwa*, red. Ł. Gołębiowski, Warszawa 2017.

4 *Le secteur du livre: chiffres-cles 2016-2017*, <http://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/documents/68055-chiffres-cles-du-secteur-du-livre-2016-2017.pdf> [dostęp: 09.10.2018]; *El sector del libro en Espana*, <http://www.mecd.gob.es/cultura-mecd/dms/mecd/cultura-mecd/areas-cultura/libro/mc/observatoriolect/redirige/destacados/2017/Junio/mundo-libro/SectorLibro-Junio2017/El-Sector-del-Libro-en-Espa-a--Junio-2017/El%20Sector%20del%20Libro%20en%20Espa%C3%B1a.%20Junio%202017.pdf> [dostęp: 09.10.2018].

Największy zbiór tytułów w polskiej produkcji wydawniczej w roku 2017 tworzą książki naukowe (32% całości). Po okresie intensywnego wzrostu liczebności tego rodzaju publikacji, a następnie gwałtownym jej spadku, jaki się dokonał w ciągu ostatniej dekady, od kilku lat mamy tu do czynienia z pewną stagnacją. Procesy, które kilka lat temu prawdopodobnie doprowadziły do ograniczenia liczby publikowanych rocznie książek naukowych (np. faworyzowanie w punktacji przyznawanej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego tekstów ukazujących się w formie artykułów), najwyraźniej chwilowo wyczerpały swoją siłę oddziaływania, zarazem jednak nie ma żadnego bodźca, który powodowałby intensyfikację działalności uczonych w tym zakresie.

Drugą wielką grupę tytułów stanowią książki literackie – tworzą 28% produkcji wydawniczej. Wśród literackich książek dla dorosłych szczególnie wiele znajdziemy utworów o wysokich ambicjach artystycznych (2588 tytułów) oraz książek romansowo-obyczajowych (2137). Nieco mniejsze są grupy powieści sensacyjno-kryminalnych (995), komiksów (825) i fantastyki (513). Dużemu zbiorowi książek dla dzieci (2962) towarzyszy mniejszy zbiór tytułów dla młodzieży (400). W ciągu ostatnich pięciu lat książek literackich niemal wszystkich kategorii znacząco przybyło. Wzrost ten spowodowany jest zarówno rozszerzeniem oferty przez profesjonalne wydawnictwa, jak i intensywnym rozwojem self-publishingu (przybywa zwłaszcza amatorskich tomików poetyckich, stanowiących obecnie około 3/4 całego zbioru książek o wysokich ambicjach artystycznych).

Współczesne wielkości określające produkcję wydawniczą warto zobaczyć na tle przemian z ostatnich kilkudziesięciu lat – jako punkt dojścia pewnych procesów historycznych. Przegląd ten zaczniemy od spojrzenia na dane statystyczne z roku 1938. Opublikowano wtedy 6022 tytuły⁵ w łącznym nakładzie 36,2 mln egzemplarzy, a średni nakład jednego tytułu wyniósł 6006 egzemplarzy. Są to wyniki wyższe niż przeciętna dla lat 30. Ostatnie dwa lata przed wybuchem II wojny światowej wyraźnie były dobre dla rynku wydawniczego.

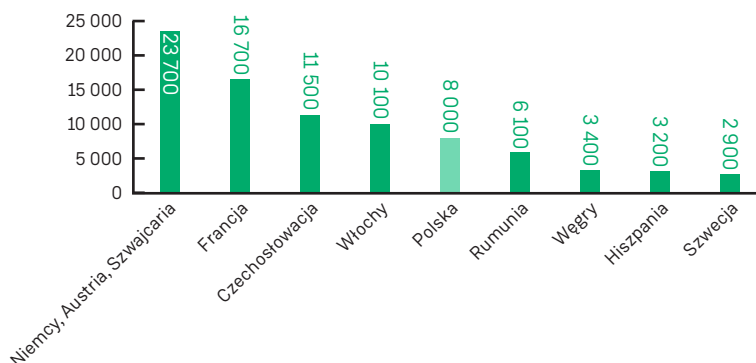
Jeśli by za płaszczyznę porównania przyjąć współczesność, to niewielka wydaje się zwłaszcza liczba tytułów (6 razy mniejsza niż obecnie), co jednak w sposób oczywisty tłumaczy się zmianami w technikach druku – wydanie jednego tytułu wymagało nieporównywalnie więcej wysiłku i nakładów niż

5 Po przeliczeniu ich w taki sposób, aby uzyskać porównywalność z danymi po wojennymi, zob.: M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501–1965: dane szczegółowe o książkach 1929–1938 i 1951–1960 oraz o czasopiśmie 1933–1937 i 1956–1958*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1967.

obecnie, gdy przy pewnej determinacji książkę można wykonać przy użyciu urządzeń posiadanych powszechnie w domach. Średni nakład jednego tytułu był jednak wtedy ponad dwukrotnie większy niż obecnie, a zatem suma wszystkich wydrukowanych egzemplarzy okazała się tylko trzykrotnie mniejsza niż w roku 2017. Warto dodać, że populacja, dla której przeznaczona była ta produkcja wydawnicza (35,1 mln w roku 1938)⁶, była nieznacznie tylko mniejsza od populacji Polski współczesnej, wciąż jednak był w niej znaczny, bliski zapewne 1/5 mieszkańców, odsetek analfabetów⁷.

W porównaniu z innymi krajami europejskimi pod względem liczby publikowanych tytułów Polska wypadła pod koniec lat 30. przeciętnie. Publikowano u nas mniej tytułów niż w Niemczech, Francji, we Włoszech czy w Czechosłowacji, więcej jednak niż w Rumunii, na Węgrzech, w Hiszpanii czy w Szwecji. Porównanie to wypada jednak gorzej, gdy liczbę tę odniesiemy do wielkości populacji. Większą liczbę tytułów na mieszkańca miały Francja, Rumunia, Węgry, Szwecja. Słabiej od Polski pod tym względem wypadały tylko Włochy i Hiszpania. Pozycja II Rzeczypospolitej w Europie pod tym względem prezentowała się więc bardzo podobnie jak obecnie pozycja III Rzeczypospolitej.

LICZBA TYTUŁÓW WYDAWANYCH ROCZNIE W RÓŻNYCH KRAJACH EUROPEJSKICH. DRUGA POŁOWA LAT 30. XX WIEKU⁸

Źródło: „Ruch Wydawniczy w Liczbach” – tomy od 1 do 65

- 6 GUS, „Mały rocznik statystyczny 1939”, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1939.
- 7 W 1931 r. podczas spisu powszechnego ustalono go na 23,1%. 7 lat później na pewno był już mniejszy, można jednak przypuszczać, że nadal nieodległy od 1/5 ludności. Zob. GUS, „Mały rocznik statystyczny 1939”, *op. cit.*
- 8 W porównaniach międzynarodowych używam danych nieprzeliczonych, zakładając prawdopodobieństwo, że w Polsce liczono wtedy podobnie jak w innych krajach.

Polska produkcja wydawnicza lat 30. zawierała stosunkowo niewiele tłumaczeń na język polski – zaledwie 8% całości (obecnie nieco ponad 20%), a stosunkowo dużo książek obcojęzycznych – ok. 20% (obecnie 3%, w tym głównie teksty naukowe po angielsku). Przed wojną były to głównie książki w języku ukraińskim (5%), żydowskim (5%) i niemieckim (3%), czyli, jak łatwo zauważyć – w językach mniejszości narodowych i dla nich przeznaczone. Można jednak dodać, że procent ludności innej narodowości niż polska (31%)⁹ był większy niż odsetek przeznaczonych dla nich książek.

W roku 1938 nieco większy niż obecnie był udział w produkcji wydawniczej książek naukowych (39%), a mniejszy literackich (22%). Można dodać, że nakłady literatury pięknej były średnio nieco większe od współczesnych¹⁰, zarazem jednak nie było niemal wcale książek, których nakład przekraczałby 25 tys. egzemplarzy, podczas gdy obecnie pierwsze pozycje na liście bestsellerów osiągają sprzedaż rzędu kilkuset tysięcy¹¹. Widać tutaj niewątpliwie różnice w funkcjonowaniu kultury popularnej – bardziej rozwinięty obecnie przemysł rozrywkowy, nieporównywalne techniki przekazywania informacji, szybsze i efektywniejsze narzędzie tworzenia mód i fascynacji. Można też przypuszczać, że grupy czytających i nieczytających są współcześnie bardziej płynne, a zwłaszcza liczniejsza niż 80 lat temu jest zapewne obecnie grupa ludzi, którzy nie czytają książek na co dzień, nie mają jednak kłopotu z techniką czytania i raz na kilka lat sięgną po książkowy bestseller.

Mimo niewątpliwych różnic, rynek książki Rzeczypospolitej Polskiej z końca lat 30. pod wieloma względami wydaje się jednak bardziej zbliżony do rynku współczesnego niż ten, który powstał po wojnie i funkcjonował w Polsce Ludowej. Zaczniemy przyglądanie się temu ostatniemu w okresie tuż po wojnie – w latach 1944–45 i 1946. Liczba tytułów w połączonym roczniku 1944–45 to zaledwie 1107, a w roku 1946 – 3254, co daje połowę oferty z końca lat 30. Warto jednak dodać, że znacząco mniejszej niż przed wojną liczbie tytułów nie towarzyszyły w latach 40. równie niskie nakłady. Przeciwnie, nakład całkowity w roku 1945–46 wynosił niemal 10,5 mln, a w roku 1946 – prawie 39 mln., czyli był wyższy niż dekadę wcześniej. Średni nakład

9 GUS, „Mały rocznik statystyczny 1939”, *op. cit.*

10 Dane z roku 1938: M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501–1965...*, *op. cit.*; Dane współczesne: *Rynek książki w Polsce 2015: wydawnictwa*, Warszawa 2015.

11 *Rynek książki w Polsce*, *op. cit.*

jednego tytułu w obu tych rocznikach wynosił ok. 10 tys., czyli przewyższał nawet dwukrotnie średnie nakłady osiągnięte przed wojną. Już w pierwszych latach powojennych widać zatem zasadę, która będzie obowiązywała przez cały okres istnienia Polski Ludowej – wpisana w gospodarkę centralistyczną skłonność do budowania stosunkowo skromnej oferty tytułowej, ale zarazem publikowanie owych tytułów w ogromnych nakładach.

W okresie tuż po wojnie największą część tytułów stanowiły podręczniki szkolne (32%). Stosunkowo znaczne miejsce zajmowała także literatura piękna (27%). Skromnie przedstawia się za to udział książek naukowych (20%).

Po dekadzie, w połowie lat 50., liczba publikowanych tytułów podwaja się, dorównując wielkością produkcji przedwojennej – 6635 tytułów w roku 1954. Rosły szybko także nakłady. Nakład łączny publikowanych egzemplarzy książek wynosił ponad 91 mln, był więc już wtedy trzykrotnie większy od przedwojennego, a zbliżony do tego, jaki mamy obecnie, przy czym sumę tę osiągnano przy sześciokrotnie mniejszej niż obecnie liczbie oferowanych tytułów, wydając je w średnim nakładzie ponad 14 tys. egzemplarzy. Można dodać, że trwała właśnie wielka akcja alfabetyzacji, intensywnej działalności wydawniczej towarzyszyła więc dbałość o przysposabianie społeczeństwa do korzystania z niej¹².

W tym okresie coraz więcej miejsca wśród tytułów zaczynają zajmować książki naukowe (32% – przeciętna z drugiej połowy lat 50.), mniej literatura piękna (21%). Skromniejsza staje się liczba podręczników szkolnych (7,5% całości, nieco ponad 450 tytułów) – ustala się system, w którym dla każdego typu szkoły i poziomu kształcenia jest jeden, narzucony odgórnie, zestaw podręczników.

Kolejne trzydziestolecie funkcjonowania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przynosi wzrost zarówno liczby publikowanych tytułów, jak i wielkości nakładów. Te pierwsze rosną jednak powoli, nie przekraczając nigdy 12 tys. rocznie. Dla porównania, we Francji liczba wydawanych tytułów sięgała wtedy 41 tys. pozycji. Ani Polska, ani Francja nie są tu wyjątkiem. Gdy ewolucję w liczbie publikowanych tytułów, jaka zaszła w Polsce pomiędzy latami 50. a 80., umieścimy na tle europejskim, to łatwo zauważyć, że reprezentuje ona wzorzec stosunkowo zbliżony do tego, jaki występował w większości

12 M. Budnik, *Walka z analfabetyzmem w Polsce Ludowej i jej realia w świetle wybranych dokumentów Ministerstwa Oświaty oraz Biura Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem (1949–1951)*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2013, „Folia Litteraria Polonica” 19, s. 31–34.

innych krajów komunistycznych i bardzo odmienny od tego, jaki można było zaobserwować w większości krajów zachodnich. W Czechosłowacji, Bułgarii, NRD, Rumunii w ciągu tego trzydziestolecia liczba publikowanych tytułów pozostawała zbliżona lub rosła stosunkowo nieznacznie, podczas gdy w krajach takich jak Francja, RFN, Hiszpania, Włochy urosła w tym czasie wielokrotnie¹³.

O ile liczba tytułów publikowanych w Polsce pod koniec lat 80. nie wydaje się imponująca, o tyle nakłady już tak. W roku 1989 łączny nakład wynosił 215,5 mln, a średni nakład jednego tytułu – niemal 21 tys. W podobnym czasie (w roku 1990) we Francji nakład całkowity przekraczał 400 mln, ale średni nakład jednego tytułu wynosił niewiele ponad 10 tys. egzemplarzy. O ile w Europie Zachodniej zaszedł w tym czasie proces różnicowania i wzbogacania oferty tytułowej (konkurencja między wydawcami, duży wybór tytułów, stosunkowo niższe nakłady), to w krajach komunistycznych oferta tytułowa pozostawała stabilna i niezbyt wielka. Monopolista państwowy mógł sobie za to pozwolić na wydawanie książek w ogromnych nakładach. Wśród tytułów opublikowanych w roku 1989 szczególnie wiele jest książek naukowych (42%), a mało – literackich (15% całości).

Przemiany ustrojowe przyniosły także rewolucję na rynku wydawniczym – przechodzenie na gospodarkę rynkową oznaczało konkurencję między wydawcami, a zatem zwiększanie i różnicowanie oferty tytułowej i idące za tym nieuniknione malenie nakładów. Duże znaczenie uzyskują niemal nieobecne w PRL-u typy literatury – zwłaszcza beletrystyka popularna, ale także literatura poradnikowa czy literatura faktu.

W roku 2004 – znajdującym się mniej więcej w połowie okresu, który upłynął od przemian ustrojowych, a zarazem wyznaczającym datę wstąpienia Polski do Unii Europejskiej – liczba opublikowanych tytułów to 20 646: o niemal 10 tys. więcej niż pod sam koniec PRL-u, ale i o ponad 15 tys. mniej niż obecnie. Liczba książek naukowych oraz popularnej niebeletrystyki wzrosła od roku 1989 dwukrotnie, podręczników ponad trzykrotnie, literatury pięknej dwuipółkrotnie.

Wedle danych Biblioteki Analiz średni nakład jednego tytułu wynosił wtedy 6649 – był mniejszy ponad trzykrotnie od tego z końca lat 80., ale też i niemal trzykrotnie większy od obecnego. Mniejszy od PRL-owskiego, a większy od współczesnego był także nakład całkowity – 138,5 mln egz.

13 C. Kukło, J. Łukasiewicz, C. Leszczyńska, *Historia Polski w liczbach. Tom III. Polska w Europie*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014.

Dla porównania, w tym samym roku we Francji opublikowano ponad 52 tys. tytułów w średnim nakładzie 7792 egz., co w sumie daje ok. 400 mln. egzemplarzy¹⁴. Średni nakład był więc w Polsce podobny jak we Francji, ale nakład całkowity odbiegał od francuskiego bardziej niż w czasach PRL-u, choć mniej niż obecnie (ok. 90 mln nakładu całkowitego w Polsce, a ok. 440 mln we Francji w roku 2016). Był to czas oceniany na polskim rynku książki jako dość dobry – dochody rosły, czytelnictwo było stabilne. Od tamtego czasu liczba tytułów wprawdzie wzrosła, nasycenie rynku książkami jednak zmalało.

TYTUŁY KSIĄŻKOWE WEDŁUG TYPÓW W LATACH 1938–2017

ROK	TYTUŁY KSIĄŻKOWE WEDŁUG TYPÓW					
	OGÓLEM	NAUKOWE	POPULARNE	ZAWODOWE	SZKOLNE	LITERATURA PIĘKNA
1937	7 974	3 369	2 274		771	1 560
1938	8 769	3 491	2 181		1 087	2 010
1946	2 300	426	755		474	645
1946	3 254	630	1 779			867
1954	6 653	2 601	1 777	1 105		1 170
1988	10 728	4 545	2 399	1 305	404	1 633
2004	20 686	8 280	5 131	1 265	1 582	4 428
2017	36 260	11 637	10 943	2 308	1 098	10 274

Źródło: „Ruch Wydawniczy w Liczbach” – tomy od 1 do 65

PERIODYKI

W roku 2017 Biblioteka Narodowa otrzymała nowe zeszyty 7481 periodyków, o 327 tytułów więcej niż przed rokiem. Jest to liczba nieco przekraczająca średnią dla ostatniej dekady (7391 tytułów), nie stanowi jednak najwyższej odnotowanej w Polsce liczby tytułów periodycznych.

W roku 2017, nie inaczej niż w latach ubiegłych, najmniejszy udział w zbiorze tytułów periodyków stanowiły pisma o najwyższej częstotliwości. Odnotowaliśmy 48 tytułów dzienników (poniżej 1% całości). Największe

14 *Le secteur du livre 2003–2004. Quelques chiffres-clé*, Paris 2005.

zbiory tworzą miesięczniki (23%) i kwartalniki (25%). Stosunkowo znaczna jest także liczba pism o najniższych częstotliwościach – roczników (12,5%) i nieregularników (15%).

Spomiędzy pism przynależnych do różnych typów formalno-funkcjonalnych szczególnie wielkie zbiory tworzą pisma naukowe (2308 tytułów) i fachowe (1130), a także lokalne (978) i urzędowe lokalne (821). Można zauważyć, że liczebność zbioru pism naukowych w ostatnich latach wydaje się wyjątkowo niestabilna, podobnie zapewne jak niestabilna jest obecnie sytuacja w szkolnictwie wyższym. Warto dodać, że pisma obcojęzyczne stanowią obecnie 6% całego zbioru i są to głównie pisma naukowe, choć znajduje się wśród nich także stosunkowo skromna liczba pism dla mniejszości narodowych (51 tytułów – ukraiński, niemiecki, litewski) i dla cudzoziemców (24 tytuły – angielski, niemiecki).

Podobnie jak w przypadku książek, aby stworzyć dla powyższych danych płaszczyznę odniesienia, cofnijmy się o 80 lat i zobaczmy, jak rozwijał się w Polsce ruch wydawniczy, a zatem jakie procesy i przemiany prowadziły do stanu obecnego.

Liczba periodyków publikowanych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej pod koniec lat 30. (dane dla roku 1937) wynosiła 2692, czyli ponad dwukrotnie mniej niż teraz. Zwraca jednak uwagę znaczny udział pism o dużej częstotliwości. Wśród ujętych w statystyce tytułów periodycznych znalazły się aż 164 dzienniki (6% całości) i 422 tygodniki (16%)¹⁵. Takie zróżnicowanie oferty tytułowej wydaje się bardziej zrozumiałe, jeśli zauważymy, że pisma te przeznaczone były dla bardziej zróżnicowanej niż obecnie – zwłaszcza narodowościowo i językowo – publiczności. Warto odnotować stosunkowo znaczną liczbę pism w językach innych niż polski (16% całości) – najczęściej w języku żydowskim (130 tytułów), ukraińskim (125), niemieckim (105), przy czym ok. połowa z nich to pisma należące do kategorii ogólnoinformacyjnych, czyli właśnie te, do których zaliczana jest też prasa codzienna.

Liczba tytułów periodyków publikowanych tuż po wojnie była, podobnie jak i w przypadku książek, znacząco mniejsza od przedwojennej. W roku 1946

15 Choć trzeba zaznaczyć, że przed wojną niemal nie było mutacji (wariantów pisma przeznaczonych np. dla różnych regionów). Gdyby obecnie policzyć mutacje jako osobne tytuły, różnica w stosunku do czasów przedwojennych byłaby mniejsza. Zob. M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501-1965...*, *op. cit.*

były to tylko 702 tytuły. Mniejsza niż w latach 30. była także liczba pism o dużych częstotliwościach – wychodziły wtedy 63 dzienniki oraz 106 tygodników. W ciągu następnej dekady liczba publikowanych w Polsce periodyków nie wzrosła. W roku 1955 było ich nawet nieco mniej niż w połowie lat 40. – jedynie 638. Zmniejszyła się zwłaszcza liczba pism o najwyższych częstotliwościach – dzienników i tygodników.

Następne trzy dziesięciolecia PRL-u przyniosły jednak proces powolnego zwiększania się liczby wychodzących corocznie tytułów gazet i czasopism. W roku 1989 było ich już 3300, przy czym nie zwiększyła się znacząco liczba dzienników, a przybyło głównie pism o częstotliwości stosunkowo niskiej, zwłaszcza kwartalników, roczników i nieregularnych. Czasopisma stawały się w tym czasie coraz istotniejszym medium przekazywania wiedzy naukowej i fachowej. Szczególnie wiele w tym okresie powstało nowych periodyków naukowych – w roku 1989 było ich 1088, niemal 8 razy więcej niż trzydzieści lat wcześniej, ponad dwukrotnie wzrosła też liczba pism zawodowych (619 w roku 1989). Przybywało jednak także intensywnie pism o tematyce ogólnospołecznej, kulturalnych, hobbystycznych (w roku 1989 było ich 676, czyli trzykrotnie więcej niż 30 lat wcześniej), a także dziecięcych i młodzieżowych (wzrost dwukrotny do 78 w roku 1989).

Po roku 1989, po przemianach ustrojowych liczba tytułów czasopism wyraźnie powiększyła się, choć nie aż tak bardzo jak liczba tytułów książkowych. Proces szybkiego przybywania periodyków rozpoczął się w połowie lat 90. i w roku 2004 było ich już 6502, czyli dwukrotnie więcej niż pod koniec PRL-u. Można od razu zauważyć, że jest to tylko o niecały 1000 tytułów mniej niż obecnie i ledwie 300 mniej niż np. w roku 2014, więc w ostatnim piętnastoleciu, inaczej niż w przypadku książek, nie było już silnej tendencji do mnożenia tytułów czasopism.

Pomiędzy rokiem 1989 a 2004 szczególnie wzrosła liczba miesięczników i kwartalników – w obu przypadkach niemal trzykrotnie. Szczególnie wyraźnie, po uwolnieniu ruchu wydawniczego z państwowej smyczy, wzrosła liczba tytułów umieszczanych wtedy pod nazwą ogólne, a kryjących w sobie pisma o tematyce ogólnospołecznej, pisma lokalne dotyczące spraw danej gminy czy powiatu, a także pisma hobbystyczne, poradnicze, popularnonaukowe, religijne czy kulturalne. Przybyło także pism naukowych i fachowych, choć nieco mniej intensywnie – między rokiem 1989 a 2004 przybyło ok. 700 pism naukowych (do 1734) i ok. 600 fachowych (do 1211).

LICZBA PERIODYKÓW W LATACH 1937–2017 WEDŁUG CZĘSTOTLIWOŚCI

ROK	PERIODYKI – CZĘSTOTLIWOŚĆ						
	OGÓLEM	DZIENNIKI	TYGODNIKI	DWUTYGODNIKI	MIESIĘCZNIKI	RZADZIEJ NIŻ RAZ NA MIESIĄC	NIEREGULARNE
1937	2 692	164	422	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1946	702	63	106	98	290	55	90
1955	638	45	64	51	236	164	78
1988	3 128	56	185	110	626	1 452	699
1989	3 300	59	233	130	678	1 417	783
2004	6 502	68	386	226	1 815	2 974	1 033
2017	7 481	48	461	193	1 707	3 930	1 142

Źródło: „Ruch Wydawniczy w Liczbach” – tomy od 1 do 65

WYBRANE PUBLIKACJE:

- Budnik M., *Walka z analfabetyzmem w Polsce Ludowej i jej realia w świetle wybranych dokumentów Ministerstwa Oświaty oraz Biura Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem (1949–1951)*, „Acta Universitatis Lodzensis” 2013, „Folia Litteraria Polonica” 19.
- Czarnowska M., *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501–1965: dane szczegółowe o książkach 1929–1938 i 1951–1960 oraz o czasopiśmie 1933–1937 i 1956–1958*, Warszawa 1967.
- GUS, „Mały rocznik statystyczny 1939”, Warszawa 1939.
- Kukło C., Łukasiewicz J., Leszczyńska C., *Historia Polski w liczbach. Tom III. Polska w Europie*, Warszawa 2014.
- „Ruch Wydawniczy w Liczbach”, Książki, Tomy od 1 do 65.
- *Rynek książki w Polsce 2017: wydawnictwa*, red. Ł. Gołębiewski, Warszawa 2017.

Opracowanie: Olga Dawidowicz-Chymkowska, doktor, Samodzielne stanowisko ds. statystyki wydawnictw, Biblioteka Narodowa

SZKOLNICTWO ARTYSTYCZNE

Centrum Edukacji Artystycznej

Edukacja artystyczna istnieje i działa we współczesnej Polsce w ramach systemu oświaty zapewniającego realizację prawa do nauki poprzez kształcenie, wychowanie i opiekę¹. Mimo że efekty nauczania założone dla szkół artystycznych, w których młodzi, wrażliwi ludzie kształtują swój talent i charakter, wykraczają poza równoległy obszar zainteresowań szkół ogólnokształcących, to z punktu widzenia historii całą edukację łączą jednakowe wydarzenia o narodowym charakterze.

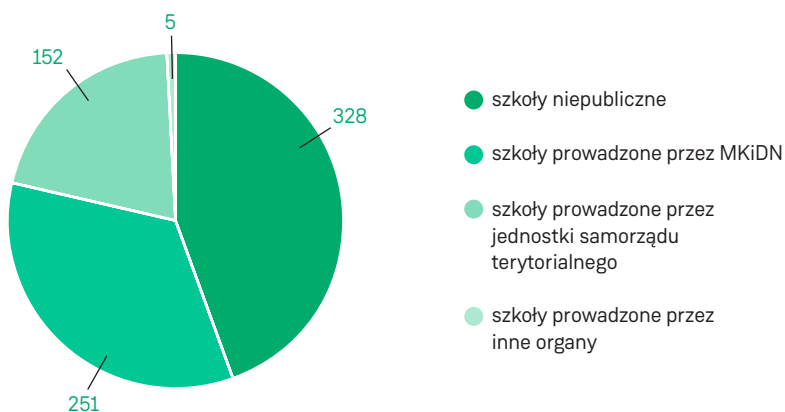
Odzyskanie przez Polskę niepodległości, zakończenie II wojny światowej oraz transformacja ustrojowa 1989 r. niewątpliwie stanowią jedno z najważniejszych momentów dla polskiej oświaty. Następujące w wyniku tych wydarzeń rewolucje oświatowe², podczas których Polska formowała system edukacyjny od podstaw, określiły także kierunki rozwoju edukacji artystycznej.

- 1 Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo Oświatowe (Dz.U. 2018 poz. 996, 1000, 1290 i 1669).
- 2 M. Kletke-Milejska, *Zreformowany system edukacji i jego wpływ na kształcenie i wychowanie dzieci w publicznych szkołach podstawowych. Studium politologiczne*, <https://sbc.org.pl/Content/7025/doktorat2754.pdf> [dostęp: 15.10.2018].

RELACJA PUBLICZNE – NIEPUBLICZNE

Według danych Systemu Informacji Oświatowej aktualnie w Polsce działa 731 szkół artystycznych (bez szkół wyższych³). Nadzór nad wszystkimi sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego⁴, będąc jednocześnie organem prowadzącym, a więc finansującym działalność, dla części szkół publicznych. Pozostałe szkoły publiczne prowadzone są przez jednostki samorządu terytorialnego. Na podstawie art. 168 ust. 2 Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. 2018 poz. 966) osoba prawna (np. stowarzyszenie, fundacja, spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, spółka akcyjna, osoba prawna Kościołów i innych związków wyznaniowych) lub osoba fizyczna może założyć i prowadzić niepubliczną szkołę artystyczną.

SZKOŁY ARTYSTYCZNE W LICZBACH

Źródło: System Informacji Oświatowej

Odnosząc przedstawione na wykresie informacje do danych pochodzących z „Roczników Statystycznych” Głównego Urzędu Statystycznego z 1939 r. można zaobserwować ogólny wzrost liczebności szkół artystycznych (z poziomu 184 w roku 1938 do 731 w roku 2018), ale przede wszystkim znaczny rozwój szkolnictwa o charakterze publicznym. W zestawieniu za rok szkolny 1937/38 ujęto liczbę 181 szkół prywatnych, z czego wynikałoby,

- 3 Nadzór nad szkołami wyższymi sprawuje minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego.
- 4 Art. 6 Ustawy z dnia 14 grudnia 2016r. Prawo oświatowe, *op.cit.*

że szkół artystycznych o charakterze publicznym działało ówczesznie tylko 4, a więc u progu wybuchu II wojny światowej w edukacji artystycznej zdecydowanie dominowało nauczanie prywatne.

SZKOŁY ARTYSTYCZNE (BEZ SZKÓŁ PAŃSTWOWYCH NA POZIOMIE WYŻSZYM)

LATA SZKOLNE TYPY SZKÓŁ	LICZBA SZKÓŁ		UCZNIOWIE SZKÓŁ UWZGL.		
	OGÓŁEM	UWZGLĘDN.	OGÓŁEM	MĘŻCZYŹNI	KOBIETY
Ogółem 1934/35	165	125	10 167	3 919	6 248
1937/38	185	170	11 913	4 767	7 146
w tym prywatne	181	166	11 259	4 416	6 843
Plastyczne*	24	19	988	546	442
Muzyczne	132	126	9 642	4 177	5 465
Tańca artystycznego	28	25	1 283	44	1 239
Dramatyczne	1	–	–	–	–

* Łącznie ze szkołami sztuk zdobniczych i przemysłu artystycznego uwzględnionymi również w tablicach dotyczących szkół i kursów zawodowych.

Źródło: GUS, „Mały Rocznik Statystyczny 1939”, s. 331 (s. 358 w PDF-ie)

SZKOŁY ARTYSTYCZNE PAŃSTWOWE O POZIOMIE WYŻSZYM

LATA SZKOLNE TYPY SZKÓŁ	LICZBA		UCZNIOWIE		
	SZKÓŁ	WYDZIAŁÓW	OGÓŁEM	MĘŻCZYŹNI	KOBIETY
Ogółem 1934/35	7	33	2 019	1 261	758
1937/38	7	33	2 208	1 461	747
Sztuk pięknych*	3	8	692	426	266
Muzyczne	3	23	1 438	988	450
Dramatyczne	1	2	78	47	31

* Dane zostały również uwzględnione w tablicach szkolnictwa wyższego.

Źródło: GUS, „Mały Rocznik Statystyczny 1939”, s. 331 (s. 358 w PDF-ie)

Prace nad powołaniem państwowych szkół artystycznych podjęto po zakończeniu II wojny światowej⁵, zgodnie z założeniami Manifestu z 22 lipca 1944 r.,

5 W. Jankowski, *Polskie szkolnictwo muzyczne – geneza i ewolucja systemu*, Akademia Muzyczna im. Fryderyka Chopina, Bydgoszcz 2002; http://ostrowska.edu.pl/2010/01/szkolnictwo-muzyczne-w-pierwszych-latach-polski-ludowej/#_ftn2 [dostęp: 19.10.2018].

SZKOŁY MUZYCZNE

LATA SZKOLNE WOJEWÓDZTWA	SZKOŁY					UCZNIOWIE		
	OGÓŁEM	ZAWODOWE O POZIOMIE			UMUZYKALNIAJĄCE	OGÓŁEM	MĘŻCZYŹNI	KOBIETY
		NIŻSZYM	ŚREDNIM	WYŻSZYM				
Polska ^a 1937/38	129	126		3	-	11 080	5 165	5 915
Polska ^b 1945/46	118	49	32	7	80	12 471	5 187	7 284
Państwowe	16	5	5	5	1	2 548	1 244	1 304
Niepaństwowe	102	44	27	2	29	9 923	3 943	5 980
M. st. Warszawa	8	2	2	2	2	1 297	543	754
Warszawskie	4	1	-	-	3	170	67	103
M. Łódź	4	1	1	1	1	1 460	639	821
Łódzkie	7	3	-	-	4	567	217	350
Kieleckie	4	1	1	-	2	284	142	142
Lubelskie	9	3	1	1	4	708	313	395
Białostockie	2	1	1	-	-	100	18	82
Olsztyńskie	2	1	-	-	1	162	49	113
Gdańskie	6	4	2	-	-	900	338	562
Pomorskie	6	3	3	-	-	1 028	357	671
Szczecińskie	2	1	1	-	-	162	60	102
Poznańskie	7	3	3	1	-	827	395	432
Wrocławskie	11	6	3	-	2	687	189	498
Śląskie	25	9	8	1	7	2 962	1 354	1 608
Krakowskie	8	4	3	1	-	624	261	363
Rzeszowskie	13	6	3	-	4	533	245	288

^a Poza tym było szkół, dla których nie otrzymano danych, 6.

^b Poza tym było szkół, dla których nie otrzymano danych, 24.

Źródło: GUS, „Rocznik Statystyczny 1947”, s. 168 (s. 185 w PDF-ie)

w którym zapisano, iż jednym z najważniejszych działań będzie odbudowa polskiego szkolnictwa i zapewnienie bezpłatnego nauczania na wszystkich szczeblach. Upaństwowienie początkowo dotyczyło wyłącznie szkół muzycznych i, według reformatorów, postępowało w niewystarczającym tempie, gdyż „mimo energicznej akcji tworzenia bezpłatnych szkół, szkół prywatnych był

znaczny procent”⁶. W 1946 r. istniały 102 szkoły prywatne (niepaństwowe) i 16 państwowych, a liczba uczniów w szkołach prywatnych stanowiła 74% ogólnej liczby uczniów uczących się w szkołach muzycznych.

Opierając się na doświadczeniach pierwszych piętnastu lat funkcjonowania oświaty w powojennej Polsce, 15 lipca 1961 r. Sejm uchwalił ustawę o rozwoju systemu oświaty i wychowania, która określiła ustrój szkolny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W tym dokumencie nie pojawia się wyrażenie „szkoła niepubliczna”, „niepaństwowa” czy też „prywatna”. Przeciwnie, artykuł czwarty ustawy stwierdza wprost, że to państwo zakłada, prowadzi i utrzymuje szkoły oraz inne placówki oświatowo-wychowawcze⁷.

W praktyce istniejące wcześniej szkoły prywatne często przekształcano, nadając im pożądany w myśl reformy charakter. Za przykład niech posłuży historia Ogólnokształcącej Szkoły Baletowej im. Ludomira Różyckiego w Bytomiu, której początki sięgają 1946 r., oraz Szkoły Tańca Scenicznego w Sosnowcu, założonej przez Tacjanę Wysocką (polską tancerkę, choreografkę, pedagog tańca i publicystkę). W 1948 r. Prywatna Szkoła Baletowa została zmieniona w Liceum Choreograficzne, które następnie w styczniu 1950 r. upaństwowiono, pozostawiając pod kierownictwem artystycznym założycielki.

Perspektywa powstawania szkół i placówek niepublicznych, w tym artystycznych, powraca w 1991 r. wraz z ustawą o systemie oświaty⁸, i ta możliwość doprowadza nas do stanu obecnego.

KILKA UWAG O STRUKTURZE SZKOLNICTWA ARTYSTYCZNEGO

Analizowana w poprzedniej części tabela GUS z 1939 r. pozwala wysnuć wniosek, że ówczesne kształcenie prywatne dotyczyło zasadniczo trzech dziedzin sztuki: muzyki, plastyki i tańca. Przed II wojną światową najliczniej reprezentowane były szkoły muzyczne (132), natomiast szkoły plastyczne i szkoły tańca artystycznego istniały w porównywalnej liczbie odpowiednio 24 i 28 szkół. Ten podział specjalności kształcenia oraz przewaga liczebna szkół muzycznych przetrwały powojenny okres reform i do dziś znajdują odzwierciedlenie w przepisach regulujących zasady funkcjonowania szkolnictwa artystycznego.

6 *Ibidem.*

7 Ustawa o rozwoju oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961r.

8 Art. 5 ustawy o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.

LICZBA SZKÓŁ WEDŁUG TYPÓW I ORGANÓW PROWADZĄCYCH

Źródło: System Informacji Oświatowej

W aktualnie obowiązującym dokumencie określającym typy szkół za-uważamy, że system edukacji artystycznej oferuje uzdolnionej młodzieży różnorodne możliwości kształcenia w ramach następujących szkół⁹:

- szkoły publiczne i niepubliczne realizujące kształcenie ogólne i kształcenie artystyczne:
 - a. ogólnokształcące szkoły muzyczne I stopnia,
 - b. ogólnokształcące szkoły muzyczne II stopnia,
 - c. licea sztuk plastycznych,
 - d. ogólnokształcące szkoły baletowe;
- szkoły publiczne i niepubliczne realizujące wyłącznie kształcenie artystyczne:
 - a. szkoły muzyczne I stopnia,
 - b. szkoły muzyczne II stopnia,
 - c. szkoły sztuki tańca,
 - d. szkoły sztuki cyrkowej,
 - e. szkoły policealne muzyczne.

Można zauważyć, że w obecnej organizacji kształcenia nadal obecne są elementy, które wypracowano poprzez podejmowanie dyskusji, ewaluację i udoskonalanie założeń reformy szkolnictwa artystycznego zapoczątkowanej w 1945 r. przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Przykładowo, podział szkół muzycznych na szkoły I i II stopnia został wypracowany właśnie w okresie

9 Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2017 r. w sprawie typów szkół artystycznych publicznych i niepublicznych (Dz.U. 2017 poz. 1125).

powojennym, choć zadania każdego z etapów nauczania i proporcje czasowe między kształceniem w każdym z nich ulegały zmianom (równoległe z reformami systemu edukacji ogólnej). Interesującym rozwiązaniem, rzadko spotykanym w świecie, jest również połączenie pod opieką państwa edukacji artystycznej z ogólnokształcącą i kończenie jej egzaminem zawodowym wraz z uzyskaniem wykształcenia średniego i możliwością zdawania egzaminu maturalnego.

W tym miejscu warto podkreślić, że podjęte w niepodległej Polsce intensywne prace nad kształtem szkolnictwa artystycznego, w tym nad systemem oceniania, rekrutacji uczniów do szkół, jak również duży wysiłek w obszarze określenia zakresu treści nauczania i warunków ich wprowadzania, a także kształcenia kadry pedagogicznej, przyniosły satysfakcjonujący efekt wyrażający się w stałym podnoszeniu poziomu jakości kształcenia uczniów polskich szkół artystycznych.

O CENTRUM EDUKACJI ARTYSTYCZNEJ

Centrum Edukacji Artystycznej, jako specjalistyczna jednostka nadzoru powołana przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹⁰, realizuje zadania organu prowadzącego oraz sprawuje nadzór nad publicznymi i niepublicznymi szkołami artystycznymi. Bieżąca działalność CEA polega między innymi na umożliwieniu szkołom artystycznym funkcjonowania pod względem administracyjnym, finansowym oraz organizacyjnym, a także na diagnozowaniu potrzeb szkół w zakresie tworzenia warunków do realizacji zadań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych. CEA prowadzi ponadto działania na rzecz podnoszenia poziomu kształcenia artystycznego, między innymi poprzez współorganizowanie konkursów, przesłuchań, plenerów, wystaw i innych imprez prezentujących osiągnięcia artystyczne uczniów. Ważną sferę aktywności w tym zakresie stanowią różne formy badania jakości kształcenia, jak również Konkurs Muzyczny CEA, powołany do życia w 2015 r., który ma za zadanie wyłonienie i promocję szczególnie uzdolnionych muzyków – uczniów szkół muzycznych II stopnia.

Opisując szkolnictwo artystyczne w perspektywie historycznej, należy zauważyć, że działające obecnie Centrum Edukacji Artystycznej zastąpiło w 1992 r. inną instytucję. Centralny Ośrodek Pedagogiczny Szkolnictwa

10 Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 26 maja 1992 r. w sprawie utworzenia Centrum Edukacji Artystycznej (Dz.U. 1994 nr 62 poz. 260).

Artystycznego został powołany w 1954 r. jako jednostka statutowa Ministerstwa Kultury i Sztuki, a do najważniejszych celów jego działalności należało doskonalenie kadr pedagogicznych poprzez organizowanie szkoleń, konferencji, seminariów, przesłuchań i konkursów. Instytucja ta miała duży udział w podniesieniu poziomu nauczania w szkołach artystycznych¹¹.

BIBLIOGRAFIA:

- Jankowski W., *Polskie szkolnictwo muzyczne – geneza i ewolucja systemu*, Bydgoszcz 2002.
- Kletke-Milejska M., *Zreformowany system edukacji i jego wpływ na kształcenie i wychowanie dzieci w publicznych szkołach podstawowych. Studium politologiczne*, <https://sbc.org.pl/Content/7025/doktorat2754.pdf> [dostęp: 15.10.2018].
- Ustawa z dnia 15 lipca 1961r. o rozwoju oświaty i wychowania, Dz.U. 1961 nr 32 poz. 160.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 o systemie oświaty, Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016r. Prawo Oświatowe, Dz.U. 2016 poz. 996, 1000, 1290 i 1669.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 26 maja 1992 r. w sprawie utworzenia Centrum Edukacji Artystycznej, Dz.U. 1992 nr 62 poz. 260.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2017 r. w sprawie typów szkół artystycznych publicznych i niepublicznych, Dz.U. 2017 poz. 1125.

Opracowanie: Małgorzata Borowiec, wizytator Centrum Edukacji Artystycznej,
borowiec@cea.art.pl

11 W. Jankowski, „Polskie szkolnictwo muzyczne – geneza i ewaluacja systemu”, *op.cit.*

TEATR W POLSCE

Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego

Gdyby Instytut Teatralny powstał w pełnym kształcie, tak jak go zaplanował Mieczysław Rulikowski w 1917 r., miałby szansę być dziś równolatkiem Niepodległej, obok Związku Artystów Scen Polskich i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Tak ważne wydawało się wtedy utworzenie instytucji, która połączy rozproszoną wiedzę, ocali nieliczne pamiątki i będzie stale wspomagać rozwój polskiego teatru – praktyczny, teoretyczny, ideowy. Niestety, historia lubi toczyć się inaczej i pierwszy Instytut Teatrológiczny, który powstał w roku 1925, działał bardzo krótko. Potem były kolejne próby powołania takiej instytucji – w roku 1965 i w 1985. Udało się dopiero w roku 2003, dlatego 1 lipca 2018 Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego obchodził „dopiero” piętnaste urodziny. Zasada fundacyjna jednak, mimo upływu lat, ani się nie zdezaktualizowała, ani się nie zmieniła. Staramy się działać w odpowiedzi na różnorodne oczekiwania i potrzeby środowiska teatralnego, czyli rozpoznawać, co trzeba dla teatru zbadać, policzyć, omówić na konferencji lub udostępnić w przestrzeni cyfrowej. Instytut ma najbogatsze w Polsce archiwum, skupione przede wszystkim na teatrze współczesnym, bibliotekę tematyczną, wydawnictwo. Prowadzi działalność naukową, wystawienniczą i edukacyjną. Jest organizatorem – w imieniu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego – programów i konkursów wspomagających teatr (m.in. Ogólnopolskiego Konkursu na Inscenizację Polskich Sztuk Współczesnych, Konkursu na Inscenizację Dawnych Dzieł

Literatury Polskiej „Klasyka Żywa”, Teatru Polska, „Lata w teatrze”, Konkursu im. Jana Dormana).

Od ośmiu lat wydajemy roczniki „Teatr w Polsce”, dokumentujące kolejne sezony życia teatralnego. Są one propozycją „oddania” wielobarwnego pejzażu bez nadmiernego czy uwierającego dziś kategoryzowania. Każdy rocznik liczy ponad 1000 stron, na których staramy się syntetycznie ten krajobraz opisać i pokazać, że obok siebie, a coraz częściej także we współpracy ze sobą, działają publiczne instytucje artystyczne, grupy i zespoły nieformalne, że domy kultury są instytucjami parasolowymi dla teatralnych przedsięwzięć zawodowych i amatorskich, że mamy 380 teatralnych festiwalu, że na wielu uczelniach kształcą się praktycy i teoretycy teatru, że mamy teatralne periodyki i strony internetowe poświęcone teatrowi, konkursy dramaturgiczne i programy wspierające twórczość dla teatru. W wyciąganiu własnych wniosków pomaga 11 indeksów i rozdział „Statystyka”, w którym staramy się policzyć, zestawić ze sobą, porównać wszystko, co się do tego nadaje, wskazać tendencje i kierunki, dać szansę do oceny i samooceny – organizatorom życia teatralnego i artystom. Staramy się w tym aspekcie być takim trochę – *toutes proportions gardées* – teatralnym GUS-em.

Spojrzenie na GUS-owskie zestawienia dotyczące teatru z lat międzywojennych (tabele z lat 1936–1939) pokazuje w sposób oczywisty, co – wraz ze zmianami politycznymi, ekonomicznymi i społecznymi po roku 1944 – bezpowrotnie z teatralnego pejzażu zniknęło, jakie mierniki, mimo zmian, nadal są w użyciu, a jakie wraz z odradzającymi się zjawiskami, choć odmiennie definiowanymi, po siedemdziesięciu latach wracają „na scenę”.

Powojenna zmiana rzeczywiście mocno wpłynęła na definicje i rozpoznania. Najbardziej symptomatyczna w tym względzie jest tablica „TEATRY W 1936 R.” z „Małego Rocznika Statystycznego 1939”, pokazująca liczbę teatrów, które zostały wyodrębnione ze względu na język, w którym grają. Niby to oczywiste, ale przez to zestawienie widać wyraźnie, jakim wielokulturowym krajem była międzywojenna Polska i jak ta wielokulturowość się wyrażała. Prasa, literatura i teatr są to przejawy tzw. kultury wysokiej. A teatry grały po polsku, po rosyjsku, po niemiecku, po żydowskiu...

Dzisiaj takiego zestawienia nie moglibyśmy zrobić – mniejszości narodowe w Polsce nie są zbyt liczne (w Sejmie reprezentowana jest tylko mniejszość niemiecka), w dodatku nie budują swojej wspólnoty przez teatr instytucjonalny, zorganizowany. W Polsce 99,99% teatrów gra po polsku. Ale ta jedna setna procenta to grupy i zespoły teatralne, odwołujące się do kultur różnych mniejszości choćby w nazwie lub poprzez pracujących w tych grupach

TEATRY W 1936 R.

JĘZYK PRZEDSTAWIENÍ	OGÓŁEM	STAŁE	OBJAZDOWE	OPERA I OPERETKA	DRAMAT I KOMEDIA	REWIA	MIESZANE I INNE
Ogółem	103	47	56	8	39	15	41
Polski	67	36	31	6	26	14	21
Polski i inny	3	-	3	-	-	-	3
Ruski	14	-	14	1	4	-	9
Rosyjski	2	1	1	-	-	-	2
Niemiecki	2	2	-	-	2	-	-
Żydowski	15	8	7	1	7	1	6

Źródło: GUS, „Mały Rocznik Statystyczny 1939”, s. 346

artystów. Takie teatry w Polsce działają – głównie ukraińskie (Lwowski Teatr Woskresinnia i Kijowski Teatr Uliczny KET w Krakowie, Eksperymentalny Teatr Ukraiński i Scena Elfów w Warszawie, studencki Teatr Navpaky w Gdańsku) i białoruskie (Teatr Czrewo w Bielsku Podlaskim). Być może będą powstawać nowe.

Są też dzisiaj w Polsce teatry grające w innych niż polski językach nie z powodu utrzymywania tożsamości kulturowej twórców, ale świadomie nawiązujące do tradycji pochodzącej z innej kultury. Najwięcej jest grających po angielsku (np. Maybe Theatre Company w Gdańsku, King's Players w Krakowie, English Theatre Company w Warszawie) i po francusku (Theatre de l'Entr'Acte w Krakowie, Scena Moliera w Poznaniu). Odbywają się festiwale i spotkania takich „językowych” teatrów, działają szkoły językowe wykorzystujące teatr jako bazę dla swojej pracy, takie jak The Bear Educational Theatre czy Drameeducation. W Gdańsku zbudowany został oryginalny Teatr Szekspirowski, w którym odbywa się festiwal inscenizacji sztuk Williama Shakespeare'a. Mamy również grający regularnie od 2008 r. w Krakowie teatr dell'arte – Studio Dono, organizujący cieszące się powodzeniem Dni Komедii Dell'Arte oraz prowadzący Krajową Scenę Komедii Dell'Arte, na której prezentują się grupy posługujące się w swojej pracy tą konwencją.

Nie ma w naszej dzisiejszej statystyce ważnej w międzywojniu kategorii „teatry ludowe” – świetlice i teatry amatorskie finansowane przez państwo były

istotnym, świadomie wspomagany elementem działalności edukacyjnej, podnoszącej kulturę środowisk małomiasteczkowych i wiejskich w II RP. W roczniku „Teatr w Polsce” próbujemy natomiast pokazywać istniejące dziś zorganizowane teatry amatorskie, których bardzo wiele działa w domach kultury. Odnotowujemy też tzw. grupy nieformalne, wyrastające coraz liczniej z inicjatywy społecznej, a także różnorodne przedsięwzięcia teatralne organizowane w domach kultury przez fundacje i stowarzyszenia. Dziś praca edukacyjna i społeczna teatru wygląda i definiuje się inaczej i czego innego dotyczy. Ważnym nurtem w tym obszarze jest rosnąca liczba teatrów pracujących z niepełnosprawnymi lub dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności. W 2016 r. jeden z nurtów Olimpiady Teatralnej zorganizowanej w ramach Europejskiej Stolicy Kultury we Wrocławiu był poświęcony prezentacji takich zespołów, także polskich. Instytut Teatralny był współorganizatorem tego przeglądu. W 2017 r. razem z Fundacją Teatr 21 wydaliśmy także nominowaną do nagrody Polskiego Towarzystwa Badań Teatralnych pracę naukową Eweliny Godlewskiej-Byliniak i Justyny Lipko-Koniecznej *Odzyskiwanie obecności. Niepełnosprawność w teatrze i performansie*.

Coś, co nie uległo zmianie do dziś, to sposób liczenia widzów teatralnych. Trudno jest znaleźć jakąś lepszą czy skuteczniejszą metodę. GUS cały czas tak liczy i my w naszym roczniku również liczymy widzów, odnosząc się do liczby sprzedanych biletów. Oczywiście niedogodność wnioskowania z takiego liczenia jest taka, że wiemy, iż widzowie teatralni chodzą do teatru częściej niż raz do roku, a jednak traktujemy ten sprzedany bilet unikalnie. Matematyka więc nam ten piękny obrazek, że do teatru chodzi blisko 18% populacji, nieco „przekolorowuje”, ale – jak widać – nic innego dotychczas nie zaproponowano. Można za to dokonać atrakcyjnego porównania: jeśli w roku 1938 sprzedano do teatrów i teatrzyków 5 669 000 biletów, podczas gdy liczba ludności wynosiła wtedy 34 849 000, to znaczy – według naszego liczenia – że do teatru poszło 16,3% populacji. To wskaźnik zbliżony do tego, co obecnie: przy 37 858 000 mieszkańców poszło w sezonie 2016/2017 do teatru 6 653 144 widzów, co daje wskaźnik 17,6%.

GUS-owski rocznik z 1938 r. jest lepszy w jednej sprawie – podaje dodatkowo wpływy ze sprzedanych biletów. My dzisiaj do takich danych dostępu nie mamy.

Mamy jednak coś nowego, inną liczbę wkraczająca mocno w sferę teatralnej ekonomii – od początku podajemy w naszym roczniku budżety

teatrów, głównie publicznych, z podziałem na dotację podmiotową i wpływy. W „Teatrze w Polsce 2017” po raz pierwszy policzyliśmy także pilotażowo (dla 9 teatrów) tzw. wskaźnik efektu ekonomicznego, wykazujący, ile jedna złotówka dotacji podmiotowej dla teatru przynosi dochodu dla regionu, w którym teatr działa. Za rok 2016 wskaźnik wyniósł średnio 3,36 zł, w roku 2017 ten „zwrot” jest już trochę wyższy i wynosi 3,68 zł (w badaniu wzięło udział już 16 teatrów). Metodę liczenia opracował prof. SGH dr. hab. Rafał Kasprzak.

W roku 2017 budżety teatrów publicznych wynosiły 1 136 256 698 zł, w tym dotacje, które wyniosły 943 508 430 zł.

Dla porównania:

w roku 2016 – 1 123 358 250 zł, dotacje 908 425 638 zł,

w roku 2015 – 1 078 132 780 zł, dotacje 891 388 332 zł.

Ciekawe są GUS-owskie tabele powojenne dotyczące teatrów zawodowych. Ta z 1947 r. prezentuje teatry z rozbiorem na województwa. Liczba województw była wtedy podobna, ale teatrów, z wiadomych powodów, było zdecydowanie mniej. Siatka zagęszczała się skokami (co można sprawdzić w kolejnych tabelach), a największy przyrost nowych instytucji był w latach 60. XX wieku i potem już w wieku XXI. Dzisiaj mamy o 44% teatrów więcej niż w roku 1947. W ciągu siedemdziesięciu lat przybyło nam 37 instytucji. Na podstawie klasyfikacji typologicznej – w międzywojniu podobnie jak dzisiaj – można sobie wyobrazić schemat organizacyjny życia teatralnego: teatrów zawodowych było w 1947 r. 84 – 34 dramatyczne, 5 operowych, 8 muzycznych i rewijowych, 9 objazdowych, 20 lalkowych i 8 młodzieżowych. W tabeli z roku 1955 już wyodrębnionych teatrów młodzieżowych nie ma, objazdowe się utrzymują, zamiast rewijowych są satyryczne, a muzyczne zostały przeniesione do kategorii opery i operetki. Ogólna liczba teatrów stale wzrasta – w 1953 r. było ich już 113, a w 2004 doliczono się 140.

Dzisiaj teatry klasyfikujemy trochę inaczej. Zniknęły nam z pejzażu teatry grające dla młodzieży, nie mamy odrębnej kategorii teatrów rewijowych i operetek (jest jeden teatr rewijowy i jedna klasycznie rozumiana instytucja wystawiająca operetki), wszystkie teatry, dla których utwór muzyczny jest bazą działania artystycznego (musicalowe, operowe etc.) są u nas w jednej kategorii teatrów muzycznych właśnie. Pojawiła się natomiast w naszych rocznikach kategoria teatrów tańca i ruchu, których z sezonu na sezon odnotowujemy coraz więcej.

TEATRY Z PODZIAŁEM NA CHARAKTER DZIAŁALNOŚCI I PODLEGŁOŚĆ ORGANIZACYJNĄ, SEZON 2016/2017

	DRAMATYCZNE	MUZYCZNE	LALKOWE	TAŃCA I RUCHU	INNE
Narodowe	2	2			
Marszałkowskie	26	15		2	
Miejskie	36	5	24	3	4
Powiatowe			1		
Prywatne	8	9	23	17	127
Prowadzone przez stowarzyszenia	8		3	16	120
Prowadzone przez fundacje	4	4	6	14	69
Działy miejskiej instytucji kultury	4	1	1	14	88
Działy gminnej instytucji kultury			1	1	13
Inicjatywy społeczne - grupy nieformalne				12	54
Inne	2	4	7	19	118
Razem	91	40	66	98	593

Źródło: opracowanie własne „Teatr w Polsce 2018”

W sezonie 2016/2017 w rejestrach prowadzonych w Pracowni Dokumentacji Teatru Instytutu Teatralnego została odnotowana aktywność 888 teatrów o różnym statusie, charakterze i podległości organizacyjnej. W stosunku do sezonu 2015/2016 liczba teatrów zwiększyła się o 41.

Dla porównania:

w sezonie 2015/2016 – 847,

w sezonie 2014/2015 – 795,

w sezonie 2013/2014 – 778,

w sezonie 2012/2013 – 752.

Jeśli chodzi o sektory gospodarki, wygląda to następująco:

I sektor (teatry publiczne, działy miejskich i gminnych instytucji kultury) – 244,

II sektor (teatry prywatne) – 184,

III sektor (fundacje, stowarzyszenia, inne) – 394,

IV sektor (grupy nieformalne) – 66.

Jeszcze kilka innych danych z archiwalnych roczników statystycznych da się zestawzić z tymi, które zbieramy aktualnie. Na przykład liczbę miejsc na widowniach teatrów.

W stałych siedzibach teatrów w sezonie 1953/54 było 43 330 miejsc na widowniach (a wg GUS było 113 teatrów). W sezonie 2016/2017 – według naszego rocznika – mamy 121 teatrów publicznych i 60 370 miejsc na widowniach. Gdybyśmy porównywali dane cząstkowe, można byłoby się dowiedzieć nie tylko, ile miejsc „wnosiły” do puli nowe instytucje, ale także tego, jak potrzeby repertuarowe i zmieniające się zainteresowanie teatrem widzów wpływały na dywersyfikację przestrzeni – zmniejszanie się liczby miejsc na widowniach scen głównych, powstawanie scen kameralnych, scen prób, studiów etc.

Możemy też zestawić liczbę zagranych przedstawień: w roku 1954 zagrano ich 34 675, w roku 1989 – 33 500, w roku 2003 – 30 200, w sezonie 2016/2017 – 32 408. Z tego porównania można byłoby wysnuć wnioski, że kiedyś teatry grały częściej. Mimo mniejszej ich liczby, zagranych przedstawień było więcej niż dziś.

W roku 1955 wrażenie robi liczba widzów – 13 608 000! W roku 1989 GUS podaje jeszcze liczbę 10 125 000 widzów, w 2003 to tylko 6 086 000. Od wielkiego spadku w latach 90. poprzedniego wieku, teatr powoli odrabia straty i co sezon odnotowujemy przyrost liczby widzów, mniej więcej o 200 000. Sezon 2015/2016 był rekordowy, bo zanotowaliśmy wzrost aż o 756 914 (ponad 12% w stosunku do sezonu poprzedniego!), do 6 947 229. W sezonie 2016/2017 widzów było jednak tylko 6 653 144 – czyli *de facto* wciąż o połowę mniej niż pół wieku temu.

Teatralną statystykę w rocznikach „Teatr w Polsce” staramy się przygotowywać bardzo szczegółowo. Wynika to z naszego ponad półwiecznego doświadczenia dokumentacyjnego, pokazującego, że właśnie dzięki takim zbiorcom danych i zestawieniom da się uchwycić, zauważyć i w konsekwencji lepiej opisać wymykające się dzisiaj sztywnym kategoriom i definicjom zjawisko, jakim jest teatr. Dzięki temu wiemy, że być może niektóre z historycznych wydawałoby się kategorii wykazywanych w zestawieniach GUS-u wrócą do głównego nurtu wartych do opisanego cech współczesnego teatru. Na przykład objazdy. Po latach niechęci do takiej, narzuconej niegdyś teatrom, aktywności, dzisiaj zainteresowanie objazdami wraca za sprawą umiejętnie wprowadzanych zachęt. Początek odwracania wektora w tej kwestii można dostrzec w roku 2005, kiedy minister kultury Waldemar Dąbrowski wystąpił z ideą tworzenia systemu dobrze wyposażonych scen regionalnych jako stałych miejsc do prezentacji repertuaru teatrów podległych marszałkom województw (takie sceny ma do dziś Teatr im. Stefana Jaracza w Łodzi; znajdują się one w: Sieradzu, Radomsku, Skierniewicach

i Piotrkowie Trybunalskim). Od 2008 r. wspomagamy ideę „objeżdżania” organizowanym przez Instytut Teatralny programem „Teatr Polska”. Możemy więc w roczniku publikować następujące dane:

„Spośród 888 teatrów opisanych w roczniku, w sezonie 2016/2017 wyruszyło poza swoje siedziby 413.

Dla porównania było to:

w sezonie 2015/2016 – 387 teatrów,

w sezonie 2014/2015 – 420 teatrów,

w sezonie 2013/2014 – 414 teatrów,

w sezonie 2012/13 – 374 teatry,

w sezonie 2011/2012 – 393 teatry,

w sezonie 2010/2011 – 370 teatrów.

W sezonie 2016/2017 teatry wyjeżdżały 3085 razy – ten wskaźnik obecnie nieco zmalał, co oznacza, że mimo iż więcej teatrów „wyjechało” poza swoje siedziby, to te wyjazdy były albo krótsze, albo w poszczególnych teatrach było ich mniej.

Dla porównania teatry wyjechały:

w sezonie 2015/2016 – 3449 razy,

w sezonie 2014/2015 – 3841 razy,

w sezonie 2013/2014 – 3072 razy,

w sezonie 2012/2013 – 2854 razy,

w sezonie 2011/2012 – 3161 razy,

w sezonie 2010/2011 – 2267 razy.

2859 z 3085 to wyjazdy krajowe, w tym na festiwale wyjeżdżano 1446 razy. W sezonie 2015/2016 – 3185 (na festiwale 1441 razy), w sezonie 2014/2015 – 3613 (na festiwale 1519 razy), w sezonie 2013/2014 – 2833 (na festiwale 1518 razy), w sezonie 2012/2013 – 2630 (na festiwale 1610 razy), w sezonie 2011/2012 – 2846 (na festiwale 1587).

226 z 3085 to wyjazdy zagraniczne, w tym na festiwale 110 razy. W sezonie 2015/2016 – 264 (na festiwale 123 razy), W sezonie 2014/2015 – 228 (na festiwale 108 razy), w sezonie 2013/2014 – 239 razy (na festiwale 95 razy), w sezonie 2012/2013 – 224 razy (na festiwale 112 razy), w sezonie 2011/2012 – 315 razy (na festiwale 136 razy)”.

W naszych zestawieniach pokazujemy również, które teatry były najbardziej aktywne w swoich podróżach, a także, jakie spektakle „podróżowały” najczęściej.

TEATRY NAJCZĘŚCIEJ OPUSZCZAJĄCE SWOJE SIEDZIBY

	SEZON 2015/2016		SEZON 2016/2017
Teatr Bagatela im. Tadeusza Boya-Żeleńskiego w Krakowie	66	Teatr Gudejko w Warszawie	73
Teatr Dzieci Zagłębia im. Jana Dormana w Będzinie	62	Teatr Edwarda Gramonta TERMINUS A QUO w Nowej Soli	72
Teatr Edwarda Gramonta TERMINUS A QUO w Nowej Soli	61	Bałtycki Teatr Dramatyczny im. Juliusza Słowackiego w Koszalinie	61
Państwowy Teatr Lalki „Tęcza” w Słupsku	61	Teatr Polonia w Warszawie	53
Bałtycki Teatr Dramatyczny im. Juliusza Słowackiego w Koszalinie	60	Teatr Katarynka w Udzierzy	51
Zdrojowy Teatr Animacji w Jeleniej Górze	51	Teatr Bagatela im. Tadeusza Boya-Żeleńskiego w Krakowie	47
Teatr Rondo w Słupsku	49	Teatr na Walizkach we Wrocławiu	47
Balet Dworski „Cracovia Danza” w Krakowie	49	Nowy Teatr im. Witkacego w Słupsku	45
Teatr Mazowiecki w Warszawie	48	Teatr Lalki i Aktora w Wałbrzychu	42
Teatr Lalki i Aktora w Wałbrzychu	46	Teatr Kwadrat w Warszawie	39
Teatr „Maska” w Rzeszowie	46	Opera Śląska w Bytomiu	39
Polski Teatr Tańca – Balet Poznański	46	Polski Teatr Tańca – Balet Poznański	36
Těšinské Divadlo (Teatr Cieszyński) – Scena Polska	45	Och-Teatr w Warszawie	36
Teatr Polonia w Warszawie	43	Teatr BRAMA Stowarzyszenie Edukacyjno-Społeczno-Kulturalne w Goleniowie	35
Teatr na Walizkach we Wrocławiu	43	Teatr Animacji w Poznaniu	30
Teatr A w Gliwicach	43	Teatr im. Jana Kochanowskiego w Opolu	29
Teatr Lalki i Aktora „Kubuś” w Kielcach	40	Teatr Lalki i Aktora „Kubuś” w Kielcach	29

Źródło: opracowanie własne „Teatr w Polsce 2018”

Wciąż nie do pobicia jest rekord warszawskiego Teatru Capitol z sezonu 2014/2015 – 111 wyjazdów.

Najczęściej podróżujące w sezonie 2016/2017 przedstawienia: *Między łózkami* Teatr Gudejko – 37 razy, *Beczka śmiechu* Teatr na Walizkach Wrocław – 20 razy, *Morskie opowieści* Teatr Katarynka w Udzierzy – 17 razy,

To Face Teatr Krzyk Maszewo – 16 razy, *Peregrimus* Teatr KTO – 15 razy, *Wziółowstąpienie* Teatr Wierszalin Supraśl – 15 razy, *Trzej muszkietierowie* Teatr Alatyr Warszawa – 15 razy, *O wilku i Czerwonym Kapturku* Teatr „Kubus” Kielce – 14 razy, *Pippi Pończoszanka* Teatr „Pinokio” w Łodzi – 14 razy, *Ewelina płacze* TR Warszawa – 13 razy, *Edukacja Rity* Scena Spektrum Warszawa – 13 razy, *Ostra jazda* Teatr Komedia – 13 razy, *selfie.com.pl* Teatr MY Warszawa – 12 razy, *Silence/ Cisza w Troi* Teatr Biuro Podróży Poznań – 12 razy, *Bałwanek Tiko i królowa Fruncja* Teatr Katarynka Udzierz – 12 razy, *Być jak Elizabeth Taylor* AB Production w Warszawie – 12 razy, *Dziwna para* Teatr Gudejko w Warszawie – 12 razy, *Zapolska Superstar, czyli jak przegrywać, żeby wygrać* Teatr Dramatyczny Wałbrzych – 12 razy, *A niech to gęś kopnie* Teatr Animacji w Poznaniu – 11 razy, *Donna Kamelia* Teatr na Pustej Podłodze Brwinów – 11 razy, *Strażniczka magicznego lasu* Bałtycki Teatr Dramatyczny im. Juliusza Słowackiego – 11 razy, *Zakochany Szekspir* Teatr Wybrzeże Gdańsk – 11 razy.

Za granicę najczęściej wybierały się: Teatr KTO – 17 razy, Teatr Animacji w Poznaniu – 13 razy, Opera na Zamku w Szczecinie – 10 razy, Teatr Rondo w Słupsku – 10 razy, Nowy Teatr w Warszawie – 9 razy.

Zestawienie sześciu sezonów pokazuje „gęstość” życia teatralnego w poszczególnych miastach (tabela na sąsiedniej stronie). Wyraźnie widać, jak niektóre miasta „pną się do góry”, to znaczy, jak wiele się w nich dzieje, inne stoją w tym samym miejscu, a jeszcze inne spadają na dalsze miejsca w klasyfikacji, ustępując nowym.

Powoli upominamy się o widniejące w starych tabelach statystycznych teatry dla młodzieży, które zniknęły z mapy zarówno jeśli chodzi o instytucje, jak i repertuar, na początku lat 90. XX wieku. A stało się to za sprawą dwóch czynników – wyzwania się (wspomagane przez ostrą krytykę) teatrów z „okowów” teatru lekturowego (porannego grania dla szkół, organizowanej szkolnej publiczności etc.) i pojawienia się na teatralnych widowiskach nowego typu widza – wychowanego na telewizji i szybko wchodzących wtedy mediach elektronicznych, który nie znał lub nie rozumiał konwencji teatralnej. Dla szkoły teatr stawał się – zdaniem nauczycieli i ministerstwa edukacji – zbyt trudny i hermetyczny – więc dramaty powoli opuszczały lektury obowiązkowe, a teatr szkołę. Podejmujemy w Instytucie Teatralnym wiele inicjatyw, żeby teatr do szkoły powrócił. Nauczyciele bardzo chętnie korzystają z narzędzi teatralnych do prowadzenia lekcji, powstała jako odrębna dziedzina pedagogika teatru – razem z Uniwersytetem Warszawskim prowadzimy specjalne studia podyplomowe w tym zakresie. W 2015 r. została

MIASTA W POLSCE, DO KTÓRYCH NAJCZĘŚCIEJ PRZYJEŹDZAŁY TEATRY

SEZON 2011/2012		SEZON 2012/2013		SEZON 2013/2014		SEZON 2014/2015		SEZON 2015/2016		SEZON 2016/2017	
Warszawa	237	Warszawa	215	Warszawa	266	Warszawa	229	Warszawa	246	Warszawa	209
Kraków	109	Kraków	145	Kraków	113	Kraków	162	Kraków	182	Kraków	131
Poznań	109	Poznań	117	Łódź	113	Łódź	123	Łódź	104	Poznań	102
Łódź	97	Łódź	100	Poznań	101	Poznań	106	Gdańsk	100	Łódź	92
Lublin	82	Lublin	77	Lublin	75	Gdańsk	101	Poznań	97	Wrocław	76
Katowice	80	Gdańsk	74	Wrocław	73	Wrocław	90	Wrocław	89	Gdańsk	73
Gdańsk	73	Katowice	73	Katowice	67	Katowice	80	Katowice	85	Katowice	73
Wrocław	61	Wrocław	55	Częstochowa	45	Toruń	68	Lublin	59	Toruń	69
Szczecin	49	Szczecin	51	Gdańsk	42	Lublin	62	Toruń	52	Lublin	50
Białystok	38	Toruń	47	Gdynia	45	Olsztyn	59	Szczecin	50	Szczecin	50
Zielona Góra	37	Tarnów	41	Rzeszów	41	Częstochowa	58	Częstochowa	48	Goleniów	43
Częstochowa	37	Rzeszów	39	Białystok	40	Białystok	57	Rzeszów	47	Białystok	42
Tarnów	36	Częstochowa	38	Toruń	39	Szczecin	54	Białystok	39	Kielce	42
Gliwice	35	Bydgoszcz	33	Szczecin	38	Nowy Sącz	47	Kielce	37	Bydgoszcz	41
Tychy	33	Zielona Góra	32	Tarnów	35	Bydgoszcz	46	Chorzów	34	Rzeszów	41
Chorzów	33	Olsztyn	31	Bytom	33	Tarnów	46	Gdynia	32	Tarnów	37
Bytom	33	Tychy	30	Rybnik	31	Rzeszów	44	Bydgoszcz	31	Nowa Sól	34
Rzeszów	33	Gliwice	26	Olsztyn	30	Tychy	43	Tarnów	31	Częstochowa	33
Rybnik	32	Białystok	26	Nowy Sącz	28	Gdynia	42	Tychy	29	Opole	33

Źródło: opracowanie własne

uruchomiona elektroniczna platforma Teatroteka Szkolna, z zawartości której mogą korzystać zarówno nauczyciele, jak i uczniowie oraz edukatorzy teatralni. Od 2016 r. organizowany jest przez Instytut Teatralny Konkurs im. Jana Dormana, który wspiera spektakle o wysokiej jakości artystycznej, specjalnie przygotowane, aby można je było grać w przestrzeniach nie-teatralnych – w szkole, przedszkolu, żłobku.

Nie mamy dzisiaj w statystyce kategorii teatrów rewiowych czy satyrycznych, bo takich w pejzażu współczesnym nie widać, ale dosyć szczegółowo staramy się analizować pod względem gatunkowym repertuar premiery teatrów. Umożliwia to wiele rzeczy – na przykład „sprawdzenie”, czy konkursy na Wystawienie Polskiej Sztuki Współczesnej i „Klasyka Żywa” przyniosą zamierzone efekty, jakie są mody i tendencje jeśli chodzi o pojawianie się tekstów autorów polskich i zagranicznych na scenach, czy teatry poprzez wybory repertuarowe zmieniają swój charakter, komercjalizują się, jakie są proporcje pomiędzy repertuarem klasycznym a współczesnym etc.

GATUNEK	SEZON 2016/2017		
	KLASYKA	WSPÓŁCZESNOŚĆ	RAZEM
Dramaty	129	347	476
Scenariusze	24	119	143
Komedie i farsy	57	109	166
Adaptacje	148	58	206
Przedstawienia dla dzieci	39	141	180
Spektakle muzyczne	24	56	80
Balety	9	5	14
Spektakle teatru tańca	5	88	93
Musical	3	15	18
Opery	37	5	42
Operetki	7		7
Koncerty	9	5	14
Spektakle kabaretowe	2	15	17
Spektakle pantomimy	2	2	4
Performanse	1	73	74
Spektakle poetyckie	23	6	29
Spektakle cyrkowe		1	1

Źródło: opracowanie własne „Teatr w Polsce 2018”

Staramy się też zauważać gatunki, które jeszcze jako odrębne kategorie w tabeli na razie nie istnieją, ale sytuacja, jak widać, jest historycznie zmienna i może za sezon lub dwa już takimi kategoriami się staną. W sezonie 2016/2017 „Teatr w Polsce” zauważył na przykład: 2 spektakle „impro”, 2 współczesne rewie (w tym jedna *drag queen*), 8 spektakli ulicznych, teatr ognia, teatr rysunkowy, 2 spektakle lalkowe dla dorosłych, 3 spektakle dla młodzieży w teatrach lalkowych, 13 słuchowisk radiowych dla dzieci.

W 888 teatrach, które dokumentujemy w najnowszym roczniku, odbyło się 1599 premier. Wśród nich było 137 prapremier, czyli pierwsze realizacje utworów na naszych scenach stanowią 8,6% nowego repertuaru. I podobnie, choć z tendencją wzrostową po przecinku, jest już od kilku sezonów – liczba zupełnych nowości zarówno współczesnych, co oczywiste, ale i klasycznych, co się zdarza, oscyluje w okolicach 8%.

PORÓWNANIE LICZBY PREMIER TEKSTÓW KLASYCZNYCH I WSPÓŁCZESNYCH W POSZCZEGÓLNYCH SEZONACH

SEZON	LICZBA PREMIER KLASYKI	LICZBA PREMIER WSPÓŁCZESNYCH
2016/2017	520	1 079
2015/2016	468	1 052
2014/2015	428	1 098
2013/2014	452	1 139
2012/2013	364	1 048

Źródło: opracowanie własne

PORÓWNANIE LICZBY PREMIER I WIDZÓW NA SPEKTAKLACH PREMIEROWYCH W POSZCZEGÓLNYCH SEZONACH

SEZON	LICZBA PREMIER	LICZBA PRZEDSTAWIEŃ PREMIEROWYCH	LICZBA WIDZÓW NA TYTUŁACH PREMIEROWYCH
2016/2017	1 599	11 305	1 950 901
2015/2016	1 520	10 908	2 020 055
2014/2015	1 526	12 244	1 919 838
2013/2014	1 591	11 152	1 870 778

Źródło: opracowanie własne

Wciąż pozostajemy przy założeniu, kontynuującym zbiórki teatralnych danych prowadzone wcześniej w „Almanachu Sceny Polskiej”, że podstawową jednostką rozliczeniową jest dla nas sezon teatralny – czyli okres pomiędzy 1 września 2016 roku a 31 sierpnia 2017 roku. Wyłącznie finanse,

czyli budżety instytucji, i efekt ekonomiczny, do którego wyliczenia zachęcamy teatry od zeszłego sezonu, musimy liczyć rok do roku, ponieważ tak wygląda sprawozdawczość finansowa w instytucjach. GUS liczy rocznie i to jest pewna trudność w porównywaniu efektów zbiorów danych.

PODZIAŁ TEATRÓW ZE WZGLĘDU NA PODLEGŁOŚĆ ORGANIZACYJNĄ

	2009/2010	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017
Narodowe	3	3	3	3	4
Marszałkowskie	44	43	43	43	43
Miejskie	71	71	73	73	73
Powiatowe	2	1	1	1	1
Prywatne	122	162	171	172	184
Stowarzyszenia	95	127	131	147	147
Fundacje	26	57	76	91	97
Działy miejskiej instytucji kultury	96	111	107	106	108
Działy gminnej instytucji kultury	9	11	13	11	15
Inicjatywy społeczne - grupy nieformalne	24	43	43	59	66
Inne	107	149	134	141	150

Źródło: opracowanie własne

Ciekawe dla badań instytucjonalnych są też dane gromadzone przez nas na temat struktury zatrudnienia w zespołach artystycznych, które opracujemy w rocznikach od sezonu 2009/2010.

„Teatr w Polsce 2018” jest naszym dziewiątym rocznikiem. Przygotowując taką specjalną teatralną statystykę z elementami interpretacji, mamy nadzieję, że służyć ona może do różnych analiz i przydać się po prostu do podejmowania sensownych decyzji. Dzięki systematycznym i jednolitym zbiorom informacji stworzyła się już niemała, ale przede wszystkim wiarygodna baza dla takich interpretacji. Za rok będzie to dekada i okazja do weryfikacji częściowych spostrzeżeń.

Wszystkie roczniki archiwalne dostępne są w formie elektronicznej na stronie Encyklopedii Teatru Polskiego: <http://encyklopediateatru.pl/książki/16/ekonomika-organizacja-teatru-publicznosc> [dostęp: 09.10.2018].

STRUKTURA ZATRUDNIENIA W ZESPOŁACH ARTYSTYCZNYCH W TEATRACH PUBLICZNYCH

	SEZON 2009/10	SEZON 2010/11	SEZON 2011/12 (W TYM KOBIECI)	SEZON 2012/13 (W TYM KOBIECI)	SEZON 2013/14 (W TYM KOBIECI)	SEZON 2014/15 (W TYM KOBIECI)	SEZON 2015/16 (W TYM KOBIECI)	SEZON 2016/17 (W TYM KOBIECI)
Dyrektor	19	26	30 (8)	43 (10)	46 (12)	60 (18)	64 (17)	67 (20)
Dyrektor naczelny	26	24	26 (5)	29 (3)	27 (3)	21 (1)	23 (2)	22 (4)
Dyrektor naczelny i artystyczny	70	68	62 (7)	46 (7)	45 (7)	41 (5)	35 (3)	35 (4)
Dyrektor artystyczny, zastępca dyrektora ds. artystycznych, kierownik artystyczny	23	23	38 (7)	30 (6)	29 (5)	40 (10)	40 (7)	13 (3)
Zastępca dyrektora (oprócz zastępcy ds. artystycznych)	91	94	103 (41)	97 (37)	104 (41)	84 (38)	85 (40)	115 (44)
Inne stanowiska dyrektorskie				20 (4)	8 (4)	1	8 (2)	1
Dramaturg	6	7	8 (5)	7 (3)	12 (4)	13 (5)	14 (5)	19 (6)
Kierownik literacki	47	47	59 (34)	58 (39)	48 (34)	47 (36)	42 (29)	51 (35)
Konsultant literacki/programowy	16	16	21 (12)	16 (10)	22 (15)	19 (11)	20 (13)	16 (10)
Sekretarz literacki	29	26	31 (24)	31 (27)	30 (28)	29 (25)	25 (23)	26 (20)
Kompozytor	2	1	1	1	2	2	2	2
Kierownik muzyczny	30	24	29 (4)	26 (4)	33 (4)	29 (4)	29 (3)	26 (4)
Kierownik baletu	15	16	14 (9)	12 (8)	13 (9)	15 (10)	15 (9)	15 (8)
Kierownik chóru	13	14	15 (7)	16 (6)	16 (8)	15 (8)	17 (9)	15 (6)
Inne stanowiska kierownicze				12 (4)	25 (9)	35 (18)	39 (20)	27 (14)
Konsultant muzyczny	6	3	4 (1)	5 (1)	3 (1)	3 (1)	-	1
Dyrygent			24 (3)	23 (4)	24 (5)	19 (4)	18 (4)	17 (4)
Reżyser	23	18	21 (3)	20 (5)	24 (6)	20 (5)	20 (5)	20 (2)

Źródło: opracowanie własne

STRUKTURA ZATRUDNIENIA W ZESPÓŁACH ARTYSTYCZNYCH W TEATRACH PUBLICZNYCH (ciąg dalszy tabeli z poprzedniej strony)

	SEZON 2009/10	SEZON 2010/11	SEZON 2011/12 (W TYM Kobiet)	SEZON 2012/13 (W TYM Kobiet)	SEZON 2013/14 (W TYM Kobiet)	SEZON 2014/15 (W TYM Kobiet)	SEZON 2015/16 (W TYM Kobiet)	SEZON 2016/17 (W TYM Kobiet)
Scenograf	2	22	21 (15)	16 (6)	17 (11)	16 (9)	14 (11)	16 (10)
Choreograf	4	2	3	2	3 (1)	2	5 (3)	2 (1)
Aktorzy	1 568	1 590	1 681 (785)	1 488 (693)	1 594 (727)	1 610 (748)	1 607 (744)	1 630 (738)
Lalkarze	365	350	329 (171)	360 (181)	370 (189)	363 (187)	370 (193)	347 (179)
Śpiewacy	392	385	356 (173)	279 (143)	355 (166)	318 (154)	322 (156)	294 (127)
Chórzyści	563	600	657 (358)	548 (296)	639 (341)	609 (324)	623 (343)	635 (346)
Tancerze	500	529	551 (307)	529 (298)	521 (286)	544 (298)	555 (309)	608 (330)
Mimowie	17	21	16 (10)	11 (8)	15 (9)	10 (6)	10 (6)	9 (6)
Adepci	13	2	10 (6)	17 (9)	19 (9)	18 (10)	14 (6)	18 (9)
Inspicjenci/suflerzy	217	217	237 (176)	203 (150)	233 (176)	225 (165)	225 (160)	256 (187)
Specjaliści ds. edukacji teatralnej			21 (18)	17 (17)	15 (15)	15 (15)	17 (17)	20 (20)
Asystenci dyrektora			12 (8)	9 (6)	16 (11)	11 (8)	17 (11)	24 (16)
Asystenci reżysera			20 (9)	15 (7)	20 (7)	19 (8)	18 (7)	25 (16)
Asystenci scenografa			9 (5)	7 (5)	8 (5)	6 (5)	5 (4)	6 (5)
Inni asystenci				11 (8)	10 (6)	11 (7)	7 (2)	7 (2)
Pedagodzy baletu				22 (12)	21 (14)	13 (9)	17 (12)	35 (20)
Korepetytorzy			65 (51)	51 (40)	57 (38)	57 (37)	45 (29)	68 (50)
Inspektorzy				13 (5)	16 (5)	15 (5)	17 (8)	17 (8)
Akompaniatorzy				13 (8)	16 (12)	14 (10)	11 (8)	19 (14)
Pozostali	235	252	108	33 (19)	21 (14)	18 (13)	36 (20)	26 (18)
Razem							4 431 (2 240)	4 550 (2 287)

Źródło: opracowanie własne

WYBRANE PUBLIKACJE:

- Buchwald D., Kasprzak R., *Wizjoner i księgowy*, dwutygodnik.com, <https://www.dwutygodnik.com/artykul/7769-wizjoner-i-ksiegowy.html> [dostęp: 13.11.2018].
- Godlewska-Byliniak E., Lipko-Konieczna J., *Odzyskiwanie obecności. Niepełnosprawność w teatrze i performansie*, Warszawa 2017.
- Kasprzak R., *Ekonomiczny efekt teatru*, „Teatr w Polsce 2017”, Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego, Warszawa 2017, s. 19–20.
- „Teatr w Polsce 2018”, Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego, Warszawa 2018.

Opracowanie: Dorota Buchwald, Dyrektor Instytutu Teatralnego
im. Zbigniewa Raszewskiego

ZABYTKI NIERUCHOME

Narodowy Instytut Dziedzictwa

Statystyka obiektów zabytkowych jest tematem skomplikowanym. W ciągu stu lat istnienia instytucjonalnej ochrony zabytków, podając różne liczby, nie odpowiedziano na pytanie: ile jest zabytków w Polsce. Spowodowane jest to m.in. różnym się rozumieniem zabytku / dobra kultury oraz rozszerzającym się zakresem obiektów w kręgu zainteresowań konserwatorskich. Porównanie istniejących danych statystycznych utrudniają różne definicje zabytku i zespołu zabytkowego oraz płynne granice między obiektami nieruchomymi i ruchomymi, a także nieruchomymi i archeologicznymi. Problem pogłębia niejedolite traktowanie budynków ujętych we wpisach obszarowych, integralnych części obiektów złożonych (np. fortyfikacji) i terenów wpisanych z budynkami. Zmiana interpretacji każdego z wymienionych parametrów wpływa na uzyskaną liczbę zabytków.

Problem z terminami „zabytek” i „zespół zabytkowy” w odniesieniu do istniejących statystyk jest dwójakiego rodzaju. Oba te pojęcia mogą odnosić się do: 1. obiektów/zespołów wpisanych do rejestru zabytków, 2. obiektów/zespołów ujętych w tzw. ewidencji (też pojęcie wieloznaczne)¹, 3. wszystkich

1 Kompleksowe opisy dokumentacji ewidencyjnej, jej historii i współczesnego stanu zawierają m.in.: J. Szałygin, *Rejestr i ewidencja zabytków nieruchomych oraz ruchomych w działaniach Narodowego Instytutu Dziedzictwa*, „Ochrona Zabytków” 2012, nr 1-2, s. 117-158 oraz *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017, s. 319-327.

obiektów o cechach zabytkowych. Poza tym w przypadku zespołu zabytkowego jest kwestia liczenia go jako „jeden” lub „wiele” składających się nań obiektów. Szczególnym przypadkiem jest budowla chroniona z otaczającym terenem, liczoną jako zabytek (np. park/ogród lub teren/cmentarz przykościelny) albo pomijany w statystyce jako otoczenie. Także obiekty złożone – zależnie od przyjętej interpretacji – mogą być ujęte jako „jeden” lub „wiele”.

Płynny podział na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne powoduje pomijanie lub podwójne liczenie obiektów problematycznych, m.in. kapliczek przydrożnych, pomników, ruin zamków, dzieł obronnych, pól bitewnych.

Jednym z zadań statutowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa jest gromadzenie i zarządzanie zasobem dokumentacji rejestru zabytków i Krajowej Ewidencji Zabytków. W jego ramach prowadzone są bazy danych i wykazy oraz regularnie od 1998 r. publikowane zestawienia statystyczne i listy obiektów wpisanych do rejestru zabytków². Zastrzec należy, że przy porównaniu publikowanych zestawień³ z liczbami w opracowanej do niniejszego tekstu tabeli „Obiekty wpisane do rejestru zabytków do końca danego roku oraz w nim pozostające do chwili obecnej” nastąpią rozbieżności wynikające m.in. ze zmian zawartości rejestru zabytków (nowe wpisy, wyjaśnienia starych wpisów, skreślenia itp.), klasyfikacji obiektów, zasobu dokumentacyjnego NID, a czasem sposobu liczenia. W ramach działań statutowych NID podjęto prace nad jednolitą metodologią liczenia obiektów zabytkowych.

- 2 Pierwsze opublikowane zestawienie statystyczne rejestru zabytków nieruchomości zob.: J. Wendlandt, *Centralna ewidencja i rejestr zabytków architektury i budownictwa w świetle zasobu Ośrodka Dokumentacji Zabytków, „Ochrona Zabytków”* 1998, nr 3, s. 191–202; Aktualne zestawienia i wykazy obiektów są dostępne na stronie NID – zawarte w nich dane obrazują stan bazy na koniec okresu sprawozdawczego – https://nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/ [dostęp: 09.10.2018].
- 3 Np. *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości 2004*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków 2004; *Raport na temat funkcjonowania systemu dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2008; *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, op. cit.; publikacje i opracowania wykorzystujące dane cyklicznie publikowane przez NID.

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW DO KOŃCA DANEGO ROKU ORAZ

WYBRANE DATY	PRZE-STRZENNE		SAKRALNE		OBRONNIE		PUBLICZNE		REZYDEN-CJONALNE		ZIELEŃ	
	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE
31.08.1939 ^a	6	6	500	491	72	72	33	33	27	26	16	16
1947	15	15	689	677	95	95	46	43	76	74	53	53
1955	116	116	1 371	1 351	198	196	144	138	329	311	257	257
1961	346	346	3 546	3 472	492	490	328	305	809	763	698	675
1974	526	525	7 250	7 103	901	896	997	960	2 091	1 971	1 342	1 313
1989	800	799	9 320	9 170	1 028	1 023	2 018	1 961	3 978	3 812	5 555	5 481
1998	933	932	11 058	10 915	1 127	1 122	3 287	3 230	4 763	4 620	6 761	6 687
2002	939	938	11 349	11 224	1 167	1 163	3 563	3 522	4 807	4 689	6 929	6 858
2004 ^b	945	944	11 543	11 440	1 181	1 178	3 681	3 647	4 839	4 738	7 021	6 946

^a Tylko z terenu wchodzącego obecnie w skład RP.

^b Obiekty o nieznanym dacie skreślenia potraktowano jako pozostające w rejestrze.

Źródło: NID – baza rejestru zabytków nieruchomości (DEiRZ)

Ważniejsze publikacje, powstałe z udziałem NID oraz poprzedzających go instytucji⁴, zawierające informacje o liczbie zabytków, umieszczono w wykazie literatury.

Z prowadzonych w NID baz danych i wykazów można uzyskać dane statystyczne i zestawienia obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz części obiektów, dla których wykonano dokumentację ewidencyjną⁵, aktualne lub odnoszące się do wybranej daty.

Do porównania wybrano lata 1939, 1947, 1955, 1989, 2004, które uzupełniono cezurami ważnymi dla ochrony zabytków, czyli latami poprzedzającymi

- 4 Wykaz instytucji, które weszły w skład Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz historię ich przekształceń opisał J. Wendlandt, *Od Ośrodka Dokumentacji Zabytków do Narodowego Instytutu Dziedzictwa*, „Ochrona Zabytków” 2012, nr 1-2, s. 35-45.
- 5 Rejestr zabytków – 100% wprowadzonych danych; ewidencja zieleni – 100%; ewidencja architektury i budownictwa – 50%; ewidencja cmentarzy – 60%.

POZOSTAJĄCE W NIM DO CHWILI OBECNEJ

MIESZKALNE		GOSPODAR- CZE		PRZEMYSŁO- WE		TRANSPOR- TOWE		CMENTARZE		INNE		RAZEM	
WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE	WPISANE	POZOSTAJĄCE W REJESTRZE
81	81	12	12	2	2	0	0	17	17	40	40	806	796
114	113	22	20	7	6	0	0	43	43	53	53	1 213	1 192
326	286	121	103	25	17	0	2	80	80	89	88	3 056	2 945
2 042	1 754	336	264	130	104	8	8	237	235	310	301	9 282	8 717
8 593	7 894	1 398	1 144	458	361	44	44	667	663	1 200	1 065	25 467	23 939
15 516	14 636	3 138	2 814	1 301	1 080	193	193	2 177	2 170	2 098	2 048	47 122	45 187
20 212	19 463	4 943	4 571	1 913	1 685	527	524	3 832	3 819	2 908	2 846	62 264	60 414
20 524	19 943	5 269	4 950	1 974	1 798	601	598	3 944	3 932	2 347	2 992	63 413	62 607
20 622	20 152	5 380	5 096	2 020	1 883	608	605	4 053	4 041	3 158	3 105	65 051	63 775

wejście w życie ustaw z 1962 i 2003⁶ oraz latami poprzedzającymi reformy podziału administracyjnego (1974, 1998). W tabeli „Obiekty wpisane do rejestru zabytków do końca danego roku oraz w nim pozostające do chwili obecnej” przedstawiono liczby obiektów wpisanych do końca roku, którego dotyczą dane, oraz zabytków pozostających w rejestrze.

Obok liczby obiektów wpisanych do rejestru, ważnymi statystykami zabytków są liczby dokumentacji ewidencyjnych oraz objętych nimi obiektów. Nie są one tożsame: jeden obiekt może mieć kilka dokumentacji, a jedna dokumentacja – opisywać wiele obiektów. Tabela „Liczba obiektów, dla których wykonano dokumentację ewidencyjną” zawiera liczby zewidencjonowanych obiektów: architektury i budownictwa, cmentarzy oraz założeń zieleni. Łącznie wykonano dokumentację ewidencyjną dla ok. 190 000 zabytków nieruchomości. Część zewidencjonowanych zabytków nie istnieje, a jednocześnie część obiektów będących dziś w polu zainteresowania konserwatorskiego nie ma dokumentacji.

NID nie gromadzi informacji na temat liczby obiektów ujętych w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków, w związku z tym nie jest możliwe podanie

6 Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury; Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

LICZBA OBIEKTÓW, DLA KTÓRYCH WYKONANO DOKUMENTACJĘ EWIDENCYJNĄ

WYBRANE DATY	ARCHITEKTURA I BUDOWNICTWO ^a	ZAŁOŻENIA ZIELENI ^b	CMENTARZE ^c	WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTEKÓW ^d	RAZEM
1960	ok. 35 000	0	0	0	ok. 35 000
1974	ok. 50 000	0	0	0	ok. 50 000
1989	ok. 95 000	8 225	ok. 20 000	0	ok. 123 500
1992	104 298	8 769	ok. 22 000	0	ok. 135 100
1998	122 096	9 469	ok. 24 000	0	ok. 155 600
2002	128 615	9 577	ok. 24 500	0	ok. 162 700
2004	130 850	9 595	24 706	0	165 151
2017	141 022	9 832	25 559	13 594	190 007

^a W latach 1958–1970 wykonano na formularzu tzw. karty zielonej ewidencję zabytków, w której oprócz dzieł architektury i budownictwa sporadycznie ujmowano założenia urbanistyczne, parki oraz cmentarze; w dostępnych materiałach liczba KZ podawana jest jedynie w zaokrągleniach; ok. 1975 w Ośrodku Dokumentacji Zabytków powstał obowiązujący do dziś wzór dokumentacji ewidencyjnej zabytku nieruchomego, tzw. karta biała; podane liczby zawierają sumę obiektów udokumentowanych na obu formularzach – zabytki posiadające oba typy dokumentacji liczone są raz; dane podane na podstawie sprawozdań ODZ / KOBIDZ / NID.

^b Systematyczną akcją wykonywania dokumentacji założeń zieleni zaczęto po 1975 r.; od 1983 zbiór ewidencji był gromadzony w Zarządzie Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych (nast. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu), którego spuścizną jest część zasobów dokumentacyjnych NID; dane podane na podstawie bazy prowadzonej w NID.

^c Systematyczną akcją wykonywania dokumentacji założeń zieleni zaczęto po 1975 r.; od 1984 zbiór ewidencji był gromadzony w Zarządzie Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych (nast. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu), którego spuścizną jest część zasobów dokumentacyjnych NID; zgromadzony zbiór policzono w Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków w 2003 r.; wcześniejsze liczby oszacowano na podstawie dostępnych materiałów.

^d W 2011 r. powołano nową formę dokumentacji zabytków nieruchomych, tzw. kartę ewidencyjną zabytku niewpisanego do rejestru (Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem).

Źródło: podana literatura, materiały NID

aktualnej informacji o ich stanie. Odpowiadające im zakresem dane historyczne obrazują zmiany pojęcia zabytku, którego definicję zawarto w aktach prawnych oraz wskazanej literaturze. Tabela „Zestawienie informacji o liczbie obiektów zainteresowania konserwatorskiego” zawiera zestawienie publikowanych statystyk uzupełnionych danymi z materiałów źródłowych wymienionych opracowań.

ZESTAWIENIE INFORMACJI O LICZBIE OBIEKTÓW ZAINTERESOWANIA KONSERWATORSKIEGO

TYP OBIEKTÓW	OKRES ZBIERANIA DANYCH	DATA PUBLIKACJI	ŹRÓDŁO INFORMACJI	LICZBA OBIEKTÓW*	UWAGI
Architektura i budownictwo	1961-1963	1964	Spis zabytków architektury i budownictwa	36 262	
	ok. 1965-1970	1971-1973	Zabytki architektury i budownictwa	36 170	Spis z lat 1971-1973 jest weryfikacją poprzedniego - pomiędzy edycjami nie zmieniono pojęcia zabytku ani nie przeprowadzono systemowego przeglądu obiektów spoza istniejącego wykazu. Usunięto natomiast zabytki nieistniejące i o niepotwierdzonej wartości zabytkowej, co spowodowało zmniejszenie liczby obiektów.
	ok. 1985-1995 (2005)	publikowane częściowo: 1984-1998, 2007	Zabytki architektury i budownictwa w Polsce (wydano 21 tomów obejmujących 20 województw i m. Kraków)	649 127	Podano liczbę zgromadzonych fiszek adresowych; dla ok. 60% powierzchni kraju prace zostały zakończone; dla pozostałej (z niewielkimi wyjątkami) - bardzo zaawansowane - szacować można, że zewidencjonowano ok. 95% obiektów zainteresowania konserwatorskiego; w wydanych tomach ujęto łącznie 118 192 zabytki architektury i budownictwa oraz 3267 parków
Zieleń	ok. 1974-1991	1992	Parki i ogrody zabytkowe w Polsce	8 740	
	ok. 1974-1993	1994	Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Suplement	9 182	Zawiera obiekty wyszczególnione w 1992 roku oraz nowo dopisane
Cmentarze	ok. 1980-1998	publikowane częściowo: 1996-1998	Wykaz zabytkowych cmentarzy w Polsce (wydano 24 zeszyty wojewódzkie)	ok. 24 000	W poszczególnych zeszytach podawano różną liczbę kart - od 23 000 do 25 000; zeszyty zawierają wykazy obiektów w podziale na gminy; brak w nich wojewódzkich zestawień liczbowych
Wszystkie typy	ok. 1960-1998	1999	Centralna ewidencja dóbr kultury i rejestr zabytków w Polsce	981 797	Łącznie z neuuzględnianym w niniejszym opracowaniu Archeologicznym Zdjęciem Polski

* W spisach zabytków z lat 1964 i 1971-1973 podawano łącznie liczbę obiektów i zespołów (liczonych jako „1”), natomiast w spisie z lat 1984-2007 oraz zebranych materiałach każdy obiekt wchodzący w skład zespołu liczony jest osobno.

Źródło: podana literatura, materiały NID

Ostatnie próby sporządzenia wykazów obiektów zainteresowania konserwatorskiego podjęto w latach 80. i 90. w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i Ośrodku Ochrony Zabytkowego Krajobrazu. Rozpoczęto prace nad wydawnictwami zawierającymi wojewódzkie wykazy zabytków architektury i budownictwa oraz zabytkowych cmentarzy. Wskutek trudności finansowych oraz reformy administracyjnej w 1999 r., obie serie zostały przerwane. Pełną listę obiektów z całego kraju opublikowano – w jednym tomie – dla założeń zieleni. Na podstawie wydanych publikacji oraz zebranych materiałów szacować można, że ok. 2000 r. w kręgu zainteresowań konserwatorskich mogło być ok. 710–720 tys. zabytków nieruchomości⁷. Zważywszy na długi czas zbierania danych i sporządzania list oraz brak ochrony wyszczególnionych obiektów, sądzić można, że wiele z nich już wtedy nie istniało lub utraciło wartości zabytkowe. Dotyczy to zwłaszcza budownictwa drewnianego, którego zasób znacznie zmalał w ostatniej ćwierci XX wieku⁸.

Najwięcej wpisów do rejestru zabytków oraz najszybszy przyrost liczby dokumentacji odnotowano w latach 1975–1998 (tabele „Obiekty wpisane do rejestru zabytków do końca danego roku oraz w nim pozostające do chwili obecnej” oraz „Liczba obiektów, dla których wykonano dokumentację ewidencyjną”). Doceniono wówczas znaczenie dokumentacji w ochronie zabytków i opracowano nowe wzory dla wszystkich rodzajów obiektów. Przesunięte kryterium chronologiczne spowodowało zainteresowanie konserwatorskie nowymi grupami obiektów.

Kluczem do interpretacji prezentowanych tu danych, a jednocześnie przyczyną istniejących rozbieżności są definicje zawarte w kolejnych aktach prawnych regulujących ochronę zabytków.

Według art. 1 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 6 marca 1928 r. „Zabytkiem w Rozumieniu niniejszego rozporządzenia jest każdy przedmiot tak nieruchomy jak ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną, stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej, i zasługujący

- 7 Na tę liczbę składało się: ponad 680 tys. obiektów budowlanych; ponad 24 tys. cmentarzy i ponad 9 tys. założeń zieleni.
- 8 Omówienie tego zagadnienia – tylko na przykładzie obiektów wpisanych do rejestru zabytków – zawiera *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, *op. cit.*, s. 147–148 i 192–193; można sądzić, że w przypadku obiektów jedynie ujętych w spisach nastąpiła likwidacja znacznie większej części zasobu.

wskutek tego na zachowanie”. Doprecyzowanie tej definicji, poprzez wyszczególnienie przykładów, zawarte jest w art. 2.

Rozbudowana „definicja” dobra kultury w ustawie z 1962 r. zawarta jest w artykułach 2, 4 i 5. Według art. 2 „Dobrem kultury w rozumieniu ustawy jest każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną”. Art. 4 określa ustawowe znaczenie terminu „zabytek” jako obiektu wpisanego do rejestru zabytków lub inwentarza muzealnego bądź obiektu, którego „charakter zabytkowy jest oczywisty”. Art. 5 zawiera szczegółowy – różny od poprzedniego – wykaz obiektów, które mogą podlegać ochronie. Do katalogu dodano m.in. obiekty etnograficzne, miejsca związane z wydarzeniami i postaciami historycznymi, obiekty techniki i kultury materialnej.

Obowiązująca ustawa definiuje zabytek jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3). W art. 6 wyliczono, jakiego rodzaju obiekty podlegać mogą ochronie i opiece. W zakresie zabytków nieruchomych w katalogu nie zaszyły zasadnicze zmiany.

Szczegółowa analiza postrzegania wartości zabytkowych obiektów z kolejnych okresów historycznych oraz o różnym przeznaczeniu przekracza ramy niniejszego tekstu. Należy jednak wskazać pewne tendencje. Do lat 60. XX w. wpisywano obiekty powstałe nie później niż w 1 połowie XIX w (tabela „Chronologia obiektów pozostających w rejestrze zabytków”). Sporadycznie chroniono obiekty późniejsze o znaczeniu historycznym. Poczynając od 2 poł. lat 70., więcej uwagi zaczęto poświęcać zabytkom z XIX w. – zwłaszcza z jego 2 połowy. Uznano wartości zabytkowe obiektów z początku XX w. Po 1990 r. zaczęto obejmować ochroną zabytki architektury z 2 połowy XX w. Wśród obiektów z najstarszych przedziałów czasowych wpisanych po 2003 r. dominują pominięte wcześniej cmentarze przykościelne oraz nowo odkryte relikty.

Do 1939 r. za zabytki uznawano głównie obiekty sakralne, zamki, ratusze, historyczne kamienice i budowle użyteczności publicznej (tabela „Klasyfikacja wg funkcji pierwotnej obiektów pozostających w rejestrze zabytków”). Po 1945 r. zaczęto uznawać za zabytki obiekty zagrożone w zmienionej rzeczywistości społeczno-gospodarczej, tj. zespoły dworskie i pałacowe, pomijając większość zabudowy folwarcznej. W latach 50. często za zabytek uznawano

„miasto z zabudową”, nie wyszczególniając jej lub wskazując jako chronione tylko dominanty urbanistyczne.

CHRONOLOGIA OBIEKTÓW POZOSTAJĄCYCH W REJESTRZE ZABYTKÓW*

DATA WPISU	DO KON. X W	XI-XIII	XIV-XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	1 POL. XX	2 POL. XX	NIEWYDATO- WANE	RAZEM
DO 1939	4	89	254	84	132	174	34	2	0	23	796
1945-1961	3	456	1 282	644	957	2 455	1 602	61	2	459	7 921
1962-1974	1	208	1 353	925	1 286	4 402	5 775	434	13	825	15 222
1975-1989	1	75	341	316	612	2 351	11 531	5 073	26	922	21 248
1990-2002	1	99	372	218	374	1 267	8 476	5 724	109	780	17 420
OD 2003	12	93	342	127	156	654	4 587	4 098	325	1 057	11 451
RAZEM	22	1 020	3 944	2 314	3 517	11 303	32 005	15 392	475	4 066	74 058

* W starszych wpisach nie zawsze poprawnie datowano obiekty, obiekty odbudowane z zasady datowano jak zniszczone, nie określano chronologii elementów zespołów. Dlatego niezbędne były korekty i uzupełnienia danych, dające czasem efekt wpisania obiektu do rejestru przed jego powstaniem.

Źródło: NID - baza rejestru zabytków nieruchomości (DEiRZ)

KLASYFIKACJA WEDŁUG FUNKCJI PIERWOTNEJ OBIEKTÓW POZOSTAJĄCYCH W REJESTRZE ZABYTKÓW

DATA WPISU	PRZESTRZENNE	SAKRALNE	OBROŃNE	PUBLICZNE	REZYDENCJONALNE	ZIELEŃ	MIESZKALNE	GOSPODARCZE	PRZEMYSŁOWE	TRANSPORTOWE	CMENTARZE	INNE	RAZEM
DO 1939	6	491	72	33	26	16	81	12	2	0	17	40	796
1945-1961	340	2 981	418	272	737	659	1 673	252	102	8	218	261	7 921
1962-1974	179	3 631	406	655	1 208	638	6 140	880	257	36	428	764	15 222
1975-1989	274	2 067	127	1 001	1 841	4 168	6 742	1 670	719	149	1 507	983	21 248
1990-2002	139	2 054	140	1 561	877	1 377	5 307	2 136	718	405	1 762	944	17 420
OD 2003	118	1 918	350	1 031	245	487	2 995	875	612	474	1 085	1 261	11 451
RAZEM	1 056	13 142	1 513	4 553	4 934	7 345	22 938	5 825	2 410	1 072	5 017	4 253	74 058

Źródło: NID - baza rejestru zabytków nieruchomości (DEiRZ)

W okresie obowiązywania ustawy z 1962 r. w rejestrze zabytków znalazły się obiekty budownictwa ludowego – zwłaszcza mieszkalnego i przemysłowego (młyny i wiatraki). Nadal wpisywano wiele dworów i pałaców wraz z otaczającymi parkami i – coraz częściej – zabudową folwarczną. Zainteresowanie ochroną obiektów folwarcznych oraz parków dworskich szczególnie intensywne było w latach 1975–1989 i wiązało się z akcją ich dokumentowania.

Jako uzupełnienie ogólnej analizy funkcji pierwotnej sporządzono zestawienia pozostających w rejestrze obiektów z trzech wybranych grup funkcjonalnych: obronnych, gospodarczych i przemysłowych (tabela „Rodzaje obiektów w wybranych grupach wg funkcji pierwotnej”). Uszczegóławiają one opisane tendencje, np. połowa figurujących w rejestrze zamków została wpisana w latach 1945–1961, fortyfikacje dziewiętnastowieczne zyskały uznanie po 1962 r., a te z okresu II wojny światowej – po 2003 r. Wśród obiektów o funkcjach gospodarczych najwcześniej za zabytki uznano spichlerze miejskie. Po 1945 r. zaczęto obejmować ochroną najstarsze budynki gospodarcze z zespołów folwarcznych i zagród chłopskich. W miarę utraty walorów użytkowych i rosnącego zagrożenia obiektów z tych grup rosła liczba wpisów, by gwałtownie zmaleć w latach 90. w przypadku zagród i po roku 2000 – obiektów folwarcznych. Po 1990 r. wzrosła liczba wpisów budynków z zespołów przemysłowych oraz towarzyszących obiektom użyteczności publicznej i domom mieszkalnym – zwłaszcza z XIX i początku XX w. Wśród obiektów przemysłowych najwcześniej objęto ochroną obiekty Staropolskiego Okręgu Przemysłowego oraz – traktowane jako zabytki etnograficzne – wiatraki i młyny wodne. Na większą skalę i bardziej zróżnicowane obiekty przemysłowe zaczęto chronić w latach 80. i 90. XX w. – znowu w obliczu zagrożenia wskutek kolejnych przemian społeczno-gospodarczych i własnościowych. Obok zabudowań fabrycznych w rejestrze znalazły się m.in. elektrownie, gazownie, rzeźnie, wodociągi oraz linie kolejowe wraz z infrastrukturą.

Podsumowując, statystyka zabytków nieruchomości koncentruje się na dwóch liczbach: obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych ewidencją. W obecnej chwili możliwe jest – mimo wskazanych wyżej problemów – tylko określenie liczby obiektów chronionych wpisem do rejestru.

RODZAJE OBIEKTÓW W WYBRANYCH GRUPACH WEDŁUG FUNKCJI PIERWOTNEJ

	OBRODNE										
	DATA WPISU	ZAMKI I ICH RUINY	ŚREDNIOWIECZNE FORTYFIKACJE MIEJSKIE I ICH RELIKTY	POZOSTAŁE FORTYFIKACJE ŚREDNIOWIECZNE	ELEMENTY NOWOŻYTNYCH TWIERDZ I FORTYFIKACJI MIEJSKICH (XVI-XVIII)	POZOSTAŁE FORTYFIKACJE NOWOŻYTNE (XVI-XVIII)	FORTYFIKACJE XIX-WIECZNE	UMOCNIENIA Z POCZ. XX W. I OKRESU I WOJNY ŚWIATOWEJ	UMOCNIENIA Z OKRESU II WOJNY ŚWIATOWEJ	OBIEKTY POWOJENNE	RAZEM
DO 1939	46	15	5	0	6	0	0	0	0	0	72
1945-1961	169	169	25	23	29	3	0	0	0	0	418
1962-1974	73	124	15	59	30	103	1	0	0	0	405
1975-1989	18	10	3	5	17	41	32	1	0	0	127
1990-2002	9	4	0	4	4	71	21	27	0	0	140
OD 2003	8	11	5	13	11	122	32	139	9	9	350
RAZEM	323	333	53	104	97	340	86	167	9	9	1 512
	GOSPODARCZE										
	DATA WPISU	POZA ZESPOŁAMI	W ZESPOŁACH FOLWARCZNYCH	W ZESPOŁACH KLASZTORNYCH	W ZESPOŁACH PRZEMYSŁOWYCH	PRZY OBIEKTACH UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ	W ZAGRODACH (ROLNICZE)	PRZY DOMACH MIESZKALNYCH (NIEROLNICZE)	W ZESPOŁACH FORTYFICZNYCH	POZOSTAŁE (W TYM RELIKTY Z WYMIENIONYCH ZESPOŁÓW)	RAZEM
DO 1939	9	0	0	0	0	0	0	0	3	12	
1945-1961	59	122	8	4	2	8	0	1	48	252	
1962-1974	48	474	23	14	10	68	31	14	198	880	
1975-1989	30	1 017	21	63	93	216	72	1	157	1 670	
1990-2002	15	1 362	30	109	225	64	155	8	168	2 136	
OD 2003	25	307	15	94	109	55	123	1	146	875	
RAZEM	186	3 282	97	284	439	411	381	25	720	5 825	
	PRZEMYSŁOWE I TRANSPORTOWE										
	DATA WPISU	SPOŻYWCZY	WYDOBYWCZY	TEKSTYLNÝ	HUTNICZY I METALOWY	ENERGETYKA	WODOCIĄGI	CHEMICZNY	TRANSPORTOWE	POZOSTAŁE	RAZEM
DO 1939	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	
1945-1961	52	2	1	33	5	2	3	8	4	110	
1962-1974	149	6	12	33	7	22	0	36	28	293	
1975-1989	355	61	16	84	45	97	30	149	31	868	
1990-2002	261	18	61	119	86	73	13	405	87	1 123	
OD 2003	178	51	62	66	105	57	21	474	73	1 087	
RAZEM	995	138	152	336	248	251	67	1 072	223	3 482	

Źródło: NID - baza rejestru zabytków nieruchomości (DEIRZ)

WYBRANE PUBLIKACJE:

- *Centralna ewidencja dóbr kultury i rejestr zabytków w Polsce w świetle zasobów Ośrodka Dokumentacji Zabytków*, BMiOZ, seria B, tom CI, Warszawa 1999.
- *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Stan 1991 rok*, „Studia i Materiały”, ZOIKZP-0, Warszawa 1992; oraz Supplement I, Warszawa 1994.
- *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości 2004*, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/Raport_o_stanie_zabytkow_2004.pdf [dostęp: 09.10.2018]
- *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, Warszawa 2017.
- *Spis zabytków architektury i budownictwa*, BMiOZ, seria A, tom I, Warszawa 1964.
- *Wykaz zabytkowych cmentarzy w Polsce*, w: „Studia i Materiały”, OOKK, Warszawa 1996–1998 (24 tomy: woj. białkopodlaskie 1996, woj. białostockie 1996, woj. bielskobialskie 1996, woj. bydgoskie 1996, woj. chełmskie 1996, woj. ciechanowskie 1996, częstochowskie 1996, elbląskie 1996, gdańskie 1996, gorzowskie 1996, kaliskie 1997, katowickie 1997, kieleckie 1997, konińskie 1997, koszańskie 1998, krakowskie 1997, legnickie 1997, leszczyńskie 1998, łódzkie 1997, nowosądeckie 1998, pilskie 1997, piotrkowskie 1998, rzeszowskie 1997, siedleckie 1998).
- *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, w: BMiOZ, Warszawa 1971–1973 (17 tomów: woj. białostockie 1971, woj. bydgoskie 1972, woj. gdańskie 1972, woj. katowickie 1972, woj. kieleckie 1973, woj. koszańskie 1971, woj. krakowskie i m. Kraków 1971, woj. lubelskie 1973, woj. łódzkie i m. Łódź 1971, woj. olsztyńskie 1971, woj. opolskie, 1972, woj. poznańskie i m. Poznań 1972, woj. rzeszowskie 1973, woj. szczecińskie 1972, woj. warszawskie i m. Warszawa 1972, woj. wrocławskie i m. Wrocław 1973, woj. zielonogórskie 1972).
- *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, ODZ, Warszawa 1984–1998 (20 tomów: woj. białkopodlaskie 1984, woj. białostockie 1992, woj. bydgoskie 1997, woj. chełmskie 1999, woj. częstochowskie 1985, woj. kieleckie 1995, woj. krakowskie 1995, woj. lubelskie 1995, woj. przemyskie 1998, woj. łódzkie 1988, woj. ostrołęckie 1989, woj. piotrkowskie 1987, woj. płockie 1988, woj. poznańskie 1998, woj. wrocławskie 1993, woj. siedleckie 1988,

woj. skierniewickie 1996, woj. suwalskie 1986, woj. tarnobrzeskie 1990, woj. zamojskie 1991).

- *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Kraków, Warszawa 2007.*

Opracowanie: Agata Kłoczko, Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków,
Narodowy Instytut Dziedzictwa, akloczko@nid.pl

3.

**POLITYKA
KULTURALNA**

FINANSOWANIE KULTURY PRZEZ SAMORZĄDY

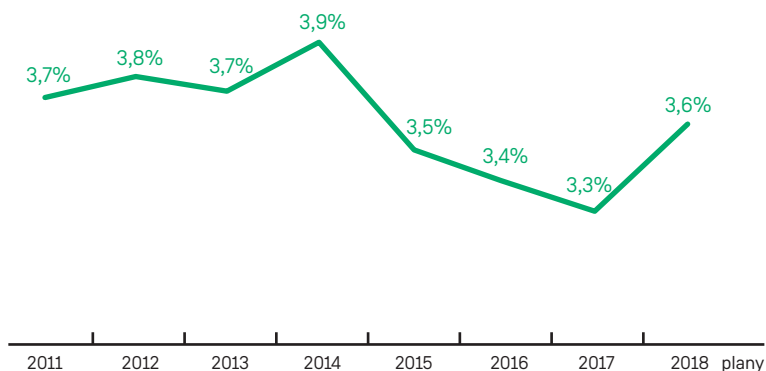
Narodowe Centrum Kultury

Według planów finansowych¹ w 2018 r. samorządy przeznaczą na kulturę 10,186 mld zł, czyli o 25% więcej niż przewidywały plany w analogicznym okresie w 2017 r. Jeżeli plany zostaną zrealizowane na poziomie wyższym niż 90% (tak działo się w ubiegłych latach), to wydatki przekroczą 9 mld zł, co będzie najwyższą kwotą od 1989 r.

Możemy spodziewać się, że rok 2018 będzie kolejnym okresem wyraźnego wzrostu wydatków jednostek samorządu terytorialnego. Planowane tempo wzrostu wydatków na kulturę jest wyższe od wzrostu wydatków ogółem. W konsekwencji należy spodziewać się, że udział wydatków na kulturę w wydatkach ogółem wzrośnie do poziomu 3,61%.

1 W Polsce samorządy terytorialne mają obowiązek przedstawić plan wydatków na następny rok na koniec poprzedzającego go roku budżetowego. Plan ten jest potem modyfikowany, ale zazwyczaj wydatki zrealizowane są zbliżone do zaplanowanych. Niniejsza analiza oparta jest na danych za dwa kwartały 2018 r. opublikowanych przez Ministerstwo Finansów. Wydatki samorządów prezentowane są z dotacjami i subwencjami z budżetu państwa oraz transferami pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego. Dane dotyczące 2017 r. odnoszą się do wydatków zrealizowanych (na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego i Ministerstwa Finansów).

SAMORZĄDOWE WYDATKI NA KULTURĘ (udział w wydatkach ogółem)

Źródło danych: Ministerstwo Finansów, opracowanie własne

Podział terytorialny Polski obejmuje trzy szczeble administracyjne:

- 16 województw,
- 380 powiatów (w tym 66 miast na prawach powiatu),
- 2478 gmin.

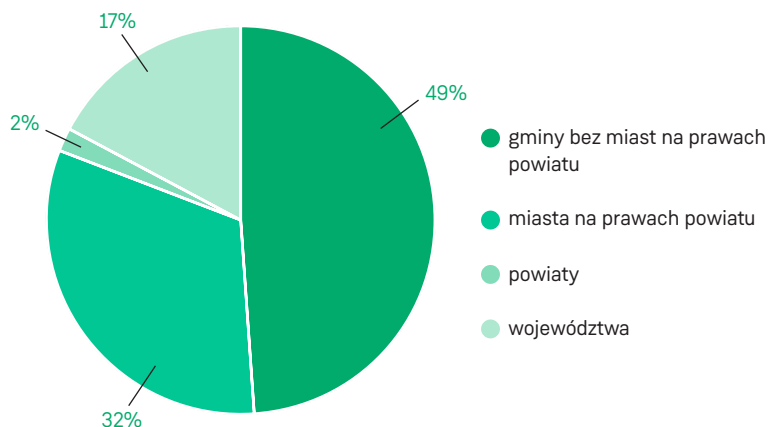
Każdej z tych jednostek terytorialnych przydzielono różne zadania. Kultura przypadła w udziale głównie gminom i miastom na prawach powiatu – to właśnie najmniejsze jednostki samorządu terytorialnego w największym stopniu odpowiadają za finansowanie kultury ze środków publicznych w Polsce. Ich działania są wspierane przez województwa. Rola powiatów jest marginalna.

Planowany poziom wydatków na kulturę w 2018 r. samorządów poszczególnych szczebli jest następujący:

- województwa: 1,722 mld zł,
- powiaty: 0,193 mld zł,
- gminy bez miast na prawach powiatu: 5,003 mld zł,
- miasta na prawach powiatu: 3,269 mld zł.

Pod względem udziału poszczególnych typów samorządów w finansowaniu kultury utrzymana została tendencja z ostatnich lat. Blisko połowę środków wydatkują gminy bez miast na prawach powiatu (49%, o 2% więcej niż w roku poprzednim). Jedną trzecią dysponują miasta na prawach powiatu (32%, o 1% mniej niż w roku poprzednim). 17% pochodzi z samorządów na szczeblu wojewódzkim (o 2% mniej niż w roku poprzednim). Udział powiatów w finansowaniu kultury jest marginalny.

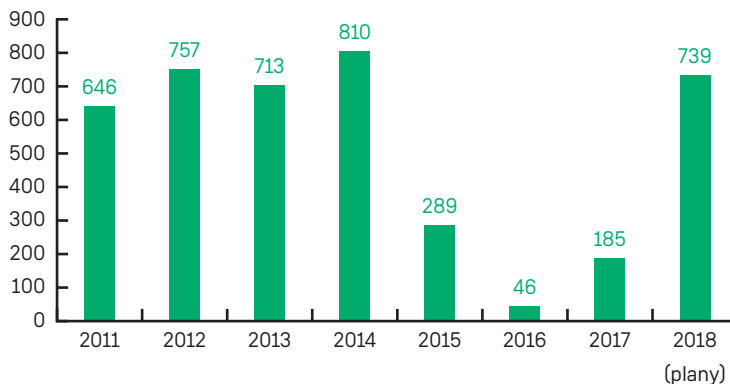
STRUKTURA WYDATKÓW SAMORZĄDOWYCH W 2018 R. (PLANY)

Źródło danych: Ministerstwo Finansów, opracowanie własne

Wydatki na kulturę finansowane ze środków zagranicznych, zwłaszcza europejskich, zaplanowane zostały w 2018 r. na poziomie 739 mln zł, zbliżonym do najwyższego poziomu z poprzedniej perspektywy finansowej. Trudno przewidzieć, jaki będzie rzeczywisty poziom realizacji wydatków. W 2017 r. planowano wykorzystanie środków na poziomie 478 mln zł, a faktycznie wydatkowano jedynie 185 mln.

WYDATKI SAMORZĄDOWE NA KULTURĘ ZE ŚRODKÓW ZAGRANICZNYCH (W MLN ZŁ)

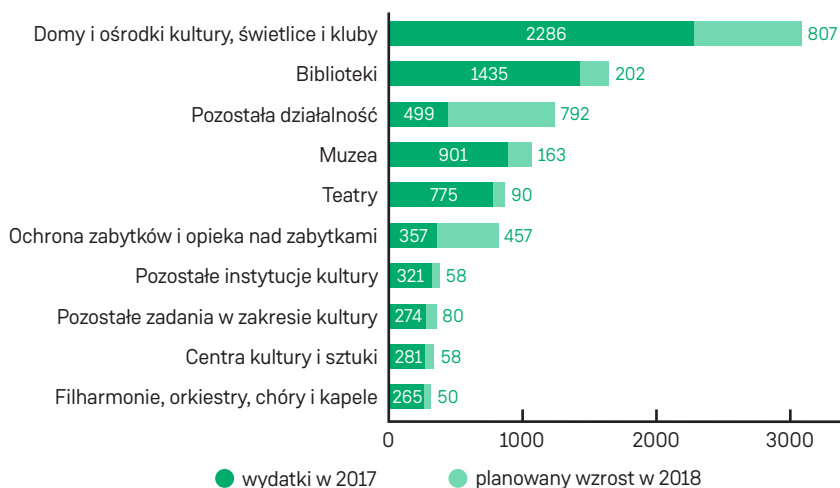
Źródło danych: Ministerstwo Finansów, opracowanie własne

Z porównania planów na rok 2018 do wydatków zrealizowanych w 2017 r. wynika, że największa część dodatkowych środków trafi do domów i ośrodków

kultury, świetlic i klubów (807 mln zł). Nie jest to zaskakujące, gdy uwzględnimy fakt, że na tę właśnie pozycję budżetową samorządy planują wydać w 2018 r. aż 3,1 mld zł, czyli 30% środków z działu 921 – Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego. Podobnie było w 2017 r., gdy wydatki w tym dziale budżetu wyniosły 2,3 mld zł, czyli 31% całości samorządowych wydatków na kulturę. Na podkreślenie zasługuje też fakt, że domy kultury są w całości finansowane przez samorządy, bez udziału budżetu centralnego.

Wysoki wzrost wydatków planowany jest także w działach Pozostała działalność oraz Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. W 2017 r. pozycje te wyróżniały się niskim poziomem realizacji wydatków. Na Pozostałą działalność z planowanych 702 mln zł wydano 449 mln zł, zaś na Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami z planowanych 525 mln zł wydano 321 mln zł. W obu przypadkach niski poziom realizacji może wiązać się z charakterem projektów (inwestycje w infrastrukturę wymagające długotrwałych przygotowań, w tym wyboru wykonawców w trybie przetargów nieograniczonych).

WYDATKI SAMORZĄDOWE W 2018 R. NA WYBRANE DZIEDZINY SZTUKI (PLANY, W MLN ZŁ)

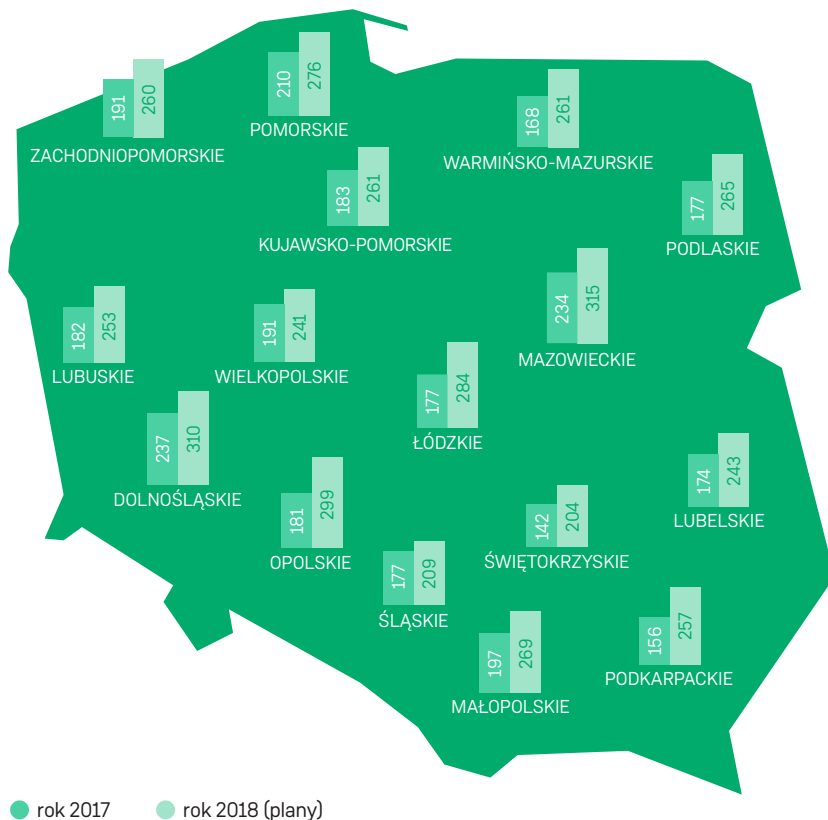

Źródło danych: Ministerstwo Finansów, opracowanie własne

W przeliczeniu na jednego mieszkańca, samorządy planują wydać na kulturę w 2018 r. 263 zł, czyli o 77 zł więcej niż w roku poprzednim. W układzie geograficznym największe wydatki planują samorządy województwa mazowieckiego (315 zł na 1 mieszkańca) oraz dolnośląskiego

(310 zł na 1 mieszkańca). Najniższe są nakłady w województwach świętokrzyskim (204 zł na 1 mieszkańca) i śląskim (209 zł na 1 mieszkańca). Największy wzrost wydatków planowany jest w województwach opolskim i podkarpackim. Realizm każe z ostrożnością podchodzić do skali wzrostu, jednak bezpiecznie można założyć, że będzie miał miejsce na poziomie znacznie wyższym od stopy inflacji.

SAMORZĄDOWE WYDATKI NA KULTURĘ *PER CAPITA* W 2017 R. I PLANY WYDATKÓW NA KULTURĘ W 2018 R.

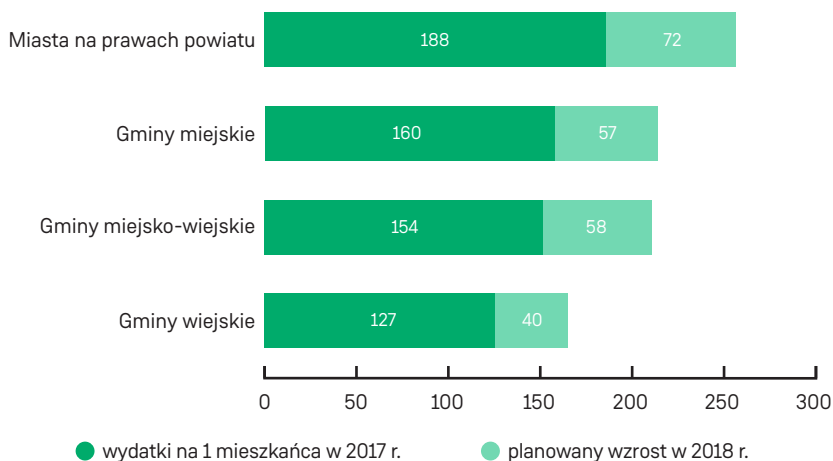

Źródło danych: Ministerstwo Finansów, opracowanie własne

Różnice geograficzne w poziomie finansowania kultury są powiązane z liczbą ludności zamieszkującej w danym województwie tereny wiejskie, na których nakłady na kulturę są znacznie niższe niż w miastach na prawach powiatu. Lata 2007–2013 (poprzednia perspektywa finansowa UE)

były okresem powolnego zmniejszania się różnic pomiędzy poziomem finansowania kultury przez gminy wiejskie oraz pozostałe typy gmin. W 2013 r. średnie wydatki na jednego mieszkańca w gminach wiejskich wynosiły 112 zł, a w gminach miejskich 133 zł. W latach 2014–2017 trend ten uległ zasadniczej zmianie. Różnice ponownie zaczęły się powiększać. W świetle planów w 2018 r. wydatki w gminach miejskich wyniosą 217 zł na 1 mieszkańca, a w gminach wiejskich 167 zł na 1 mieszkańca. Jeszcze większy dystans dzieli gminy wiejskie od dużych miast.

WYDATKI NA KULTURĘ NA 1 MIESZKAŃCA

Źródło danych: Ministerstwo Finansów, opracowanie własne

Znacznymi środkami na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego dysponują największe miasta. Pod względem łącznej kwoty na pierwsze miejsce zdecydowanie wysuwa się Warszawa. W jej budżecie zaplanowano w 2018 r. wydatki na poziomie 701 mln zł, co daje 397 zł na mieszkańca. Dużym budżetem dysponują także Kraków (271 mln zł, czyli 354 zł na mieszkańca), Łódź (212 mln zł, czyli 306 zł na mieszkańca). Zdecydowanie najwyższe wydatki *per capita* zaplanowane są w Piotrkowie Trybunalskim (658 zł), gdzie trwa budowa mediateki w ramach rewitalizacji Starego Miasta i Podzamcza. Koszt realizacji projektu współfinansowanego ze środków europejskich to 32,9 mln².

2 REWITALIZACJA PODZAMCZA – MŁODE STARE MIASTO, <http://www.piotrkow.pl/nasze-miasto-t70/organizacje-pozarządowe-t139/aktualności-ngo-a140/rewitalizacja-podzamcza-młode-stare-miasto-r12254> [dostęp: 04.10.2018].

	WYDATKI PLANOWANE W 2018 R.	
	OGÓŁEM PLN	NA 1 MIESZKAŃCA
Warszawa	700 922 278	397
Kraków	271 450 875	354
Łódź	211 555 571	306
Wrocław	171 229 911	268
Poznań	139 059 152	258
Gdańsk	126 603 097	273
Toruń	100 127 000	494
Lublin	79 999 256	235
Bydgoszcz	73 691 544	209
Szczecin	72 874 212	180
Katowice	71 136 144	240
Gdynia	68 840 432	279
Białystok	59 044 650	199
Radom	52 576 839	245
Piotrków Trybunalski	48 872 598	658
Sosnowiec	39 035 930	191
Bielsko-Biała	38 706 830	226
Tarnów	38 090 838	347
Kielce	35 647 951	181
Zabrze	32 726 407	188

Źródło danych: Ministerstwo Finansów, opracowanie własne

WYBRANE PUBLIKACJE

- GUS, *Kultura w 2017 r.*, Warszawa 2018.
- Kukołowicz T., Modzelewska M., Siechowicz P., Wiśniewska A., *Rola samorządu terytorialnego w finansowaniu polityki kulturalnej w Polsce w latach 1990-2015*, „Studia BAS” 2016, nr 2, s. 229-250.
- Ministerstwo Finansów, *Sprawozdanie z wykonania budżetu państwa w 2017 r.*, <https://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/finanse-publiczne/budzet-panstwa/wykonanie-budzetu-panstwa/sprawozdanie-z-wykonania-budzetu-panstwa-roczne/>.

Opracowanie: Tomasz Kukołowicz, doktor, Kierownik Działu Badań i Analiz,
Narodowe Centrum Kultury, tkukolowicz@nck.pl

KINEMATOGRAFIA

Polski Instytut Sztuki Filmowej

Rok 2018 to kontynuacja dobrej passy polskiego kina. Pierwsze miesiące przyniosły polskim twórcom sukcesy na międzynarodowych festiwalach filmowych. Rodzime produkcje zgromadziły w kinach rekordową widownię. Polskie filmy niezmiennie od kilku lat cieszą się też zainteresowaniem zagranicznych dystrybutorów i selekcjonerów festiwali. Jednak najważniejsza dla dalszego rozwoju branży filmowej w Polsce wydaje się być decyzja polskiego rządu o przyjęciu projektu ustawy o finansowym wspieraniu produkcji audiowizualnej.

Polska kinematografia, dzięki staraniom Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej, Polskiej Komisji Filmowej i funduszom regionalnym oraz profesjonalizacji branży, z roku na rok zyskuje zwolenników rodzimych produkcji oraz przyciąga do naszego kraju coraz więcej produkcji zagranicznych.

NAGRODY DLA POLSKICH FILMÓW

W 2018 r. polskie filmy święciły triumfy na festiwalach w Berlinie i w Cannes. *Zimna wojna* jako pierwsza od 28 lat produkcja w języku polskim znalazła się w konkursie głównym Międzynarodowego Festiwalu Filmowego w Cannes, będącego jednym z najważniejszych wydarzeń filmowych świata. Paweł Pawlikowski otrzymał w Cannes nagrodę dla najlepszego reżysera, a jego film jest polskim kandydatem do nagrody Amerykańskiej Akademii Filmowej w kategorii Najlepszy film nieanglojęzyczny. W programie canneńskiego festiwalu premierowo pokazane zostały także współfinansowane przez Polski Instytut Sztuki Filmowej: *Fuga* Agnieszki Smoczyńskiej (Tydzień Krytyki

Filmowej), *Jeszcze dzień życia* Damiana Nenowa i Raula de la Fuente (oficjalna selekcja, pokaz specjalny), *Ajka* Siergieja Dworcewoja (konkurs główny), *Żniwa* Etienne'a Kallosa (Un Certain Regard). W Cannes obecne były też polskie krótkometrażowe filmy animowane *III Marty* Pajek (Konkurs Filmów Krótkometrażowych) i *Inny Marty* Magnuskiej (Cinéfondation).

Kolejny sukces na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Berlinie osiągnęła Małgorzata Szumowska. Za film *Twarz* otrzymała Srebrnego Niedźwiedzia – Wielką Nagrodę Jury. Podczas tego samego festiwalu została nagrodzona rosyjsko-polsko-serbska koprodukcja *Dowłatow* Aleksieja Germana jr. Z kolei w konkursie Generation 14plus wyróżniona została krótkometrażowa animacja Pauliny Ziółkowskiej *Na zdrowie!*.

Na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Karlowych Warach obecne były filmy *Atak paniki* Pawła Maślony (konkurs główny), *53 wojny* Ewy Bukowskiej (East of the West), *Via Carpatia* Klary Kocharńskiej-Bajon i Kaspra Bajona (East of the West), *Sweet Home*, *Czyżewo* Jakuba Radeja (Feature Frames), *Zimna wojna* Pawła Pawlikowskiego (Horizons), *Fuga* Agnieszki Smoczyńskiej (Another View), *Nina* Olgi Chajdas (Another View), *Kawki na drodze* Olmo Omerzu (konkurs główny), *Dowłatow* Aleksieja Germana jr. (Horizons).

Na Festiwalu Sundance pokazane zostały krótkometrażowe filmy *Deer Boy* Katarzyny Gondek, *Czerń* Tomasza Popakula, *Wolta* Moniki Koteckiej i Karoliny Poryzały.

Zimna wojna została nominowana do Europejskich Nagród Filmowych w aż pięciu kategoriach. Jarosław Kamiński został najlepszym europejskim montażystą za film Pawła Pawlikowskiego. Drugim polskim filmem z szansą na nagrodę EFA jest animacja *Jeszcze dzień życia*. Pełną listę laureatów poznamy 15 grudnia. W ubiegłych latach nagrody EFA zdobyły m.in. filmy *Ida* Pawła Pawlikowskiego czy *Komunia* Anny Zameckiej.

Debiutująca w pełnym metrażu Olga Chajdas została nagrodzona za *Ninę* na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Rotterdamie i Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Karlskronie, otrzymała też nagrodę Złotego Pazura w Konkursie Inne Spojrzenie podczas 43. Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni oraz została wybrana najlepszym polskim filmem na EnergaCamerimage. *Cicha noc*, zwycięski film ubiegłorocznej edycji gdyńskiego festiwalu, otrzymał w tym roku nagrodę publiczności na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Szanghaju.

Polskie filmy znalazły się w programie wielu światowych festiwali, m.in. w Berlinie, Cannes, Karlowych Warach, Montrealu, San Sebastian, Toronto, Sydney, Trieście, Rotterdamie, Wilnie, Busan, Sao Paulo, Hajfie, Telluride.

W międzynarodowym obiegu festiwalowym obecne są również polskie filmy dokumentalne. *Raz dwa zero* Anny Pawluczuk, *Proch* Jakuba Radeja, *Między nami* Macieja Millera, *Kolekcja* Marcina Polara, *Wolta* Moniki Koteckiej i Karoliny Poryżały były pokazywane m.in. na Międzynarodowym Festiwalu Filmów Dokumentalnych Miradas Doc w Hiszpanii. *Żalanasz – pusty brzeg* Marcina Sautera zdobył nagrodę główną na Międzynarodowym Festiwalu Filmów Dokumentalnych w Budapeszcie, *Call Me Tony* został wyróżniony na 14. Festiwalu ZagrebDox. Jak podaje portal PolishDocs.pl, w pierwszej połowie roku polskie produkcje dokumentalne można było zobaczyć na prawie 250 festiwalach¹.

W Clermont-Ferrand pokazywane były *Proch* Jakuba Radeja, *Jerry* Romana Przylipiaka i *Drżenia* Dawida Bodzaka. Ostatni tytuł otrzymał Grand Prix w Konkursie Międzynarodowym, a film Jakuba Radeja wrócił do kraju z nagrodą dla najlepszego filmu dokumentalnego (Konkurs Lab).

Na Międzynarodowym Festiwalu Filmów Krótkometrażowych w Tampere zorganizowano specjalną sekcję poświęconą polskim krótkometrażowym filmom fabularnym, dokumentalnym i animowanym. Późną jesienią podczas Festiwalu Filmowego Les Arcs zaplanowano fokus na Polskę. Jak podaje portal PolishShorts.pl, w pierwszej połowie roku polskie produkcje krótkometrażowe można było zobaczyć na ponad 500 festiwalach².

Beata Rzeźniczek z firmy Madants znalazła się na prestiżowej liście „Future Leaders 2018 – Producers” opublikowanej przez magazyn „Screen Daily”³. Z kolei reżyserka Marta Prus trafiła na listę magazynu „Variety” – dziesięciu europejskich talentów, których karierę należy śledzić – „10 Europeans to Watch for 2018”⁴. Małgorzata Szumowska zasiadała w jury konkursu głównego 75. Międzynarodowego Festiwalu Filmowego w Wenecji. Wśród dziesięciu wartych obserwowania młodych filmowców 4. edycji programu Future Frames na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Karlowych Warach Polskę reprezentował Jakub Radej⁵.

1 www.polishdocs.pl/pl/aktualnosci/4136/prawie_250_pokazow_polskich_dokumentow_na_zagranicznych_festiwalach_ [dostęp: 27.09.2018].

2 http://polishshorts.pl/pl/aktualnosci/4137/500_shortow_na_zagranicznych_festiwalach [dostęp: 27.09.2018].

3 <https://www.screendaily.com/features/future-leaders-2018-the-producers-who-are-rising-stars/5129115.article> [dostęp: 27.09.2018].

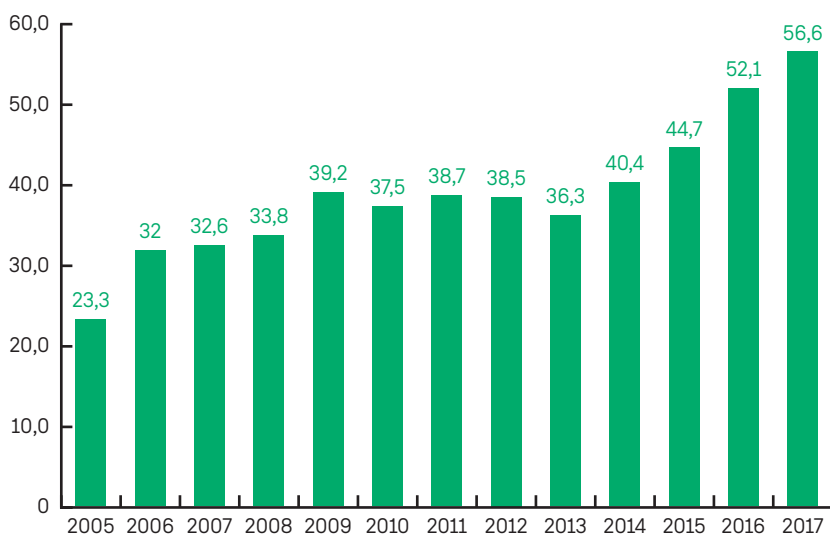
4 <https://variety.com/2018/film/spotlight/variety-unveils-10-europeans-to-watch-for-2018-1202667397/> [dostęp: 27.09.2018].

5 https://www.efp-online.com/en/project_talent_promotion/future_frames.php [dostęp: 27.09.2018].

13,5 MLN WIDZÓW NA POLSKICH FILMACH W 2017 R.

W 2017 r. sprzedaż biletów na polskie filmy po raz kolejny przekroczyła rekordowy wynik z poprzedniego roku. Na rodzime produkcje sprzedano 13,5 mln biletów, co stanowiło 23,41% udziału w rynku. Rekordowa okazała się również całkowita frekwencja kinowa, która wyniosła ponad 56,6 mln widzów. Wpływy z biletów osiągnęły poziom 1072,4 mln zł.

LICZBA WIDZÓW (W MLN)

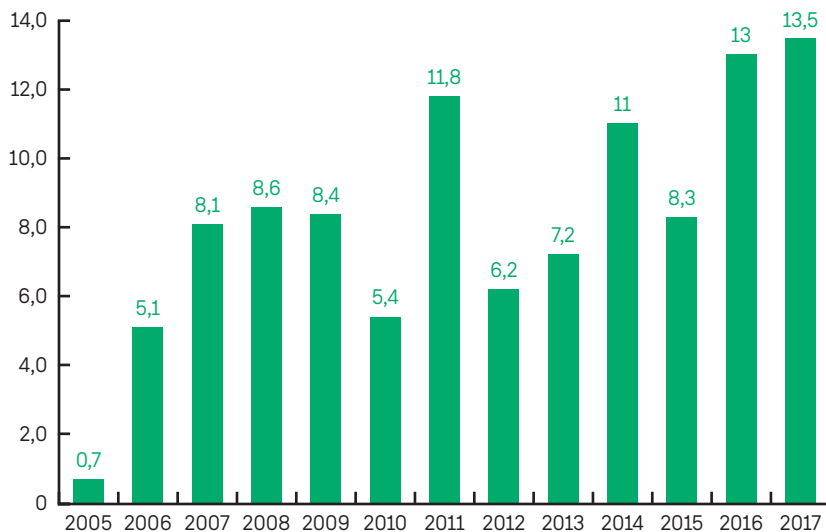

Źródło: boxoffice.pl

W 2017 r. kolejny raz duży sukces osiągnęły filmy komercyjne. Największą widownię w kinach zgromadziły *Listy do M. 3*, które obejrzało 2,9 mln widzów (na początku 2018 r. film przekroczył 3 mln widzów w kinach) i *Botoks* (2,3 mln). Prawie 2 mln widzów obejrzało w kinach *Sztukę kochania*. *Historię Michaliny Wisłockiej* (1,8 mln).

W 2018 r. jesteśmy świadkami rekordowej frekwencji na polskich filmach w kinach i zmiany w czołówce najpopularniejszych tytułów pokazywanych w polskich kinach po 1989 r. W pierwszej trójce najpopularniejszych polskich filmów po 1989 r. znalazł się *Kler* Wojciecha Smarzowskiego,

POLSKIE FILMY – LICZBA WIDZÓW (W MLN)

Źródło: boxoffice.pl

który pobit rekord *Quo vadis* z 2001 r. Do 19 listopada na film sprzedano ponad 5 mln biletów. Świetnym wynikiem frekwencyjnym cieszy się *Zimna wojna*, którą obejrzało do tej prawie 900 tys. widzów (dane do 18 listopada). Niezmiernie dużym zainteresowaniem cieszą się filmy historyczne, sensacyjne i komedie romantyczne.

DYSTRYBUCJA ZAGRANICZNA

W 2018 r. do dystrybucji zagranicznej trafiły filmy *Pomiędzy słowami* Urszuli Antoniak (Holandia), *Ostatnia rodzina* Jana P. Matuszyńskiego (Francja), *Komunia* Anny Zameckiej (Japonia). *Twarz* Małgorzaty Szumowskiej została sprzedana na ok. dwadzieścia terytoriów. *Zimna wojna* Pawła Pawlikowskiego została do tej pory sprzedana na ok. sześćdziesiąt terytoriów. Warto przypomnieć wielki dystrybucyjny sukces filmu *Twój Vincent*, który został sprzedany do ponad 135 krajów, zdobył szereg nagród i nominacji, w tym nominację do Oscara w kategorii Najlepszy pełnometrażowy film animowany, nominację do Złotego Globu, nagród BAFTA czy Critics Choice. W zagranicznej dystrybucji pojawiła się też koprodukcja *Dowłatów*, która została już sprzedana do dystrybucji w ponad dwudziestu krajach i będzie dystrybuowana m.in. przez Netflix na anglojęzyczne terytoria (USA, Kanada, Wielka

Brytania, Irlandia i Skandynawia). Film ma zapewnioną dystrybucję również we Francji, Włoszech, Hiszpanii, Portugalii, Grecji, Turcji, Bułgarii, Brazylii, Chinach oraz krajach bałtyckich.

MNIEJSZOŚCIOWE KOPRODUKCJE I PROJEKT USTAWY O FINANSOWYM WSPIERANIU PRODUKCJI AUDIOWIZUALNEJ

Dzięki coraz większej liczbie firm producenckich angażujących się w koprodukcje międzynarodowe oraz działającej w Polskim Instytucie Sztuki Filmowej komisji wspierającej powstawanie koprodukcji międzynarodowych, zagraniczni producenci coraz częściej decydują się na współpracę z Polską. Efektem tych działań są m.in. takie filmy, jak czesko-słoweńsko-polsko-słowacka produkcja *Kawki na drodze* (nagrody dla Najlepszego Reżysera i Nagroda Jury Ekumenicznego na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Karlowych Warach) czy obecna na wielu festiwalach grecko-polska *Litość*, islandzko-duńsko-polska produkcja *W cieniu drzewa*, francusko-niemiecko-brytyjsko-polski obraz *High Life* czy kazachsko-polsko-norweski film *The River* (nagroda w Wenecji).

Od kilku lat wzmacnia się pozycja polskich producentów jako partnerów dla zagranicznych produkcji. Koprodukcje mniejszościowe stwarzają możliwość rozwoju polskiej branży, a dzięki zaangażowaniu w ich produkcję strony polskiej, w naszym kraju kręcone były m.in. zdjęcia do filmu *High Life* francuskiej reżyserki Claire Denis. Premiera produkcji odbyła się na Festiwalu Filmowym w Toronto, gdzie obraz spotkał się z entuzjastycznymi recenzjami krytyków. W filmie obok Roberta Pattinsona i Juliette Binoche wystąpiła Agata Buzek. Polska część zdjęć realizowana była w okolicach Białegostoku z udziałem polskiego operatora Tomasza Naumiuka i scenografki Meli Melak. Za charakteryzację podczas całości zdjęć odpowiadał Marcin Rodak⁶. Kolejnym przykładem realizacji zdjęć do koprodukcji mniejszościowej jest pokazywany premierowo na Berlinale niemiecko-polski film *Whatever Happens Next*.

Polska jest także atrakcyjnym miejscem do realizacji zagranicznych filmów. W ostatnich latach polskie lokacje wykorzystywały produkcje

6 <http://filmcommissionpoland.pl/pl/rynek-filmowy/aktualne-produkcje/koniec-zdjec-do-high-life--5Fkdbz> [dostęp: 27.09.2018].

z Europy, Azji i Stanów Zjednoczonych. Wiele polskich firm producenckich specjalizuje się w obsłudze zagranicznych partnerów, oferując tzw. serwisy. Jednakże na pełne wykorzystanie potencjału drzemiącego w polskiej branży filmowej nie pozwalał dotychczas brak systemowego rozwiązania w postaci zachęt finansowych. Obecnie w Parlamencie trwają finalne prace nad ustawą, która wprowadza 30% zwrot polskich kosztów kwalifikowalnych. Planowane skutki wprowadzenia niniejszego rozwiązania to wzmocnienie polskiego sektora audiowizualnego na rynku międzynarodowym, podniesienie konkurencyjności polskich firm oraz idący za tym rozwój gospodarczy.

Zgodnie z projektem ustawy o finansowym wspieraniu produkcji audiowizualnej realizacja ustawy zostanie powierzona Polskiemu Instytutowi Sztuki Filmowej, do którego zadań będzie należało przyznawanie, wypłata i rozliczanie wsparcia finansowego w formie refundacji części kosztów kwalifikowanych.

Roczny budżet przeznaczony na wspieranie produkcji audiowizualnych związanych z realizacją ustawy wyniesie maksymalnie 200 mln rocznie. Środki będą pochodzić z budżetu państwa⁷.

PROGRAMY OPERACYJNE I NOWY PRIORYTET DLA DEBIUTANTÓW

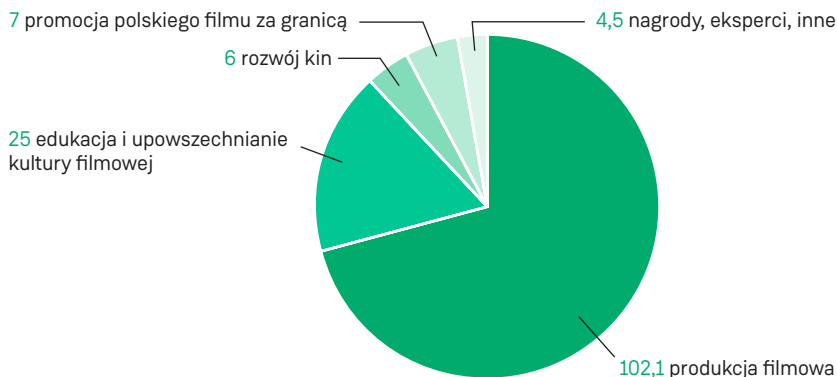
Polski Instytut Sztuki Filmowej jest głównym źródłem wsparcia dla produkcji polskich filmów.

W 2018 r. producenci i inne podmioty związane z upowszechnianiem kultury filmowej aplikują o dofinansowanie w ramach czterech Programów Operacyjnych: Produkcja filmowa, Edukacja i upowszechnianie kultury filmowej, Rozwój kin, Promocja za granicą. Nowością w tegorocznych Programach Operacyjnych jest priorytet Produkcja Filmów Mikrobudżetowych „Pierwszy Film” skierowany do młodych, debiutujących twórców⁸. Jego celem jest wspieranie debiutów absolwentów szkół filmowych oraz pozostałych twórców, którzy nie są absolwentami szkół filmowych, ale posiadają weryfikowalny dorobek twórczy.

7 <https://www.dzieje.pl/filmy/projekt-ustawy-o-finansowym-wspieraniu-produkcji-audiowizualnej-do-pracy-w-podkomisji> [dostęp: 27.09.2018].

8 <https://www.pisf.pl/aktualnosci/wiadomosci/mikrobudzety-nowy-rodzaj-wsparcia-dla-debiutantow> [dostęp: 27.09.2018].

PROGRAMY OPERACYJNE PISF W 2017 R. (PLANY, W MLN ZŁ)

Źródło: Polski Instytut Sztuki Filmowej

O POLSKIM INSTYTUCIE SZTUKI FILMOWEJ

Polski Instytut Sztuki Filmowej działa na podstawie ustawy o kinematografii, która weszła w życie 19 sierpnia 2005 r., i statutu. Do zadań PISF należą m.in.: dofinansowywanie produkcji, dystrybucji i rozpowszechniania filmów, promowanie polskiej kinematografii na świecie czy wspieranie debiutantów, którym szczególnie trudno było zaistnieć w poprzednich latach. Obowiązki wynikające z ustawy PISF wypełnia poprzez działania własne oraz wspieranie działań innych instytucji, m.in. szkół filmowych.

Od grudnia 2017 r. Dyrektorem Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej jest Radosław Śmigulski. Rada Instytutu, złożona z przedstawicieli twórców, producentów filmowych, kin, dystrybutorów, nadawców, operatorów telewizji kablowych i platform cyfrowych oraz związków zawodowych działających w kinematografii, opiniuje plan działalności, plan finansowy i roczne sprawozdania Instytutu oraz zatwierdza Programy Operacyjne. Nadzór nad Instytutem sprawuje Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Podstawowym źródłem przychodów PISF są wpłaty nadawców telewizyjnych, platform cyfrowych, telewizji kablowych, a także właścicieli kin i dystrybutorów filmów, którzy przekazują na rzecz PISF 1,5% swych przychodów. Pozostałą część budżetu Instytutu stanowią m.in. środki z Funduszu Promocji Kultury, przychody z eksploatacji filmów, do których autorskie prawa majątkowe przysługują Instytutowi, oraz dotacje podmiotowe z budżetu państwa.

Opracowanie: Magdalena Wylężałek, Dział Komunikacji Medialnej,
Polski Instytut Sztuki Filmowej, magda.wylezalek@pisf.pl

MIEJSCA PAMIĘCI NARODOWEJ ZA GRANICĄ

Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą
i Strat Wojennych MKiDN

Zgodnie z art. 14. Ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz.U. 2015 poz. 812, z późn. zm.) zagadnienia związane z polityką państwa dotyczącą miejsc pamięci narodowej, grobów i cmentarzy wojennych, pomników zagłady i ich stref ochronnych należą do zadań ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

W związku z likwidacją od 1 czerwca 2016 r. Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przejął bezpośrednio jej zadania związane z realizacją umów międzynarodowych oraz ochroną miejsc pamięci narodowej, grobów i cmentarzy wojennych poza krajem. Powierzono je Departamentowi Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych, w którym utworzony został Wydział ds. Miejsc Pamięci Narodowej za Granicą. Do zadań własnych departamentu należy:

- wykonywanie zadań wynikających z umów międzynarodowych dotyczących miejsc pamięci narodowej, w tym grobów i cmentarzy wojennych poza granicami RP;
- sprawowanie opieki nad miejscami pamięci narodowej oraz trwałymi upamiętnieniami faktów, wydarzeń i postaci, znajdującymi się poza granicami RP;
- realizacja poza granicami kraju nowych, trwałych upamiętnień obejmujących miejsca polskiej pamięci narodowej oraz związane z nimi fakty, wydarzenia i postaci;

- wspieranie inicjatyw w zakresie sprawowania przez inne podmioty prawa polskiego opieki nad znajdującymi się poza granicami kraju miejscami pamięci narodowej oraz trwałymi upamiętnieniami;
- organizowanie współpracy ze środowiskami i organizacjami emigracyjnymi, polonijnymi oraz polskimi poza granicami RP w zakresie sprawowania opieki nad miejscami pamięci narodowej oraz trwałymi upamiętnieniami, a także upowszechniania wiedzy dotyczącej tej tematyki;
- zarządzanie programem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Miejsca Pamięci Narodowej za Granicą”.

PROGRAM „MIEJSCA PAMIĘCI NARODOWEJ ZA GRANICĄ”

Strategicznym celem programu jest dążenie do zapewnienia godnego miejsca spoczynku poległym i pomordowanym oraz troska i opieka nad miejscami pochówku znajdującymi się poza granicami kraju.

W sposób szczególny program dotyczy cmentarzy i kwater wojennych, miejsc i obiektów związanych z wybitnymi osobami lub zdarzeniami historycznymi ważnymi dla dziedzictwa narodowego, upamiętnień walk o niepodległość Polski, miejsc noszących ślady masowych zbrodni reżimów totalitarnych i innych zbrodni wojennych o znamionach ludobójstwa i czystek etnicznych. Celem programu jest również położenie większego nacisku na edukację w zakresie najważniejszych wydarzeń historycznych, popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o miejscach pamięci oraz ich znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej, a także wsparcie prac realizowanych w ramach wolontariatu, wspierających działania Polonii i Polaków za granicą w dążeniach do zachowania tożsamości narodowej poprzez opiekę nad miejscami pamięci.

W 2018 r. beneficjenci otrzymali ponad 5,8 mln zł dofinansowania na realizację 42 projektów w ramach programu „Miejsca Pamięci Narodowej za Granicą”. Poniżej opisane zostały wybrane projekty realizowane przez beneficjentów programu, dla większej przejrzystości uporządkowane w czterech kategoriach:

- prace konserwatorskie/remontowo-konserwatorskie;
- prace inwentaryzacyjne/dokumentacyjne/poszukiwawcze;
- opieka nad miejscami pamięci;
- nowe upamiętnienia/uroczystości.

UKRAINA

Prace konserwatorskie/remontowo-konserwatorskie

- Krypta w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa w Czerniowcach na Ukrainie;
- Prace ratunkowo-konserwatorskie przy nagrobkach bohaterów polskich na Cmentarzu Łyczakowskim.

Prace inwentaryzacyjne/dokumentacyjne/poszukiwawcze

- Ostróg, Bystrzyca, Rarańcza i Brody – zabezpieczenie, dokumentacja i promocja.

Opieka nad miejscami pamięci

- Opieka nad polskimi cmentarzami wojennymi na Ukrainie: Cmentarz Obrońców Lwowa, Cmentarz Łyczakowski – Górka Powstańcza, Zadwórze, Mościska;
- Opieka nad miejscem pamięci w Hucie Pieniackiej.

Nowe upamiętnienia/uroczystości

- Uroczystości rocznicowe zagłady polskiej społeczności w Hucie Pieniackiej.

BIAŁORUŚ

Prace konserwatorskie/remontowo-konserwatorskie

- Prace konserwatorskie polskich kwater wojennych w miejscowościach: Duniłowicze, Jazno, Podswile, Głębokie, Zadoroże, Dokszyce.
- Prace renowacyjno-rewaloryzacyjne na polskim cmentarzu wojennym z 1920 r. w Brześciu – Adamkowo na Białorusi.

Opieka nad miejscami pamięci

- Opieka nad Miejscami Pamięci Narodowej w Puszczy Nalibockiej.

REPUBLIKA CZESKA

Nowe upamiętnienia/uroczystości

- Tablice upamiętniające Polaków w Czechach: Jana III Sobieskiego w Ołomuńcu i powstańców styczniowych w Telczu.

HOLANDIA

Nowe upamiętnienia/uroczystości

- 74. Rocznicą Wyzwolenia Bredy przez 1 Dywizję Pancerną gen. Stanisława Maczka.

LITWA

Prace konserwatorskie/remontowo-konserwatorskie

- Prace konserwatorskie w kwaterze wojennej na Nowej Rossie w Wilnie.

Prace inwentaryzacyjne/dokumentacyjne/poszukiwawcze

- Opracowanie dokumentacji projektowej dotyczącej kwatery Wojska Polskiego z 1920 r. na Zakrecie w Wilnie.

Upowszechnianie wiedzy

- Organizacja konferencji i uroczystości upamiętniających ofiary zbrodni ponarskiej w Wilnie i na Wileńszczyźnie.

Nowe upamiętnienia/uroczystości

- 74. Rocznicą Operacji Ostra Brama;
- Uroczystości Dnia Ponarskiego na Wileńszczyźnie.

ŁOTWA

Prace konserwatorskie/remontowo-konserwatorskie

- Renowacja polskiej kwatery wojskowej poległych w kampanii łągalskiej 1919 r. w Ławkiesach na Łotwie.

NORWEGIA

Prace konserwatorskie/remontowo-konserwatorskie

- Prace renowacyjne na polskiej kwaterze wojennej Hakvik w Norwegii.

WŁOCHY

Opieka nad miejscami pamięci

- Opieka nad Polskimi Cmentarzami Wojennym – Monte Cassino, Loreto, Bolonia.

FRANCJA

Prace konserwatorskie/remontowo-konserwatorskie

- Konserwacja i restauracja nagrobków Hipolita Klimaszewskiego w Bagnols-sur-Cèze i Tadeusza Mostowskiego w Paryżu.

AUSTRIA

Nowe upamiętnienia/uroczystości

- Upamiętnienie miejsc śmierci Polaków w obozach koncentracyjnych na terenie Austrii.

NIEMCY

Prace konserwatorskie/remontowo-konserwatorskie

- Budowa kwatery wojennej w Mannheim.

Prace inwentaryzacyjne/dokumentacyjne

- Polskie Miejsca Pamięci i groby wojenne wschodniej części Niemiec – inwentaryzacja i dokumentacja;
- Polskie Miejsca Pamięci i groby wojenne w południowo-zachodniej części Niemiec – inwentaryzacja i dokumentacja 2018;
- Polskie Miejsca Pamięci i groby wojenne w północno-zachodniej części Niemiec – inwentaryzacja i dokumentacja 2018;
- Nie wolno nam zapomnieć. Miejsca Polskiej Pamięci Narodowej w Niemczech – strona internetowa i aplikacja mobilna.

IRAN

Opieka nad miejscami pamięci

- Opieka nad cmentarzami wojennymi w Iranie – Teheran, Bandar Anzali, Isfahan, Maszhad, Ahwaz.

IZRAEL

Opieka nad miejscami pamięci

- Opieka nad cmentarzami uchodźców w Jerozolimie i Jaffie.

LIBAN

Opieka nad miejscami pamięci

- Opieka nad cmentarzami uchodźców w Bejrucie.

RÓŻNE KRAJE

Prace inwentaryzacyjne/dokumentacyjne

- „NA BISTER!” – romskie miejsca pamięci (baza danych Muzeum Okręgowego w Tarnowie).

Upowszechnianie wiedzy

- Opracowanie i druk czasopisma historyczno-publicystycznego „Na Rubieży”;
- „Rodowód Rodzin Katyńskich. Biuletyn Federacji Rodzin Katyńskich”, nr 6 za rok 2018.

W 2018 r. wydział ds. Miejsc Pamięci Narodowej zaplanował ponadto szereg działań z własnej inicjatywy, niektóre z nich ujęto w formie wyliczenia poniżej, z podziałem na projekty twarde, związane z budową bądź renowacją upamiętnień, oraz na projekty miękkie, związane z organizacją uroczystości rocznicowych.

PROJEKTY REMONTOWO–BUDOWALNE

- Opieka nad Polskimi Cmentarzami Wojennymi w Uzbekistanie (17 cmentarzy), Kazachstanie (4 cmentarze) i Kirgistanie (1 cmentarz);
- Remont generalny Cmentarza Obrońców Lwowa;
- Remont generalny cmentarzy uchodźców w Tengeru, Bigwa, Ifunda w Tanzanii;
- Wykonanie i montaż tablicy upamiętniającej oficerów polskich poległych w czasie bombardowania dworca kolejowego w Thouars we Francji;
- Identyfikacja dzięki badaniom porównawczym DNA, wykonanym na zlecenie MKiDN, szczątków porucznika Tadeusz Stabrowskiego, lotnika dywizjonu 308 Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii, spoczywającego w bezimiennym grobie na cmentarzu w Le Crotoy we Francji.

Organizacja uroczystości rocznicowych poza granicami

- Współorganizacja uroczystości związanych z przywróceniem imienia i nazwiska na nagrobku porucznika Tadeusza Stabrowskiego, spoczywającego na cmentarzu w Le Crotoy we Francji;

- Współorganizacja uroczystości związanych z ekshumacją szczątków wiceadmirała Józefa Unruga i Jego małżonki Zofii spoczywających na cmentarzu Montrésor we Francji w celu ich przewiezienia do Polski na uroczysty pochówek na cmentarzu Marynarki Wojennej w Gdyni;
- Współfinansowanie poszukiwań szczątków konsula Konstantego Rokickiego na cmentarzu w Lucernie w Szwajcarii;
- „Świeatko Pamięci” na Cmentarzu Łyczakowskim, na Cmentarzu Janowskim we Lwowie oraz na cmentarzach w Borysławiu, Czerwonogradzie, Drohobyczu, Jaworowie, Stryju, Samborze, Złoczowie, Szczercu i Sokalu – projekt edukacji kulturalnej, mający na celu rozpowszechnianie wiedzy na temat losów Polaków pochowanych na ww. cmentarzach.

Opracowanie: autor zbiorowy, Departament Dziedzictwa Kulturowego
za Granicą i Strat Wojennych MKiDN, ddz@mkidn.gov.pl

POLSKIE DZIEDZICTWO KULTUROWE ZA GRANICĄ

Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą
i Strat Wojennych MKiDN

Działalność resortu kultury, prowadzona przez poszczególne departamenty i instytucje podległe Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego lub przez niego nadzorowane, polega na realizowaniu celów zagranicznej polityki kulturalnej polskiego rządu, której elementem jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą. Do zadań Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego należy tworzenie warunków do efektywnej ochrony i popularyzacji obydwu zasadniczych komponentów polskiej spuścizny kulturowej poza krajem:

- dziedzictwa historycznej, wielonarodowościowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów w tej jej części, która istniała na obszarach należących współcześnie do suwerennych państw sąsiadujących z Polską (Litwa, Białoruś, Ukraina, częściowo Łotwa i Mołdawia);
- dorobku kulturalnego wielu generacji polskiego wychodźstwa (przeważnie o charakterze politycznym), wytworzonego, zgromadzonego bądź przechowywanego w krajach Europy Zachodniej, Ameryki Północnej oraz innych częściach świata.

Realizacja projektów MKiDN w zakresie ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, spoczywających w znacznej mierze na Departamencie Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych, opiera się na ścisłej współpracy m.in. z: Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych, Ministerstwem Spraw Zagranicznych (placówki dyplomatyczne i konsularne, instytuty polskie), Biurem Polonijnym Senatu RP, Zakładem Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, instytucjami kultury (m.in. Biblioteką Naro-

dową w Warszawie, muzeami), uczelniami wyższymi, placówkami naukowo-badawczymi oraz organizacjami pozarządowymi.

Wartym wspomnienia jest fakt, iż w grudniu 2017 r. utworzono Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą *Polonika* – wyspecjalizowaną państwową instytucję kultury, której organizatorem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a Departamentem zwierzchnim Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych. Instytut prowadzi projekty o charakterze konserwatorskim, naukowo-badawczym, edukacyjnym i popularyzatorskim.

Zasadniczym narzędziem służącym do realizacji zadań powierzonych Departamentowi Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych, w którego obrębie działa Wydział ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą, jest program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”. W ramach tego programu prowadzone jest postępowanie konkursowe mające na celu wyłonienie podmiotów realizujących zadania publiczne związane z poprawą stanu zachowania dziedzictwa kulturowego poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, a także popularyzacją wiedzy na ten temat. Pracownicy wydziału wspierają beneficjentów programu w wypełnianiu zleconych im zadań oraz sprawują nadzór merytoryczny nad prawidłowym wykonaniem ponad 100 projektów, które w 2018 r. zostały dofinansowane kwotą prawie 9 mln zł.

Strategicznym celem programu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat.

Kluczowe dla realizacji celów programu są w szczególności zadania:

- prowadzące do zabezpieczenia lub zachowania szczególnie cennych obiektów dziedzictwa za granicą;
- zmierzające do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonego dziedzictwa za granicą.

Podjęmowano również działania wynikające bezpośrednio z inicjatywy departamentu oraz będące pokłosiem współpracy z polskimi placówkami dyplomatycznymi i przedstawicielami władz lokalnych – szczególnie w zakresie upamiętnienia wybitnych osób i miejsc związanych z Polską.

Istotnym zadaniem Departamentu Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych jest ponadto inicjowanie kwerend i badań inwentaryzacyjnych dokumentujących miejsca związane z Polską i dokonania osób z nią związanych oraz służenie wsparciem merytorycznym w przypadku konieczności przeprowadzenia ekspertyz z zakresu historii sztuki i konserwacji zabytków.

Poniżej opisane zostały projekty, które otrzymały dofinansowanie z programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”.

WYBRANE DZIAŁANIA WŁASNE WYDZIAŁU W 2018 R.

- Wejście w życie nowelizacji ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej z dn. 25 października 1991 r. (Dz.U. 2018 poz. 1105);
- Udział delegacji w jubileuszowej, 40. Konferencji Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich na Zachodzie, Paryż, Francja;
- Wypracowanie zasad nadzoru merytorycznego i zainicjowanie działalności Narodowego Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą *Polonica*;
- Zainicjowanie i koordynacja projektów współpracy ze stroną białoruską, dotyczącej organizacji jubileuszu 200-lecia urodzin Stanisława Moniuszki (2019 r.) i 150-lecia urodzin Ferdynanda Ruszczyca na Białorusi (2020 r.).

PRACE KONSERWATORSKIE

- Prace konserwatorskie w katedrze lwowskiej obrządku łacińskiego – kaplica pw. Chrystusa Ukrzyżowanego;
- Konserwacja i zabezpieczenie pomnika nagrobnego Sapiehów na cmentarzu w Berezie Kartuskiej;
- Konserwacja zespołu rycin Jeremiasza Falcka ze zbiorów artystycznych Towarzystwa Historyczno-Literackiego;
- Prace konserwatorskie i restauratorskie dzieł autorstwa Olgi Boznańskiej, Wojciecha Kossaka i Alfreda Wierusz-Kowalskiego;
- Opracowanie projektu prac konserwatorskich przy zabytkowym kościele w Hruszowie;
- Odbudowa Sanktuarium Matki Bożej w Bołszowcach na Ukrainie – polichromia;
- Prace rewitalizacyjne i konserwatorskie w Izbie Pamięci Adampola – Domu „Cioci Zosi”;
- Prace konserwatorskie w katedrze lwowskiej obrządku łacińskiego – konserwacja drewnianego konfesjonau z XVIII w.;
- Prace konserwatorskie przy witrażu „Matka Boża Królowa Aniołów” w lwowskiej katedrze obrządku łacińskiego;
- II etap prac konserwatorskich organów autorstwa Adama Gottloba Caspariniego w kościele pw. Św. Ducha w Wilnie;
- Prace remontowe i konserwatorskie przy drewnianej kaplicy pw. Matki Boskiej w Polanach k/Oszmiany;

- Konserwacja i digitalizacja monet antycznych w zbiorach Lwowskiego Muzeum Historycznego;
- Prace konserwatorskie w polskim kościele na Kahlenbergu w Wiedniu;
- Prace konserwatorskie nad ołtarzem głównym w kościele parafialnym w Rudkach;
- Prace konserwatorskie, rewalityzacyjne i inwentaryzacyjne przy polskich zabytkach w Kiszyniowie i Raszkowie;
- Dalsze prace remontowo-konserwatorskie odwodnienia dachu kościoła pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Stojanowie;
- Konserwacja polichromii sklepień nawy głównej w kościele pw. Najświętszej Maryi Panny w Wilnie;
- Prace renowacyjne i konserwatorskie zabytkowych organów w Złoczowie;
- Zabezpieczenie przed wilgocią i remont muru kościoła prokatedralnego pw. Św. Barbary w Witebsku;
- Prace konserwatorskie przy drewnianej rzeźbie i neogotyckich drzwiach głównych kościoła w Czortkowie;
- Remont i konserwacja drewnianego lamusa z 1796 r. w Grodnie na Muzeum Diecezji Grodzieńskiej;
- Remont zabytkowego polskiego kościoła pw. Św. Michała Archanioła w Rawie Ruskiej;
- Prace konserwatorskie w kościele pw. Św. Antoniego we Lwowie;
- Prace restauratorskie na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie;
- Ochrona dziedzictwa na terenie Ziemi Lwowskiej;
- Ratunkowe prace konserwatorskie w kościele pojezuickim pw. Św. Piotra i Pawła we Lwowie;
- Prace konserwatorskie w dawnym obserwatorium na Górze Pop Iwan w Czarnohorze;
- Renowacja i rewalityzacja murów północnych klasztoru w Berdyczowie;
- Prace konserwatorskie w kościele pw. Narodzenia Św. Jana Chrzciciela w Mościskach;
- Prace konserwatorsko-restauratorskie przy malowidłach ściennych Rosena w katedrze Ormiańskiej we Lwowie;
- Ratunkowe prace konserwatorskie w Kolegiacie pw. Świętej Trójcy w Ołyce;
- Odbudowa Sanktuarium Matki Bożej w Bołszowcach;
- Prace remontowo-konserwatorskie grobu Ferdynanda Ruszczyca i Cmentarza Rodziny Ruszczyków w Bohdanowie;
- Prace konserwatorskie w kościele poddominikańskim w Kamieńcu Podolskim;
- Rewalityzacja dziewiętnastowiecznego cmentarza w Lidzie na Białorusi;

- Remont elewacji pn. wraz z wymianą dachu nad częścią mieszkalną kościoła parafii pw. Św. Jana Nepomucena w Dubnie;
- Prace interwencyjne przy żelbetowym krzyżaku do podtrzymywania dzwonu w rzymskokatolickim kościele w Dourges;
- Prace ratowniczo-konserwatorskie w kościele pw. Wniebowzięcia NMP w Zdzięciole;
- Renowacja polskich nagrobków na cmentarzu w Drohobyczu;
- Prace konserwatorskie przy polichromiach ściennych prezbiterium kościoła bernardyńskiego w Wilnie;
- Prace konserwatorskie przy zabytkach związanych z Polską i Polakami w Gruzji;
- Prace konserwatorskie na Cmentarzu Janowskim we Lwowie;
- Renowacja i konserwacja nagrobków Ormian polskich w Kutach;
- Rewaloryzacja konserwatorska kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i Świętej Tekli w Tadaniach;
- Prace konserwatorsko-restauratorskie w Katedrze pw. Św. Piotra i Pawła w Łucku;
- Prace konserwatorskie przy zabytkach polskich w Żółkwi;
- Prace remontowo-konserwatorskie w kościele pw. Chrystusa Króla w Kutach;
- Utrzymanie we właściwym stanie technicznym ekspozycji Muzeum Izby Polskiej w Taagerup.

PRACE DOKUMENTACYJNE

- Dokumentacja i badania konserwatorskie obrazów przypisywanych Szymonowi Czechowiczowi z lwowskich zbiorów muzealnych;
- Digitalizacja zbiorów archiwalnych Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie, kolekcja wojny polsko-bolszewickiej 1919-1920;
- Ochrona polskiej spuścizny archiwalnej w Argentynie. Opracowanie archiwum rodzinnego Lubicz-Orłowskich;
- Digitalizacja wybranych archiwów Instytutu Piłsudskiego;
- Digitalizacja zbiorów archiwalnych Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce „Kolekcja Jana Lechonia”;
- Rejestracja warszawianów w archiwach instytucji polonijnych w Londynie;
- Zabezpieczenie i upublicznienie zdjęć i archiwalnych nagrań na wideokasach z zasobów Instytutu Piłsudskiego w Ameryce;
- Kwerenda archiwalna w zbiorach Centralnego Archiwum Polonii w Orchard Lake;
- Katalog książek z Biblioteki Załuskich w Ogólnorosyjskiej Bibliotece Literatury Obcej w Moskwie;
- Parafie i kościoły polskie w USA – inwentaryzacja źródłowa i fotograficzna;

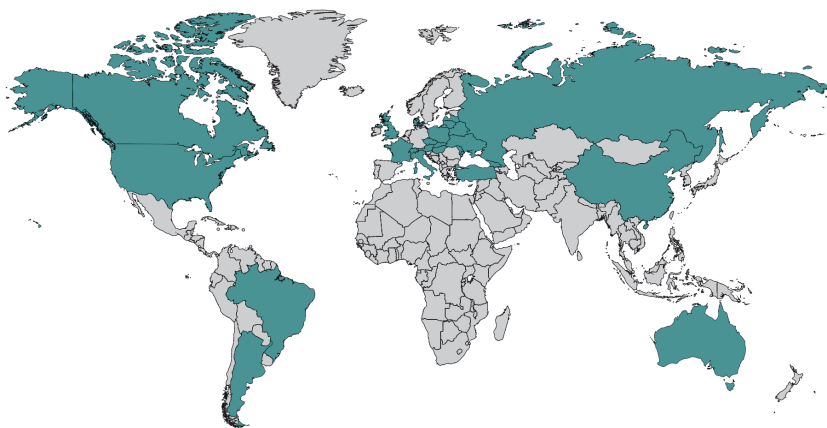
- Katalogowanie i inna pomoc biblioteczna instytucjom polonijnym;
- Inwentaryzacja obiektów sakralnych z terenu dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego;
- Polonika w zbiorach muzeów i archiwów czeskich;
- Archiwizacja i digitalizacja akt Komisji Weryfikacyjnej w Studium Polski Podziemnej w Londynie;
- Inwentaryzacja cmentarzy żydowskich na Huculszczyźnie;
- Digitalizacja Archiwum Rodziny Potulickich w Muzeum Polskim w Rapperswilu;
- Pomoc w zachowaniu polskiego dziedzictwa kulturowego ze zbiorów The Polish Museum of America w Chicago;
- Kwerendy i badania wybranych materiałów ikonograficznych klasztorów rzymskokatolickich w Rosji, na Litwie i Białorusi;
- Rękopisy z Biblioteki Załuskich w Bibliotece Narodowej w Petersburgu;
- Program Opracowania i Digitalizacji Archiwów Kościelnych na Wschodzie;
- Inwentaryzacja nagrobków na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie;
- Zeskanowanie części Archiwum Radziwiłłów zachowanego w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku;
- Digitalizacja i udostępnienie medali i medalionów ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu;
- Przygotowanie do druku katalogu portretów osobistości polskich ze zbiorów Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki;
- Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie;
- Inwentaryzacja założeń ogrodowych na dawnych Kresach;
- Dokumentacja cmentarzy polskich dawnego województwa tarnopolskiego;
- E-migracja – polska diaspora technologiczna;
- Dokumentowanie polskiego dziedzictwa kulturowego poprzez przeprowadzenie zagranicznych kwerend archiwalnych;
- Digitalizacja ksiąg sądowych z XVI–XVIII w. z Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku;
- Stare Druki z Biblioteki Załuskich w Bibliotece Narodowej w Petersburgu;
- Opracowanie i publikacja Inwentarza Archiwum Tow. Opieki nad Polskimi Pamiątkami i Grobami Historycznymi we Francji;
- Kwerenda w Dziale Druków Historycznych Biblioteki Państwowej w Berlinie.

UPOWSZECHNIANIE WIEDZY I PROMOCJA

- Praktyki terenowe studentów polskich uczelni konserwatorskich w Żółtkwi;
- Wydanie książki: Jerzy Giedroyc, Waclaw A. Zbyszewski, *Listy 1939–1984*;
- Wydanie kolejnego numeru „Rocznika Lwowskiego”;

- Wydanie dwóch tomów materiałów specjalistyczno-naukowych pt. *Pamiętnik Literacki*;
- Przygotowanie do druku katalogu rzeźby polskiej z XIX i 1 poł. XX wieku ze zbiorów Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki;
- Organizacja konferencji naukowej „Książka, prasa, radio, film i biblioteki w kształtowaniu dziedzictwa kulturowego II RP”;
- Portal WWW, wirtualny sekretariat i archiwum cyfrowe Stałej Konferencji Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich na Zachodzie;
- Organizacja w Paryżu XL Stałej Konferencji Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich poza Krajem;
- Odnowienie i unowocześnienie militarnej ekspozycji stałej w Muzeum Polskim w Ameryce;
- Wystawa multimedialna pt. „Życie i twórczość F. Ruszczyca (1870–1936)” w Bohdanowie;
- Lwów – plan Starego Miasta dla niewidomych i słabowidzących;
- Wystawa malarstwa Juliusza i Wojciecha Kossaków wraz z katalogiem w Muzeum Polskim w Rapperswilu;
- IV Międzynarodowy Kongres Naukowy: Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej;
- Dokumentacja działalności społecznej i zawodowej doktora Lucjana Skupiewskiego w Rumunii w XX wieku;
- Wydanie fototypiczne iluminowanego rękopisu tzw. metryki Nacji Polskiej, przechowywanego w Padwie.

PAŃSTWA, W KTÓRYCH PROWADZONE SĄ PRACE ZA SPRAWĄ DEPARTAMENTU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ZA GRANICĄ I STRAT WOJENNYCH MKIDN

Źródło: opracowanie własne

WYBRANE PUBLIKACJE:

- Janiszewska-Jakubiak D., *CULTURAL DIPLOMACY: Bilateral efforts continue to preserve Poland and Ukraine's common historical heritage*, w: *Business Ukraine*, Warszawa 2016.
- Janiszewska-Jakubiak D., *Ochrona i rewitalizacja polskiego dziedzictwa kulturowego na historycznych Ziemiach Wschodnich Rzeczypospolitej w działaniach Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, w: *Polskie dziedzictwo duchowe i kulturowe na Wschodzie w 1050. rocznicę Chrztu Polski*, Warszawa 2016.
- *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej, t. 1-6*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, 2012, 2013.

Opracowanie: Tomasz Urbankowski, Departament Dziedzictwa Kulturowego
za Granicą i Strat Wojennych MKiDN, turbankowski@mkidn.gov.pl

RESTYTUCJA DÓBR KULTURY

Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą
i Strat Wojennych MKiDN

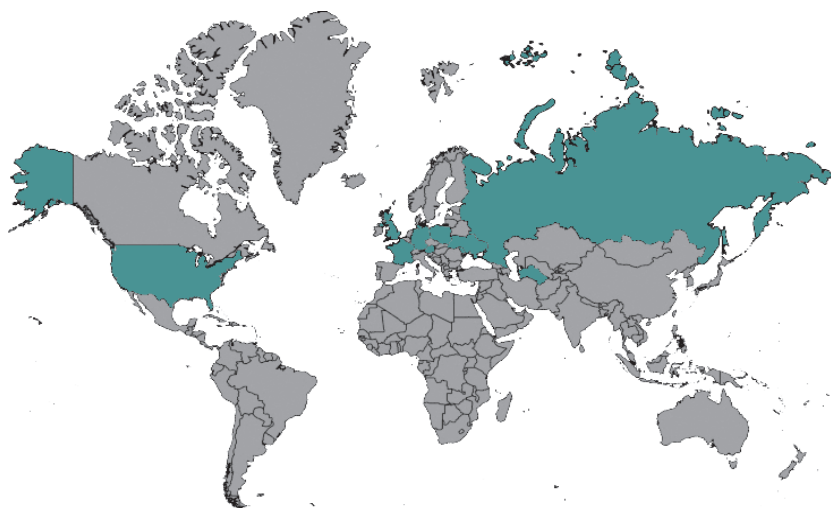
Wydział ds. Restytucji Dóbr Kultury (dawniej Wydział ds. Strat Wojennych) stanowi część Departamentu Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego i zajmuje się sprawami restytucyjnymi zarówno w kraju, jak i za granicą. MKiDN od 1992 r. gromadzi dane na temat dóbr kultury utraconych z terenów Polski w granicach po 1945 r. oraz podejmuje działania mające na celu ich odzyskanie.

Pracownicy Wydziału stale monitorują międzynarodowy rynek dzieł sztuki w poszukiwaniu polskich strat wojennych oraz obiektów skradzionych obecnie, weryfikują zdigitalizowane zbiory publiczne w kraju i za granicą oraz wykorzystują wiele innych możliwości w zakresie odzyskiwania utraconych dóbr kultury. Wydział ściśle współpracuje z policją i prokuraturą oraz organami ścigania w innych krajach, m.in. Federalnym Biurem Śledczym (FBI), amerykańską agencją śledczą HSI (Homeland Security Investigations) czy Interpolem.

W trzecim kwartale 2018 r. Wydział ds. Restytucji Dóbr Kultury prowadził ponad 70 spraw restytucyjnych w Polsce i na świecie.

W 2018 r. Wydział ds. Strat Wojennych został przekształcony w Wydział ds. Restytucji Dóbr Kultury. Zmiana nazwy wynikała przede wszystkim z rozszerzenia kompetencji i zakresu działalności Wydziału o następujące zadania, które dotychczas leżały w kompetencjach Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów:

PAŃSTWA, W KTÓRYCH PROWADZONE SĄ SPRAWY RESTYTUCYJNE DOTYCZĄCE POLSKICH STRAT WOJENNYCH

Źródło: opracowanie własne

- prowadzenie krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem oraz krajowego rejestru utraconych dóbr kultury, na które składa się przede wszystkim rejestracja zgłoszeń, weryfikacja obiektów oraz koordynacja współpracy z organami ścigania w zakresie restytucji krajowej;
- prowadzenie postępowań w sprawach restytucji dóbr kultury wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w tym w sprawach zwrotu z terytorium państwa Unii Europejskiej narodowego dobra kultury RP wyprowadzonego z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- prowadzenie postępowań w sprawach zwrotu zagranicznego narodowego dobra kultury wyprowadzonego z naruszeniem prawa z terytorium państwa Unii Europejskiej i znajdującego się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, wynikających z Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1024/2012 z dnia 25 października 2012 r. w sprawie współpracy administracyjnej za pośrednictwem systemu wymiany informacji na rynku wewnętrznym w zakresie wykorzystania systemu IMI dla zapewnienia współpracy i prowadzenia wzajemnych konsultacji z właściwymi organami państw Unii Europejskiej, w tym do rozpowszechniania istotnych dla danej sprawy informacji dotyczących dóbr kultury.

WYDZIAŁ DS. RESTYTUCJI DÓBR KULTURY

ZAJMUJE SIĘ PONADTO:

- gromadzeniem informacji o dobrach kultury utraconych w wyniku II wojny światowej;
- prowadzeniem jedynej ogólnopolskiej bazy strat wojennych;
- inicjowaniem, koordynowaniem i prowadzeniem poszukiwań utraconych dóbr kultury w kraju i za granicą;
- prowadzeniem krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem www.zabytkiskradzione.pl;
- podejmowaniem w kraju i za granicą działań restytucyjnych, w tym delegowaniem ekspertów, koordynacją badań obiektów, prowadzeniem negocjacji, wykonywaniem zastępstwa procesowego przed organami policji, prokuratury, sądami, zapewnieniem transportu dzieł odzyskanych;
- odzyskiwaniem utraconych dóbr kultury odnalezionych w kraju i za granicą;
- popularyzowaniem tematyki strat wojennych m.in. poprzez wydawanie katalogów, prowadzenie serwisu internetowego www.dzielautracone.gov.pl oraz zaangażowanie w projekty dodatkowe, tj. np. Muzeum Utracone (w latach 2010–2018).

DOKUMENTOWANIE UTRACONYCH DÓBR KULTURY

BAZA STRAT WOJENNYCH

Elektroniczna baza strat wojennych Wydziału Strat Wojennych Departamentu Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych jest jedynym ogólnopolskim rejestrem dóbr kultury utraconych w wyniku II wojny światowej pochodzących z terytorium Polski po 1945 r. Jej głównym celem jest gromadzenie zebranych, możliwie jak najpełniejszych, informacji na temat zagrabionych wskutek działań wojennych obiektów. Wszelkie dane zapisane w bazie stanowią podstawę dla prowadzonych przez Wydział poszukiwań strat wojennych i podejmowania działań restytucyjnych.

Od 2008 r. istnieje internetowy katalog strat wojennych, www.dzielautracone.gov.pl, w którym publikowane są zarejestrowane w bazie utracone dzieła sztuki. Dotychczas zamieszczono w nim ponad 3300 obiektów.

KRAJOWY WYKAZ ZABYTEKÓW SKRADZIONYCH LUB WYWIEZIONYCH ZA GRANICĘ NIEZGODNIE Z PRAWEM

Prowadzony wcześniej przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, a obecnie przez MKiDN jest jedyną w Polsce bazą danych gromadzącą informacje dotyczące skradzionych i poszukiwanych po wojnie zabytków oraz dzieł sztuki, dostępną w tak szerokim zakresie dla wszystkich użytkowników Internetu. Krajowy wykaz jest narzędziem służącym również Policji, Służbie Celnej, Straży Granicznej oraz Krajowej Administracji Skarbowej do prowadzenia poszukiwań i identyfikacji utraconych dóbr kultury. Jako baza ogólnie dostępna daje również innym osobom możliwość sprawdzenia, czy dany przedmiot nie jest poszukiwany, a w konsekwencji w dużej mierze pozwala uniknąć obrotu skradzionymi dobrami kultury. To niezwykle użyteczne narzędzie dla antykwaryusza, domów aukcyjnych i ich klientów – wszystkich uczestników rynku antykwarycznego.

Straty dóbr kultury zgłaszane są do Wydziału ds. Restytucji Dóbr Kultury przez wspomniane wyżej służby i organa administracji, w tym także Wojewódzkie Urzędy Ochrony Zabytków i ich delegatury. Zgłoszeń dokonują również muzea, a także osoby prywatne i instytucje będące właścicielami lub zarządcami zabytków. Warunkiem rejestracji jest wcześniejsze zgłoszenie przestępstwa organom ścigania i dostarczenie kopii tego zgłoszenia oraz danych umożliwiających identyfikację utraconych zabytków (zdjęcia, podstawowe wymiary, opis).

PROGRAM MKIDN

Nowym narzędziem dotyczącym popularyzacji wiedzy i świadomości na temat polskich strat wojennych jest uruchomiony w 2016 r. program MKiDN finansujący badania proveniencyjne, który w 2018 r. miał swoją kolejną edycję.

Strategicznym celem programu jest wsparcie działalności instytucji w kwestii badań proveniencyjnych odnośnie strat wojennych poniesionych w zakresie zbiorów artystycznych. Celem programu jest wykształcenie dobrych praktyk i wysokich standardów prowadzenia badań proveniencyjnych poświęconych zagadnieniom wojennych losów kolekcji i strat poniesionych przez instytucje w wyniku II wojny światowej. Pośrednim celem programu ma być również weryfikacja aktualnych zasobów pod kątem obecności ewentualnych strat wojennych innych instytucji/podmiotów z kraju lub z zagranicy, a także skompletowanie przez instytucje rozproszonej

dotąd dokumentacji koniecznej do badań historii kolekcji. Ze względu na potrzebę wykształcenia wysokich i jednolitych standardów badań proweniencyjnych w polskich instytucjach kultury, priorytetem będą projekty kompleksowe, realizowane ponad standardowymi ramami bieżącej działalności wnioskodawców, umożliwiające miarodajne ustalenie skali i zakresu strat wojennych poszczególnych instytucji. Projekty istotne dla realizacji celów programu mają wprowadzać nową jakość dotyczącą badań polskich strat wojennych, ze szczególnym naciskiem na ich multidyscyplinarność, w tym analizę konserwatorską zachowanych obiektów, badanie źródeł pod kątem pochodzenia obiektu, jego wojennych i powojennych losów oraz zachowanej ikonografii. Integralną częścią programu będą również działania z zakresu popularyzacji wyników przeprowadzonych badań poprzez ich publikację.

ODZYSKIWANIE DZIEŁ SZTUKI

Procedury restytucyjne prowadzone są w oparciu o prawo międzynarodowe publiczne, ale zastosowanie mają również przepisy prawa krajowego państwa, na terenie którego obiekt został odnaleziony. Sposób działania mający na celu odzyskanie straty wojennej uzależniony jest od miejsca odnalezienia zabytku oraz jego aktualnej sytuacji prawnej. Na podstawie zgromadzonej dokumentacji sporządzany jest wniosek restytucyjny, w którym należy jednoznacznie wskazać proveniencję obiektu, opisać okoliczności jego utraty, a przede wszystkim dowieść swojego prawa własności.

W 2018 R. DO KRAJU POWRÓCIŁY NASTĘPUJĄCE DZIEŁA SZTUKI BĘDĄCE POLSKIMI STRATAMI WOJENNYMI:

- Obraz Maksymiliana Gierymskiego *Zima w małym miasteczku* namalowany w 1872 r. Dzieło to przed wojną stanowiło ozdobę krakowskich sukienic. W grudniu 1939 r. zostało skonfiskowane przez Kajetana Mühlmana – specjalnego pełnomocnika ds. zabezpieczenia dzieł sztuki w Generalnym Gubernatorstwie, który osobiście wybrał je do dekoracji swojego gabinetu. W spisanych po wojnie wspomnieniach Dyrektora Muzeum Narodowego w Krakowie Feliksa Kopyry obraz ten uznany został za najcenniejsze zrabowane dzieło polskiego malarstwa z kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie. Odnalezienie tej bezcennej straty wojennej na terenie kraju jest owocem wzorcowej współpracy MKiDN z małopolską policją. Obraz znajduje się obecnie w zbiorach

Muzeum Narodowego w Krakowie, gdzie poddawany jest niezbędnym pracom konserwatorskim.

- Obraz *Zesłanie Ducha Świętego* przypisywany Izaakowi van den Blockemu, datowany na XVII wiek, stanowił do 2018 r. stratę wojenną kościoła pw. Św. Brygidy w Gdańsku. Obiekt został zaferowany do zakupu Muzeum Narodowemu w Gdańsku przez osobę prywatną. Dalsze działania doprowadziły do wyroku sądu nakazującego zwrócić zabytek Skarbowi Państwa – reprezentowanemu przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Ten cenny zabytek sztuki sakralnej pozostaje w formie destruktu. Dzieło to pierwotnie zbudowane było z czterech pionowych klejonych desek. Obecnie podobrazie obiektu rozdzielone jest na 7 części. Odzyskanie obrazu przez MKiDN jest w tym przypadku kluczowe nie tylko z uwagi na status własnościowy zabytku, ale również ze względu na samo zachowanie dzieła sztuki, bowiem z perspektywy kondycji obiektu najprawdopodobniej uchroniło go przed całkowitą destrukcją.
- Zbiór 124 zabytkowych obiektów etnograficznych i 14 fotografii z przedwojennej kolekcji Muzeum Etnograficznego w Łodzi. Kolekcja etnograficzna stanowiła przed II wojną światową trzon zbiorów Muzeum Etnograficznego w Łodzi. Liczyła ponad 1300 zabytków przybliżających życie oraz kulturę ludów zamieszkujących tereny Afryki, Azji oraz Ameryki Środkowej i Południowej. We wrześniu 1940 r. została wywieziona do Lipska i rozdzielona między różne instytucje muzealne. Po zakończeniu II wojny światowej obiekty tworzące kolekcję uznane zostały za polskie straty wojenne. W 2016 r. odzyskanych zostało kolejnych 330 obiektów znajdujących się w zbiorach Uniwersytetu w Getyndze. Zabytki, które powróciły, w znaczący sposób wzbogacą i uzupełnią zbiory łódzkiego muzeum, czyniąc jego kolekcję etnograficzną jedną z najcenniejszych w Polsce.
- Obraz Melchiora Geldorpa *Portret damy*, który powrócił do kraju dzięki współpracy Wydziału ds. Restytucji Dóbr Kultury z amerykańską agencją DHS/ICE-Homeland Security Investigations, której agencji odnaleźli obraz w Los Angeles. Obraz Melchiora Geldorpa został zrabowany w czasie II wojny światowej z Muzeum Narodowego w Warszawie, dokąd powrócił oficjalnie we wrześniu 2018 r.
- Lekyt czerwonofigurowy z uszkiem, ozdobiony przedstawieniem sfinksa, pochodzący z IV w. p.n.e. należący do kolekcji Józefa Choynowskiego, polskiego kolekcjonera pochodzącego z Kijowszczyzny, która to kolekcja ostatecznie została włączona w 1923 r. do zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie. Natomiast zaraz po wybuchu II wojny światowej kolekcja Choynowskiego

padła łupem Kommando Paulsen. Z zachowanych dokumentów wiadomo, że zabytki z kolekcji Choynowskiego, przechowywane w Muzeum Narodowym spakowano do kilku skrzyń i wywieziono do Poznania, skąd trafiły do niemieckich składnic muzealnych. Obiekt odnaleziono na aukcji dzieł sztuki w Monachium. Długie negocjacje z ówczesnym posiadaczem doprowadziły do jego powrotu do macierzystych zbiorów.

- Sztambuch (pamiątnik) Melchiora Lucasa z XVII w. pochodzący z Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu. Obiekt został wystawiony w 2018 r. na aukcji w Niemczech. Dzięki działaniom Wydziału ds. Restytucji Dóbr Kultury obiekt udało się wycofać z aukcji, dzięki czemu mógł powrócić do macierzystych zbiorów.

POPULARYZACJA

Ważnym zadaniem Wydziału ds. Restytucji Dóbr Kultury jest działalność popularyzatorska na temat restytucji dzieł sztuki, co przekłada się na większą świadomość społeczną i tym samym skuteczniejsze odzyskiwanie dzieł sztuki.

Do zadań popularyzatorskich należy m.in. aktywne uczestnictwo Wydziału w krajowych i międzynarodowych konferencjach, a także prowadzenie szkoleń dotyczących badań proveniencyjnych we współpracy z NIMOZ, gdzie odbiorcami są organy ścigania oraz instytucje państwowe.

PROJEKT „MUZEUM UTRACONE”

Jednym z ważniejszych działań promocyjnych w 2018 r. był projekt „Muzeum Utracone”. Realizowany jest od 2010 r. we współpracy ze Stowarzyszeniem Komunikacji Marketingowej SAR. Głównym sposobem realizacji projektu jest widowiskowy, multimedialny pokaz filmowy, prezentowany w przestrzeni miejskiej, któremu towarzyszą wielkoformatowe wizualizacje wyświetlane na murach otaczających budynków. Premiera pokazu odbywa się w kilku miastach jednocześnie (m.in. Warszawa, Kraków, Gdańsk, Poznań) w trakcie Nocy Muzeów. Co roku wybierany jest temat przewodni pokazu, a prezentowane w nim dzieła sztuki wybierane są przez Wydział ds. Restytucji Dóbr Kultury spośród obiektów zarejestrowanych w bazie MKiDN. Dziewiąta edycja projektu w 2018 r. pt. „Królewski sen” przedstawia dzieje Łazienek Królewskich w Warszawie wraz z historią i burzliwymi losami kolekcji dzieł sztuki stworzonej przez Stanisława Augusta.

W sposób zbiorczy „Muzeum Utracone” przedstawiane było w 2018 r. również jako elementy składowe wydarzenia Wawa Design Festiwal 2018 oraz Europejskich Dni Dziedzictwa 2018.

Celem projektu „Muzeum Utracone” jest przede wszystkim przywrócenie pamięci i poszukiwanie nowych sposobów popularyzowania wiedzy o polskich stratach wojennych w dziedzinie dóbr kultury.

CELE

Nadrzędnym celem Wydziału ds. Strat Wojennych na przyszłe lata jest nieustanne dokumentowanie, poszukiwanie i odzyskiwanie zrabowanych w wyniku działań II wojny światowej dzieł sztuki, a także poszukiwanie i odzyskiwanie obiektów utraconych w wyniku kradzieży bądź nielegalnego wywozu.

Opracowanie: Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą
i Strat Wojennych MKiDN, ddz@mkidn.gov.pl

ROZWÓJ INFRASTRUKTURY I PROGRAMY WSPARCIA DZIAŁAŃ BIBLIOTEK PUBLICZNYCH

Instytut Książki

W 2015 r. Rada Ministrów rozdzieliła zadania w ramach największego programu promującego czytelnictwo – Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa – trzem podmiotom: Bibliotece Narodowej – w zakresie zwiększenia atrakcyjności oferty bibliotek publicznych poprzez zwiększenie udziału nowości wydawniczych w ich zbiorach, wzrost dostępności książek, czasopism, multimediów, wydawnictw nutowych i kartograficznych w zbiorach bibliotek publicznych, Ministerstwu Edukacji Narodowej – w zakresie wzmocnienia zainteresowań i aktywności czytelniczej uczniów przez wspieranie organów prowadzących szkoły podstawowe, gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne dla dzieci i młodzieży, szkoły artystyczne realizujące kształcenie ogólne, a także szkoły, zespoły szkół i szkolne punkty konsultacyjne przy przedstawicielstwach dyplomatycznych, urzędach konsularnych i przedstawicielstwach wojskowych Rzeczypospolitej Polskiej oraz biblioteki pedagogiczne w podejmowaniu przedsięwzięć w obszarze rozwijania zainteresowań uczniów przez promowanie i wspieranie rozwoju czytelnictwa oraz Instytutowi Książki – w zakresie wzmocnienia potencjału i roli bibliotek publicznych oraz bibliotek publicznych wchodzących w skład innych instytucji kultury, dla których organem założycielskim jest gmina. W ramach tego działania corocznie są ogłaszane nabory wniosków na zadania związane z remontem, przebudową, rozbudową i budową oraz wyposażeniem budynków bibliotek w gminach wiejskich, gminach miejsko-wiejskich oraz gminach miejskich do 50 tys. mieszkańców.

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2017 r. działały 7953 biblioteki publiczne i ich filie, które prowadziły 885 oddziałów dla dzieci i młodzieży i 1210 punktów bibliotecznych. Spośród tej liczby 65,5% prowadziło działalność na wsi. Najwięcej bibliotek publicznych i filii działało w województwie mazowieckim (12%), a najwięcej punktów bibliotecznych w województwie lubelskim (12,9%).

Instytut Książki stara się od lat odpowiadać na potrzebę radykalnej poprawy stanu bibliotek publicznych w Polsce. W programie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Infrastruktura bibliotek” za strategiczny cel przyjęto przekształcenie bibliotek gminnych w nowoczesne centra dostępu do wiedzy i kultury. W pierwszej edycji tego programu (2011–2015) wybudowano lub zmodernizowano 243 biblioteki gminne (najwięcej obiektów dofinansowano w woj. lubelskim – 27 oraz dolnośląskim i małopolskim – po 25) za łączną kwotę 150 mln zł. Liczba budowanych lub modernizowanych bibliotek gminnych w obecnie trwającej edycji programu (2016–2020) wynosi 203 obiekty (najwięcej w woj. mazowieckim i wielkopolskim – po 30; stan na 30 września 2018) – także na kwotę łączną 150 mln zł. Jeśli do tego dołączyć program z 2010 r., tzw. „małych grantów” przeznaczonych także na rozwój infrastruktury bibliotecznej, w ramach którego dofinansowanie otrzymało 112 bibliotek gminnych, prace modernizacyjne przeprowadzono w 237 placówkach bibliotecznych – to otrzymamy wynik blisko 700 wybudowanych lub zmodernizowanych bibliotek w całym kraju.

Dla porównania warto pokazać, jak stan bibliotek publicznych w Polsce wyglądał na przestrzeni około stulecia wstecz.

W latach 30. statystyki państwowe (z 1937/38) podawały liczbę bibliotek powszechnych w Polsce w następującym podziale: 1033 biblioteki powszechne samorządowe oraz 8378 bibliotek powszechnych społecznych („Własność organizacyj i instytucyj społecznych”).

Po II wojnie światowej Główny Urząd Statystyczny podawał dane dotyczące bibliotek powszechnych i wypożyczalni dochodowych. I tak w 1945/46 liczbę bibliotek powszechnych szacowano następująco: biblioteki samorządowe – 426, biblioteki społeczne – 1251, do tego wypożyczalnie dochodowe w liczbie 221. Należy zaznaczyć, iż były to „dane częściowo niekompletne, oparte na materiale bibliotek, które dokonały rejestracji w Naczelnej Dyrekcji Bibliotek”.

Te liczby dobrze pokazują, w jakim stopniu zniszczeniu uległy biblioteki publiczne, a co za tym idzie zbiory biblioteczne, w czasie wojny. Nie pozostało to z pewnością bez znaczenia dla poziomu czytelnictwa w kraju, nawet

dzisiaj, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę podobny proces „likwidacji” bibliotek prywatnych, domowych.

W 1954 r. ogółem funkcjonowały 4003 publiczne biblioteki powszechnie oraz 582 oddziały (filie) i 28 862 punkty biblioteczne, z czego na wsi blisko 3 tys. bibliotek oraz prawie 26 tys. punktów bibliotecznych.

W 1998 r. mieliśmy 10,2 tys. bibliotek publicznych łącznie z filiami oraz 22,9 tys. punktów bibliotecznych, w tym na wsi 6,9 tys. bibliotek oraz 19,5 tys. punktów bibliotecznych.

W 2003 r. funkcjonowało 8,7 tys. bibliotek publicznych (w tym na wsi 5,8 tys.) oraz 1,9 tys. punktów bibliotecznych (w tym na wsi 1,3 tys.).

Od końca ubiegłego stulecia widać spadek liczby bibliotek publicznych. Zdaje się, że wpływ na taki stan mają w pierwszej kolejności przemiany społeczne, cyfryzacja i technologizacja życia, także w zakresie książki i literatury. Jest to tendencja obserwowana we wszystkich niemalże częściach świata.

W 2018 r. Instytut Książki rozpoczął badania efektów programu „Infrastruktura bibliotek” dotyczące wpływu zmiany infrastruktury obiektów bibliotecznych na poziom czytelnictwa w wybranych miastach i gminach w całej Polsce. W szczególności przeprowadzono socjologiczne badanie opinii, które ma na celu ocenę zmian poziomu czytelnictwa i rodzaju praktyk czytelniczych wśród użytkowników bibliotek oraz mieszkańców gminy jako skutku realizacji dofinansowanych zadań w ramach programu „Infrastruktura Bibliotek” 2016–2020. Pierwsze wyniki badań dostępne będą w grudniu 2018 r.

Instytut Książki wspiera biblioteki publiczne w różnym zakresie, nie tylko poprzez rozwijanie infrastruktury, ale także poprzez dotowanie działań animujących czytelnictwo (programy „Promocja czytelnictwa”, „Partnerstwo dla książki”) i programów szkoleniowych dla kadr bibliotek i księgarń stacjonarnych („Partnerstwo dla książki”), jak również prowadząc ogólnopolski program Dyskusyjnych Klubów Książki, wreszcie opracowując i wprowadzając do bibliotek program MAK+.

Program dotacyjny „Promocja czytelnictwa” obejmuje wsparcie dla następujących rodzajów zadań: festiwale literackie, wydarzenia literackie i promocja nowości wydawniczych, kampanie społeczne, edukacyjne i promocyjne. W 2018 r. biblioteki publiczne otrzymały z tej puli łącznie 1,5 mln zł (950 tys. zł na realizację zadań w 2018 i 550 tys. zł – w 2019). Celem programu dotacyjnego „Partnerstwo dla książki” jest animacja czytelnictwa i szkolenia kadr w bibliotekach publicznych oraz księgarniach stacjonarnych. W 2018 r. biblioteki publiczne otrzymały łącznie 3,36 mln zł na animację czytelnictwa i szkolenia (animacja 2,55 mln zł; szkolenia 805 tys. zł).

Warto tu wspomnieć, że w latach 2015–2017 Instytut Książki prowadził program dotacyjny „Kraszewski. Komputery dla bibliotek”, w ramach którego dofinansowano zakup zestawów komputerowych, oprogramowania systemowego, narzędziowego i użytkowego oraz komputerowych urządzeń peryferyjnych na łączną kwotę 7,5 mln zł.

Dzięki staraniom Instytutu Książki powstała w Polsce sieć Dyskusyjnych Klubów Książki działających w bibliotekach publicznych lub we współpracy z nimi, rozwijana systematycznie od 2006 r. Obecnie działa już 1688 klubów, w tym 584 kluby dla dzieci i młodzieży oraz 1104 kluby dla dorosłych (stan na 30 września 2018), w gminach wiejskich – 517 klubów, w gminach miejsko-wiejskich 448, a w gminach miejskich 723. Od 1 stycznia do 30 września 2018 r. kluby spotkały się 9521 razy; skupiają obecnie 16 566 stałych członków, odbyło się 865 spotkań autorskich, z czego 561 finansowanych w całości przez program, klubowicze spotkali się z ponad 300 autorami, na potrzeby klubów zakupiono 17 952 woluminy. W 2018 r. Instytut Książki rozdysponował w ramach programu 1,8 mln zł. Podjęte zostały działania zmierzające do zwiększenia nakładów na program do ponad 2,2 mln rocznie.

Ponadto dla bibliotek publicznych Instytut Książki opracował nowy system katalogowania zbiorów MAK+, umożliwiający dokonywanie wszelkich operacji związanych z katalogowaniem oraz wypożyczeniami. MAK+ jest elektronicznym, zintegrowanym systemem bibliotecznym, umożliwia tworzenie elektronicznego katalogu bibliotecznego, bazy użytkowników placówki, rejestrację wypożyczeń i udostępnień zasobów oraz prowadzenie statystyki bibliotecznej. Praca odbywa się przez przeglądarkę internetową.

System biblioteczny MAK+ funkcjonuje obecnie w 2260 bibliotekach (w 915 bibliotekach głównych i 1345 filiach) co stanowi ok. 27,92% spośród wszystkich bibliotek publicznych w Polsce.

Podstawową cechą odróżniającą system MAK+ od wszystkich innych systemów katalogowych jest fakt, że biblioteki katalogują i udostępniają swoje zbiory jednocześnie w dwóch miejscach: na swojej stronie www oraz na stronie www.szukamksiazki.pl. Wg stanu na dzień 26 września 2018 r., na stronie www.szukamksiazki.pl jest dostępnych 20 837 981 książek. Średnio dziennie przybywa ich ponad 4,5 tys. Jest to największy taki serwis w Polsce.

Ponadto w 2018 r. Instytut Książki stworzył pilotażowy projekt dla trzylatków, realizowany w ramach ogólnopolskiej kampanii „Mała książka – wielki człowiek”. Rozpoczął się on w drugiej połowie września. Akcja ma zachęcić rodziców do odwiedzania bibliotek i codziennego czytania z dzieckiem. Każdy trzylatek, który przyjdzie do biblioteki biorącej udział w projekcie, otrzyma

w prezencie Wyprawkę Czytelniczą, a w niej książkę *Pierwsze wiersze dla...* oraz Kartę Małego Czytelnika. Za każdą wizytę w bibliotece zakończoną wypożyczeniem minimum jednej książki z księgozbioru dziecięcego Mały Czytelnik otrzyma naklejkę, a po zebraniu dziesięciu naklejek zostanie uhonorowany imiennym dyplomem potwierdzającym jego czytelnicze zainteresowania. W Wyprawce znajdą coś dla siebie także rodzice. *Książką połączeni, czyli o roli czytania w życiu dziecka* to broszura informacyjna przypominająca o korzyściach wynikających z czytania dzieciom oraz podpowiadająca, skąd czerpać nowe inspiracje czytelnicze. Dzięki akcji dziecko pozna ważne miejsce na czytelniczej mapie dzieciństwa (bibliotekę) i zostanie pełnoprawnym uczestnikiem życia kulturalnego.

Instytut Książki zaprosił do projektu wszystkie główne biblioteki publiczne, one miały odpowiadać za wyposażenie filii w książki. Do pilotażowej akcji zgłosiło się 800 bibliotek głównych. Biorąc pod uwagę zarówno biblioteki główne, jak również ich filie, Wyprawki Czytelnicze dla trzylatków będzie można odebrać w około 3 tys. placówek w całej Polsce. Przyjęte zostały wszystkie biblioteki, które się zgłosiły.

W ramach pilotażu planowane jest rozdanie 100 tys. Wyprawek Czytelniczych. Biblioteki oprócz nich otrzymały od Instytutu Książki pakiet materiałów: plakaty, ulotki, naklejki, Dyplomy Małego Czytelnika, materiały promocyjne do publikacji w Internecie. Koszt akcji pilotażowej to ok. 600 tys. zł.

Wszystkie dane statystyczne na podstawie raportów rocznych Głównego Urzędu Statystycznego oraz statystyk Instytutu Książki.

Opracowanie: Jakub Pacześniak, Instytut Książki,
j.paczesniak@instytutksiazki.pl

WYDATKI PAŃSTWA NA KULTURĘ

Departament Własności Intelektualnej i Mediów MKiDN

WYDATKI NA KULTURĘ W LATACH 2015–2019

Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego zaplanowane w ustawie budżetowej dzielą się na grupy, które zostały przedstawione poniżej.

GRUPY WYDATKÓW NA KULTURĘ I OCHRONĘ DZIEDZICTWA NARODOWEGO
OKREŚLANE W USTAWIE BUDŻETOWEJ

Budżet państwa	część 24. <i>Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego</i> (część budżetu, której dysponentem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego) wydatki w dziale 921 <i>Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego</i> w pozostałych częściach budżetu państwa
Budżet środków europejskich	część 24. <i>Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego</i>
Fundusze celowe	Fundusz Promocji Kultury

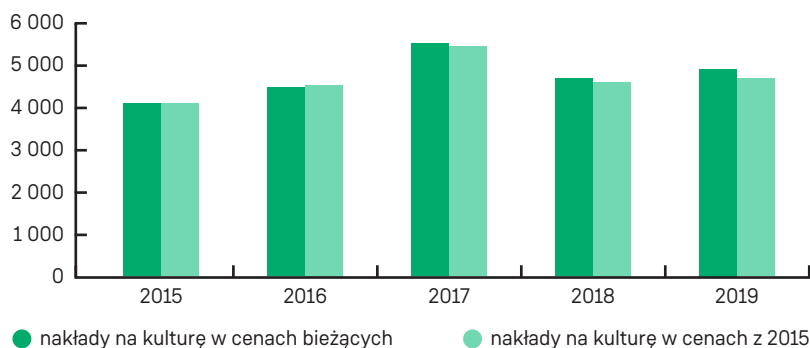
Źródło: opracowanie własne

W niniejszym opracowaniu przedstawiono najbardziej aktualne dane w zakresie ww. źródeł finansowania kultury, tj. wydatki budżetowe wykonane w latach 2015–2017 oraz wydatki planowane – w ustawie budżetowej na rok 2018 i w projekcie ustawy budżetowej na rok 2019.

Cztery ww. grupy wydatków na kulturę zaplanowane w ustawie budżetowej na 2018 r. wynoszą łącznie: 4689,95 mln zł. Nominalnie jest to o 15% więcej niż w roku 2015, o 5% więcej niż w roku 2016. Względem roku poprzedniego nastąpił spadek o 15%, co wynika z faktu przekazania w 2017 r. przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego rekompensaty w wysokości 980 mln zł kwoty Krajowej Radzie Radiofonii i Telewizji za utracone w latach 2010–2017 wpływy z opłat abonamentowych z tytułu zwolnień ustawowych. Rekompensata zwiększyła planowane na 2017 r. nakłady o ponad 1/5 (21,6%) i gdyby ją pominąć, nakłady na kulturę w 2018 r. okazałyby się wyższe od tych z 2017 r. o 3%.

W projekcie ustawy budżetowej na rok 2019 zaplanowane nakłady na kulturę wyniosą łącznie 4928,4 mln. zł, co oznacza dalszy nominalny wzrost o 5% względem planu na rok 2018. Na wykresie poniżej przedstawiono nakłady na kulturę w latach 2015–2019 w cenach bieżących oraz w cenach z 2015 r. (w mln zł), aby oddać tendencję, jaka ma miejsce w omawianych 5 latach.

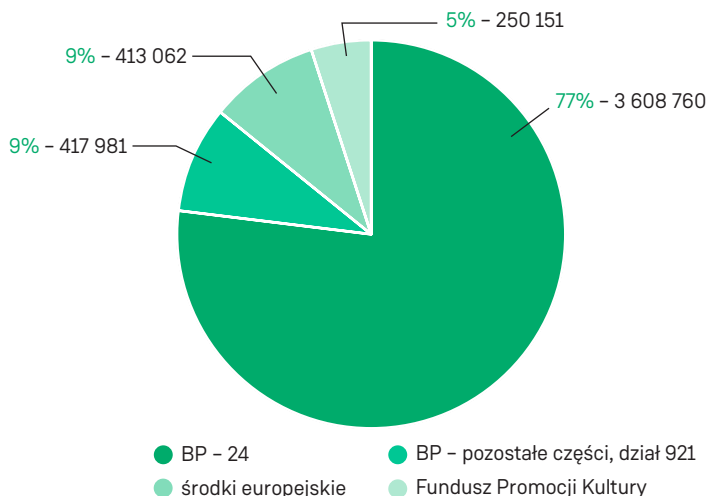
NAKLADY NA KULTURĘ (MLN ZŁ) W LATACH: 2015–2019 – WYKONANIE DLA LAT: 2015–2017 ORAZ PLAN DLA LAT: 2018 I 2019

Źródło: opracowanie własne

W dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego znajdują się środki: cz. 24 budżetu państwa, a także cz. 24 budżetu środków europejskich oraz Fundusz Promocji Kultury, czyli dwie pule środków nie wliczające się do budżetu państwa. W 2018 r. środki te wyniosły razem 4272 mln zł, co stanowiło: 91% łącznych nakładów na kulturę. Pozostałe 9% wydatków na kulturę to środki zaplanowane w dziale 921 innych części budżetu państwa (których dysponentami są ministrowie, kancelaria prezydenta i wojewodowie). Kolejny wykres przedstawia udziały oraz kwoty (w mln zł) poszczególnych grup wydatków w nakładach na kulturę ogółem w 2018 r.

STRUKTURA NAKŁADÓW NA KULTURĘ W 2018 R.

Źródło: opracowanie własne

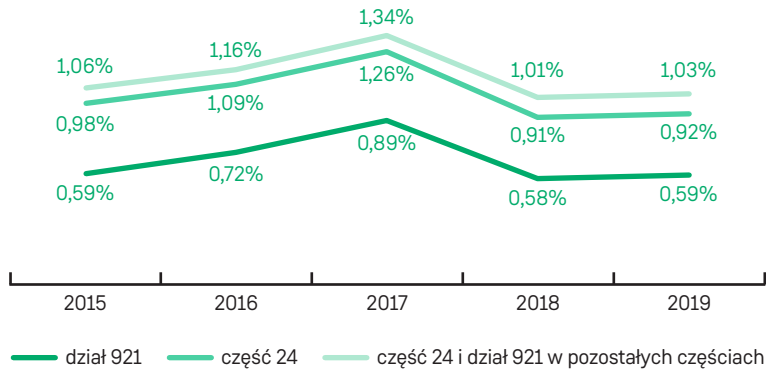
UDZIAŁ WYDATKÓW NA KULTURĘ W WYDATKACH BUDŻETU PAŃSTWA OGÓŁEM

Wydatki w budżecie państwa zaklasyfikowane zostają do odpowiednich części budżetu (w zależności od tego, kto jest ich dysponentem; dla ministra kultury częścią tą jest cz. 24. *Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego*) i do odpowiednich działów (ze względu na rodzaj wydatku, jego przeznaczenia; wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa zaklasyfikowane są do działu 921). Poszczególne części budżetu składać się mogą z wydatków zaklasyfikowanych do różnych działów, co oznacza, że środki w dziale 921 *Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego* mogą być ujęte w różnych częściach budżetu i pozostają w dyspozycji różnych organów władzy publicznej (ministrów, kancelarii prezydenta, wojewodów).

Aby zobaczyć, jaki jest udział wydatków na kulturę w budżecie państwa, należy więc spojrzeć, jaką część z nich przewidziano w części 24. *Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego*, a jaką w dziale 921 *Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego*. W 2018 r. wydatki w cz. 24 ustalono na poziomie: 3608,8 mln zł, natomiast w dziale 921 – na kwotę: 2228 mln zł.; udziały tych kwot w wydatkach budżetu państwa ogółem to odpowiednio: 0,91% oraz 0,58%.

Ujmując wydatki na kulturę zawarte w cz. 24 oraz wydatki w dziale 921 łącznie, kwota ta w 2018 r. wynosi 4026,7 mln zł, a jej udział w wydatkach budżetu państwa ogółem to: 1,01%. Na poniższym wykresie przedstawiono wielkości opisanych wyżej udziałów nakładów na kulturę w latach 2015–2019:

UDZIAŁY WYDATKÓW NA KULTURĘ W WYDATKACH BUDŻETU PAŃSTWA OGÓŁEM

Źródło: opracowanie własne

Analizowane udziały wydatków na kulturę w wydatkach budżetu państwa w latach 2018 i 2019 są nieco niższe niż w latach poprzednich. Spadek wszystkich rozważanych udziałów wynika przede wszystkim z wyjątkowo wysokich udziałów w 2016 r. (spowodowanych dodatkowym znaczącym wydatkiem na zakup kolekcji Czartoryskich) i 2017 r. (związanych ze wspomnianą wcześniej rekompensatą dla Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji).

Pod względem wielkości udziału w wydatkach budżetu państwa ogółem w 2018 r. dział 921 *Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego* (0,58%) – podobnie jak to miało miejsce w 2017 r. – ustępuje takim działom, jak: rodzina (9,8%), obrona narodowa (8,4%), szkolnictwo wyższe (4%), ochrona zdrowia (1,8%), nauka (1,6%) czy pomoc społeczna (1%), oraz wyprzedza m.in. działy: oświata i wychowanie (0,5%), gospodarka komunalna i ochrona środowiska (0,25%), kultura fizyczna (0,07%).

UDZIAŁ NAKŁADÓW NA KULTURĘ W PKB

Biorąc pod uwagę całość określonych w ustawie budżetowej nakładów na kulturę – z uwzględnieniem środków spoza budżetu państwa, tj. z funduszy

europiejskich oraz Funduszu Promocji Kultury – i odnosząc ją do PKB, można zaobserwować, że utrzymują się one na podobnym poziomie, co w 2015 r. Większe wartości w latach 2016 i 2017 wynikają ze wspomnianych jednorazowych wydatków związanych z zakupem kolekcji Czartoryskich i rekompensatą za brak wpływów z abonamentu radiowo-telewizyjnego; stosowne dane przedstawiono w tabeli poniżej.

UDZIAŁ NAKŁADÓW NA KULTURĘ W PRODUKCIE KRAJOWYM BRUTTO (PKB)

	2015	2016	2017	2018
Udział nakładów na kulturę (wydatki w: cz. 24 bp, dziale 921 w pozostałych częściach, w cz. 24 bśe, w ramach Funduszu Promocji Kultury) w PKB	0,229%	0,242%	0,278%	0,227%

Źródło: opracowanie własne

WYDATKI W CZĘŚCI 24 ORAZ WYDATKI W DZIALE 921 BUDŻETU PAŃSTWA W 2018 R.

W kolejnej tabeli przedstawiono wydatki ministra kultury oraz wydatki pozostałych dysponentów w dziale 921 zaplanowane w budżecie państwa w 2018 r. Pierwsze trzy kolumny przedstawiają wydatki w cz. 24 budżetu państwa, natomiast w kolumnach: trzeciej, czwartej i piątej ujęto wydatki w dziale 921 budżetu państwa.

Ponad połowa wydatków cz. 24 (52%) to wydatki działu 921, następne w kolejności są wydatki działu 801 – Oświata i wychowania (27%) oraz wydatki w dziale 803 – Szkolnictwo wyższe (18%).

W ramach wydatków w dziale 921 zaplanowano m.in:

- dotacje podmiotowe dla 53 państwowych instytucji kultury (w wysokości 778,9 mln zł), 38 samorządowych instytucji kultury współprowadzonych przez ministra kultury (134,7 mln zł), Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej (12,5 mln zł), Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia (5,6 mln zł) oraz Fundacji – Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (18,9 mln zł);
- dotacje celowe dla 35 instytucji kultury;
- dofinansowania dla różnych grup podmiotów w ramach Programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (dalej: programy ministra);

WYDATKI W CZ. 24 BUDŻETU PAŃSTWA WEDŁUG DZIAŁÓW KLASYFIKACJI
BUDŻETOWEJ ORAZ WYDATKI BUDŻETU PAŃSTWA W DZIALE 921
WEDŁUG CZĘŚCI BUDŻETOWYCH (TYS. ZŁ) W 2018 R.

Wydatki budżetu państwa w części budżetowej 24 KULTURA I OCHRONA DZIEDZICTWA NARODOWEGO według działów klasyfikacji budżetowej RAZEM: 3 608 760			
Dział	kwota		
			RAZEM 417 981
801 – Oświata i wychowanie	964 695	część 24 i dział 921 1 870 024	13 – Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu 13 827
			31 – Praca 3 977
803 – Szkolnictwo wyższe	645 762		32 – Rolnictwo 6 226
			28 – Nauka 16 500
750 – Administracja publiczna wychowawcza	91 339		30 – Oświata i Wychowanie 9 000
			46 – Zdrowie 11 994
854 – Edukacyjna opieka	36 640		43 – Wyznania Religijne oraz Mniejszości Narodowe i Etniczne 16 294
			1 – Kancelaria Prezydenta RP 30 000
752 – Obrona narodowa	192		45 – Sprawy Zagraniczne 36 734
			29 – Obrona Narodowa 152 512
754 – Bezpieczeństwo publiczne	108		85 – Budżety Wojewodów 120 917
RAZEM	1 738 736		część budżetu
Źródło: opracowanie własne		Wydatki budżetu państwa w dziale 921 KULTURA I OCHRONA DZIEDZICTWA NARODOWEGO według części budżetowych RAZEM: 2 288 005	

- finansowanie działalności jednostek budżetowych: Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych oraz Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.

Wydatki w działach 801 – *Oświata i wychowanie* oraz 854 – *Edukacyjna opieka wychowawcza* to głównie finansowanie działalności jednostek budżetowych (Centrum Edukacji Artystycznej oraz 251 szkół artystycznych wraz z internatami i 8 burs) oraz dotacje podmiotowe dla 157 niepublicznych szkół artystycznych i internatów z uprawnieniami szkół publicznych oraz 3 publicznych szkół artystycznych, założonych przez osobę fizyczną lub prawną niebędącą jednostką samorządu terytorialnego.

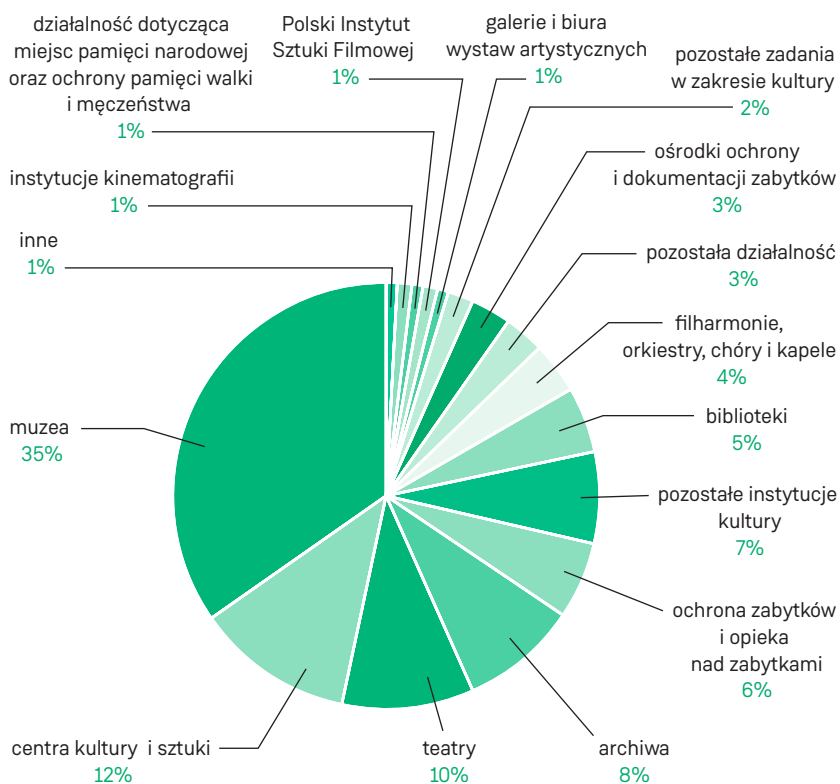
W dziale 803 – *Szkolnictwo wyższe* zaplanowano dotacje dla 19 uczelni artystycznych z przeznaczeniem na działalność dydaktyczną oraz pomoc materialną dla studentów.

W dziale 750 – *Administracja publiczna* finansowana jest działalność Urzędu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

RODZAJE DZIAŁALNOŚCI KULTURALNEJ FINANSOWANE PRZEZ MINISTRA KULTURY W DZIALE 921

Na grafice przedstawiono zaplanowaną na 2018 r. strukturę wydatków ministra kultury w dziale 921 według rodzajów finansowanej działalności kulturalnej:

WYDATKI W DZIALE 921 CZĘŚCI 24 BUDŻETU PAŃSTWA WEDŁUG
ROZDZIAŁÓW KLASYFIKACJI BUDŻETOWEJ W 2018 R.

Źródło: opracowanie własne

Udziały poszczególnych działalności kulturalnych w dziale 921 w 2018 r. są zbliżone do udziałów z 2017 r. oraz tych planowanych na 2019 r. Zauważyć można niewielkie zmniejszenie udziału wydatków na muzea (o 2 punkty procentowe) i wzrost udziału wydatków na archiwa (o 1 punkt procentowy). Jedyną znaczącą różnicą jest fakt, że w 2017 r. pojawiły się wydatki dotyczące działalności telewizyjnej i radiowej, co wiązało się z rekompensatą dla KRRiT. Wydatki tego typu nie zastały przewidziane ani w ustawie budżetowej na 2018 r., ani w projekcie na rok 2019.

BUDŻET ŚRODKÓW EUROPEJSKICH

W porównaniu do roku poprzedniego w 2018 r. zauważyć można dwie główne różnice. Zdecydowanie zwiększyły się wydatki na kulturę finansowane ze środków europejskich – kwota przewidziana na ten cel wzrosła dwupięćkrotnie. Zmniejszyła się natomiast liczba źródeł finansowania. W 2018 r. są to wyłącznie fundusze strukturalne UE, podczas gdy w 2017 r. wydatkowane były jeszcze środki z kończącej się edycji funduszy norweskich i EOG na lata 2009–2014.

W 2018 r. 98% funduszy strukturalnych na kulturę to środki w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020, przy czym ponad 75% z nich przeznaczonych jest na projekty z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju zasobów kultury, a niecałe 23% na termomodernizację szkół artystycznych; w tabeli 4 przedstawiono zaplanowaną na 2017 r. alokację środków europejskich w cz. 24:

ALOKACJA ŚRODKÓW EUROPEJSKICH W CZ. 24 BUDŻETU PAŃSTWA

PROGRAM	TYS. ZŁ	%
PO liŚ 2014–2020, VIII oś priorytetowa <i>Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury</i> dofinansowania projektów z zakresu zachowania dziedzictwa kulturowego w trybie konkursowym	312 131	75,57
PO liŚ 2014–2020, I oś priorytetowa <i>Zmniejszenie emisyjności gospodarki realizacja projektu Kompleksowa termomodernizacja państwowych placówek szkolnictwa artystycznego w Polsce (obejmującego 139 szkół)</i>	93 593	22,66
PO Polska Cyfrowa 2014–2020	7 312	1,77
Pozostałe programy	26	0,01
Razem	413 062	100

Źródło: opracowanie własne

FUNDUSZ PROMOCJI KULTURY

Wydatki Funduszu Promocji Kultury w 2018 r. dotyczyć będą trzech rodzajów zadań, określonych w ustawie o grach hazardowych:

FUNDUSZ PROMOCJI KULTURY W 2018 R.

PROGRAM	TYS. ZŁ	%
Promowanie lub wspieranie: <ul style="list-style-type: none"> - ogólnopolskich i międzynarodowych przedsięwzięć artystycznych, w tym o charakterze edukacyjnym; - twórczości literackiej i czasopiśmiennictwa oraz działań na rzecz kultury języka polskiego i rozwoju czytelnictwa, wspierania czasopism kulturalnych i literatury niskonakładowej; - działań na rzecz ochrony polskiego dziedzictwa narodowego; - twórców i artystów, w tym w formie pomocy socjalnej; - działań na rzecz dostępu do dóbr kultury osób niepełnosprawnych; - zadań realizowanych w ramach projektów, w tym projektów inwestycyjnych oraz projektów współfinansowanych z funduszy europejskich i międzynarodowych, z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego; - realizacji inwestycji służących promowaniu i wspieraniu przedsięwzięć artystycznych, rozwojowi czytelnictwa, ochronie polskiego dziedzictwa narodowego, promocji młodych twórców i artystów oraz sztuki współczesnej 	235 673	94
Zadania realizowane przez Polski Instytut Sztuki Filmowej	10 500	4
Wynagrodzenia dla autorów, tłumaczy i wydawców z tytułu wypożyczeń bibliotecznych	3 978	2
Razem	250 251	100

Źródło: opracowanie własne

Pierwsze z wymienionych w tabeli zadań pochłania 94% środków funduszu zaplanowanych na 2018 r. Zadanie to realizowane jest przede wszystkim poprzez dofinansowania udzielane w ramach programów ministra – na ten cel przeznaczony jest 98% wskazanej powyżej kwoty zadania. Pozostałe środki (3,4 mln zł) przeznaczone są na nagrody oraz zapomogi socjalne dla artystów i twórców.

Opracowano na podstawie: ustawy budżetowej na rok 2018 r. (Dz.U. 2018 poz. 291), projektu ustawy budżetowej na rok 2019 przekazanego do Sejmu RP zatwierdzonego przez Radę Ministrów w dniu 25 września 2018 r., Sprawozdanie z wykonania budżetu państwa i budżetu środków europejskich

w cz. 24 i dziale 921 *Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego* za rok 2018, MKiDN, Warszawa, kwiecień 2018 r., Sprawozdania z wykonania budżetu państwa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2017 r., Rada Ministrów 2018, oraz zestawień przygotowanych przez Departament Finansowy MKiDN.

Opracowanie: Wydział ds. strategii, analiz i sektorów kreatywnych
w Departamencie Własności Intelektualnej i Mediów MKiDN

4.

VARIA

SPOŁECZNE POSTRZEGANIE PRZESTRZENI PUBLICZNEJ I ARCHITEKTURY¹

W debacie publicznej od kilku lat wybrzmiewa problem (nie)ładu przestrzennego w Polsce². Zwraca się uwagę na niedostatki uregulowań prawnych oraz brak świadomości społecznej wpływu przestrzeni publicznej na jakość życia i identyfikację z miejscem. Zdaniem ekspertów dużą przeszkodą w tworzeniu i utrzymaniu ładu przestrzennego jest brak podejścia długofalowego w gospodarowaniu przestrzenią. Wyzwaniem jest niskie poczucie obywatelskiej odpowiedzialności za wygląd miast i wsi oraz za to, jaki dorobek architektoniczny zostawimy przyszłym pokoleniom³. Problemy związane z chaosem przestrzennym w Polsce mają również swoje korzenie w preferencjach estetycznych i braku powszechnej edukacji architektonicznej. Układ i wygląd

- 1 W tekście wykorzystano fragmenty raportu: Z. Maciejczak-Kwiatkowska, M. Retko-Bernatowicz, R. Wiśniewski, *W dialogu z otoczeniem? Społeczne postrzeganie przestrzeni publicznej i architektury w Polsce*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2018.
- 2 Zob. F. Springer, *Wanna z kolumnadą*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2013; *Hawaikum. W poszukiwaniu istoty piękna*, red. M. Kozień i in., Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2015; J. Kusiak, *Chaos Warszawa. Porządki przestrzenne polskiego kapitalizmu*, Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana, Warszawa 2017; *Przestrzeń życia Polaków*, red. J. Sepioł, SARP 2015; D. Wantuch-Matla, *Przestrzeń publiczna 2.0. Miasto u progu XXI wieku*, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2016.
- 3 Zob. P. Andrzejewski i in., *Polska Polityka Architektoniczna. Polityka jakości krajobrazu, przestrzeni publicznej, architektury*, Narodowe Centrum Kultury, SARP, Warszawa 2018; *Przestrzeń życia Polaków...*, *op. cit.*

miast, miasteczek i wsi zależą w dużej mierze od indywidualnych decyzji dotyczących zabudowy jednorodzinnej lub obiektów usługowych⁴.

Badacze społeczni stosunkowo rzadko podejmują problematykę społecznego postrzegania architektury w badaniach sondażowych⁵, mimo że zainteresowanie tematyką architektury, krajobrazu i gospodarowania przestrzenią wydaje się wzrastać⁶. Problematyka jest istotna, a wiedza niepełna. Skłoniło nas to do postawienia pytania o zasięg społeczny zainteresowania architekturą i przestrzenią publiczną. Czy jest powszechne? Czy zmienia się? Co w architekturze jest dla Polaków ważne? Chcieliśmy się także dowiedzieć, czy utrzymuje się rozdźwięk pomiędzy krytycznymi ocenami środowisk opiniotwórczych a zadowoleniem z wyglądu otoczenia deklarowanym przez większość społeczeństwa⁷.

METODOLOGIA BADANIA

Badanie sondażowe na zlecenie Narodowego Centrum Kultury przeprowadziła firma Ipsos w dniach 16.11.2017 – 20.11.2017 w ramach cyklicznego badania typu Omnibus realizowanego techniką CAPI (*Computer Assisted Personal Interview*). Zostało ono przeprowadzone na reprezentatywnej próbie ludności Polski powyżej piętnastego roku życia liczącej 1003 osoby. Powtórzenie w sondażu wybranych pytań zadawanych w ubiegłych latach przez instytucje (Narodowy Instytut Dziedzictwa) i firmy badawcze – Centrum Badania Opinii Społecznej⁸ oraz TNS Polska⁹ (obecnie Kantar Public) – pozwoliło nie tylko na

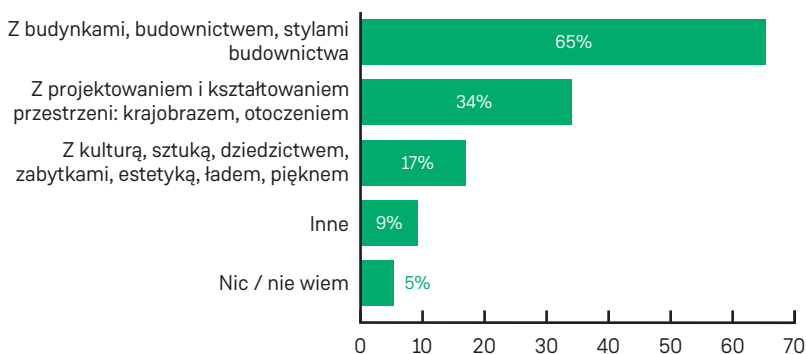
- 4 Na układ i wygląd miast wpływ mają także historyczne uwarunkowania i między innymi tzw. typy genetyczne miejskiego układu przestrzennego. Pisał o nich, dokonując przeglądu koncepcji z zakresu ekologii społecznej, m.in. Paweł Rybicki w: *idem, Społeczeństwo miejskie*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1972, s. 161–168.
- 5 Ostatnio: CBOS, *Polacy o architektach*, 2014, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_161_14.PDF [dostęp: 03.07.2018]; CBOS, *Polacy o architekturze*, 2010, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_134_10.PDF [dostęp: 03.07.2018].
- 6 Wzrost wyraża się m.in. liczbą i jakością wydawanych reportaży, esejów i przekładów. Architektura jest tematem licznych inicjatyw kulturalnych i debat.
- 7 CBOS, *Polacy o architekturze*, 2010, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_134_10.PDF [dostęp: 03.07.2018]
- 8 *Ibidem*.
- 9 TNS Polska, *Reklama w przestrzeni publicznej*, 2013, http://www.tnsglobal.pl/wp-content/uploads/2013/09/TNS_Polska_Reklama_w_przestrzeni_publicznej3.pdf [dostęp: 03.07.2018].

uchwycenie obecnego stanu świadomości architektonicznej Polaków, ale również na wskazanie zmian, jakim podlegała ona w czasie.

WYBRANE WYNIKI

Architektura jest częścią kultury, z którą nie sposób uniknąć kontaktu. Można nie uczestniczyć w kulturze rozumianej w sposób wąski, czyli nie chodzić do filharmonii, teatru czy kina, ale od architektury nie można się całkiem zdystansować. Przystępując do badania społecznego postrzegania krajobrazu, przestrzeni publicznej i architektury, w pierwszej kolejności chcieliśmy sprawdzić, z czym badanym kojarzy się to pojęcie. Większość Polaków rozumie je dosyć wąsko. Architektura kojarzona jest zazwyczaj z budownictwem, rzadziej z projektowaniem, kształtowaniem funkcjonalnego otoczenia i krajobrazu, a jeszcze rzadziej z kulturą, sztuką i pięknem.

Z CZYM KOJARZY SIĘ PANU/PANI SŁOWO ARCHITEKTURA?*

* Pytanie otwarte. Odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli podawać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: NCK/Ipsos 2017 (N=1003)

Kolejnym zagadnieniem przybliżającym nas do odpowiedzi na pytanie, co dla Polaków jest ważne w architekturze, były kryteria brane pod uwagę przy hipotetycznym wyborze miejsca zamieszkania¹⁰. Za bardzo ważne czynniki przez ponad połowę badanych zostały uznane „bezpieczna okolica”

10 Pytanie zostało zaczerpnięte (i nieznacznie zmodyfikowane) z badań CBOS, *Polacy o architekturze*, 2010, https://www.cbos.pl/SPISKO M.POL /2010/ K_134_10.PDF [dostęp: 03.07.2018].

oraz „czyste chodniki i ulice”. Ponad 40% wskazań oceny „bardzo ważne” odnotowano także przy takich elementach, jak: zieleń i wolna przestrzeń w okolicy, koszty utrzymania, dobra komunikacja oraz funkcjonalność wewnątrz. Obecność obiektów użyteczności publicznej, skwerów, parków i szkół mają mniejsze znaczenie dla badanych. Podobnie jak kryteria estetyczne oraz możliwość uczestniczenia w życiu lokalnej społeczności.

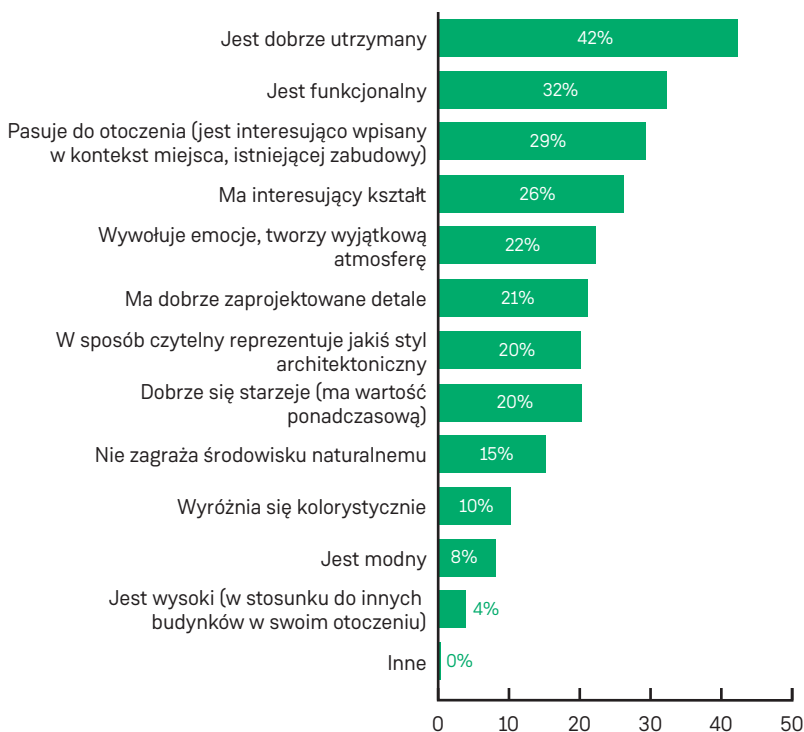
PRZYPUŚĆMY, ŻE Z RÓŻNYCH POWODÓW DECYDUJE SIĘ PAN/PANI NA ZMIANĘ DOTYCHCZASOWEGO MIEJSCA ZAMIESZKANIA. KTÓRE Z PRZEDSTAWIONYCH ELEMENTÓW UZNAŁ(A)BY PAN/PANI ZA WAŻNE, A KTÓRE ZA NIEWAŻNE PRZY WYBORZE NOWEGO MIESZKANIA LUB DOMU? PROSZĘ OCENIĆ ZNACZENIE KAŻDEGO Z WYMIENIONYCH ELEMENTÓW ODSETEK ODPOWIEDZI „BARDZO WAŻNE”

Źródło: NCK/Ipsos 2017 (N=1003)

Oprócz wiedzy na temat tego, czym Polacy kierują się przy hipotetycznym wyborze miejsca zamieszkania, interesujące jest także to, jakie kryteria przyjmują, oceniając konkretny obiekt architektoniczny. Okazało się, że szczególnie ważne są: funkcjonalność budynku (32%), to, że jest on dobrze utrzymany (42%) i pasuje do otoczenia (29%). Te trzy najczęściej wskazywane kryteria brane pod uwagę przy ocenie architektury można odnieść do trzech klasycznych zasad architektury sformułowanych przez Witruwiusza: użyteczności, trwałości i piękna.

CO DECYDUJE O TYM, ŻE DANY OBIEKT ARCHITEKTONICZNY PODOBA SIĘ PANU/PANI?*

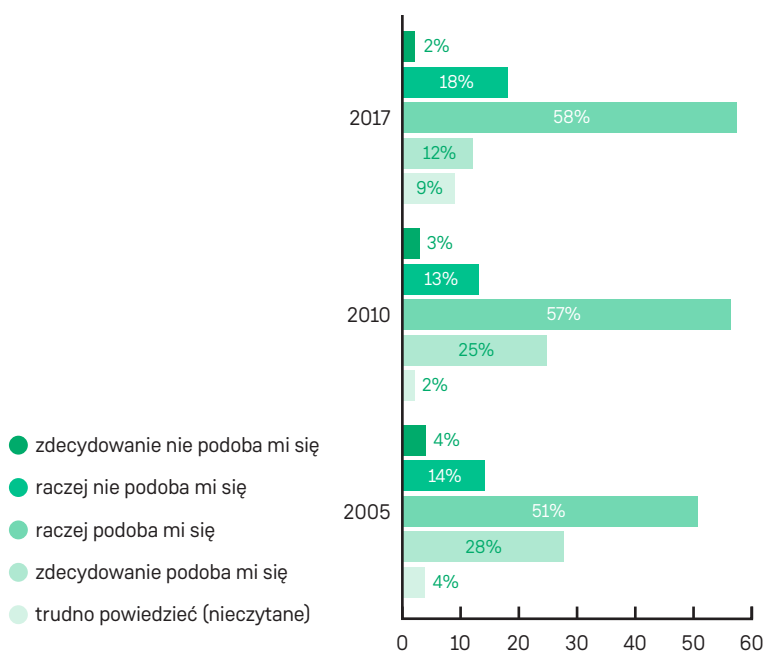
* Odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać trzy najważniejsze czynniki.

Źródło: NCK/Ipsos 2017 (N=1003)

Powyższe wykresy dają wyobrażenie o tym, czym Polacy kierują się, oceniając architekturę. Nasuwa się jednak pytanie, jakie są ich opinie na temat wyglądu i sposobu zagospodarowania przestrzeni. Zgromadzone dane wskazują, że Polakom, ogólnie rzecz biorąc, w większości podobają się miejscowości,

w których mieszkają¹¹. Co najmniej dobrze oceniło zamieszkiwane miejscowości pod względem ich wyglądu, rozmieszczenia w przestrzeni i wygody użytkowania zabudowy 70% badanych. Zmiany ocen odnotowane w badaniach z ostatnich kilkunastu lat są niewielkie. Zarejestrowano kilkuprocentowy wzrost odsetka osób, które negatywnie oceniają swoje miejscowości pod względem architektonicznym. Na stabilnym poziomie utrzymuje się grupa zdecydowanych krytyków architektury w ich miejscowościach. Relatywnie częściej zadowoleni z rozwiązań architektonicznych są mieszkańcy dużych miast (80% odpowiedzi pozytywnych w miastach powyżej 500 tys.).

CZY, OGÓLNIIE RZECZ BIORĄC, POD WZGLĘDEM ARCHITEKTONICZNYM, TJ. WYGLĄDU, ROZMIESZCZENIA W PRZESTRZENI I WYGODY UŻYTKOWANIA ZABUDOWY, PODOBA SIĘ PANU/PANI CZY TEŻ NIE PODOBA SIĘ MIEJSCOWOŚĆ, W KTÓREJ PAN/PANI MIESZKA?*

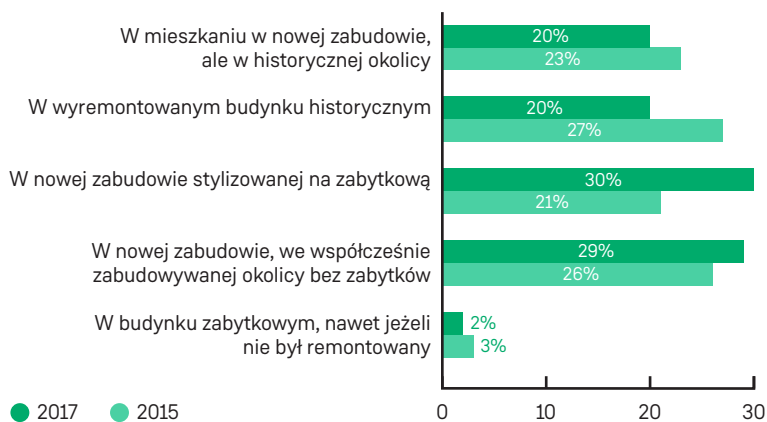
* Odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ wartości zostały zaokrąglone.

Źródło: NCK/Ipsos 2017 (N=1003); CBOS 2010 (N=977); CBOS (N=1073)

- 11 W badaniu pytaliśmy także (poza ogólną oceną wyglądu i funkcjonalności przestrzeni) o to, co respondenci sądzą o poszczególnych elementach, które znajdują się w ich otoczeniu. Odpowiedzi zawarte są w raporcie z badań.

Poza opiniami Polaków na temat ich otoczenia w badaniu interesowało nas także, jakie znaczenie w przestrzeni publicznej i prywatnej przypisują historycznym obiektom architektonicznym. Analogicznie, jak w badaniu Narodowego Instytutu Dziedzictwa z 2015 r. zapytaliśmy badanych o znaczenie wartości historycznej budynku przy wyborze nowego miejsca zamieszkania. W 2017 r. najwięcej Polaków zadeklarowało, że hipotetycznie chcieliby mieszkać w nowej zabudowie stylizowanej na zabytkową (30%). Przy tym stwierdzeniu odnotowano największą zmianę opinii w porównaniu do deklaracji w 2015 r. Odsetek Polaków deklarujących chęć zamieszkania w nowej zabudowie stylizowanej na zabytkową wzrósł o 9%. W stosunku do 2015 r. odnotowano istotny spadek odsetka wskazań wyremontowanego budynku historycznego (27% w 2015 r. wobec 19% w 2017 r.). Obecnie więcej Polaków chce mieszkać w nowej zabudowie stylizowanej na zabytkową, zaś mniej w wyremontowanym budynku.

GDZIE WOLAŁ(A)BY PAN/PANI MIESZKAĆ (HIPOTETYCZNIE):

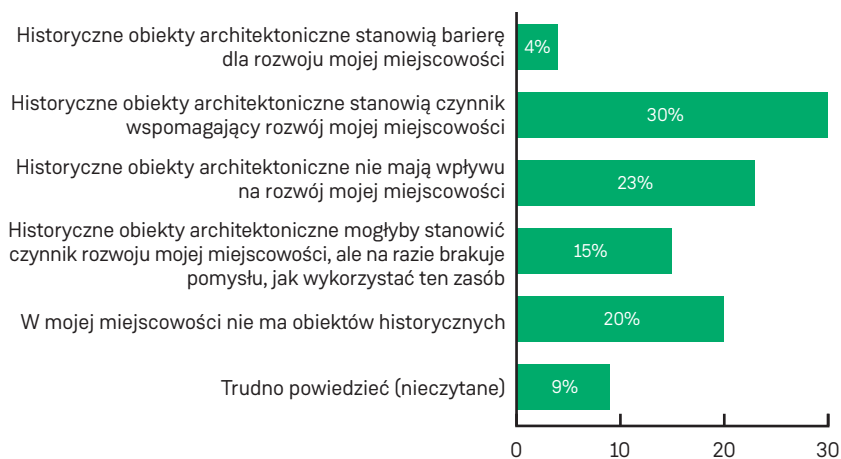

Źródło: NCK/Ipsos 2017 (N=1003); NID/PBS 2015 (N=1067)

Badanych zapytaliśmy też o ich stosunek do historycznych obiektów architektonicznych w ich miejscowościach, a więc nie tylko do uznanych już budowli z budżetem na rewitalizację i umiejscowionych na szlakach turystycznych. Najwięcej Polaków (30%) zgodziło się ze stwierdzeniem, że historyczne obiekty architektoniczne stanowią czynnik wspomagający rozwój ich miejscowości. Odsetek wskazań tego stwierdzenia różni się w podgrupach badanych wydzielonych ze względu na poziom wykształcenia (osoby z wykształceniem podstawowym – 16%, zawodowym – 29%, śred-

nim – 32%, wyższym – 40%), a także wielkość miejscowości badanych. Najwyższy odsetek wskazań tego stwierdzenia (48%) odnotowano wśród respondentów z miast liczących od 50 tys. do 100 tys. mieszkańców i kolejno z miast liczących od 200 tys. do 500 tys. ludności (47%) oraz największych miast (>500 tys. – 45%). Najrzadziej potencjał rozwojowy historycznych obiektów architektonicznych dostrzegają osoby młode mieszczące się w przedziale wiekowym 15–19 lat (15%). W tej grupie wiekowej dominują odpowiedzi wskazujące na brak obiektów historycznych w ich miejscowościach (32%)¹².

Z KTÓRYM ZE STWIERDZEŃ PODANYCH OBOK ZGADZA SIĘ PAN/PANI W NAJWIĘKSZYM STOPNIU?

Źródło: NCK/Ipsos 2017 (N=1003)

Zestawiając relatywnie niski odsetek osób dostrzegających w historycznych obiektach architektonicznych czynnik rozwojowy ich miejscowości z odsetkiem badanych, dla których historyczna zabudowa jest cennym źródłem wiedzy o przeszłości miejsca (85%), można przypuszczać, że historyczna architektura jest raczej sytuowana w obszarze wartości symbolicznych niż użytecznych.

Badanie obejmowało dość rozległy obszar, a zaprezentowane wyżej wyniki stanowią jedynie jego część. Zgromadzone dane świadczą o tym, że mimo

12 W grupach różnicowanych pod względem wielkości miejscowości stwierdzenie to najczęściej wskazywali respondenci mieszkający na wsiach (38%).

obecności w debacie publicznej problematyki braku ładu przestrzennego, spada zainteresowanie wyglądem najbliższego otoczenia. Utrzymuje się niewielki krytycyzm w ocenie przestrzeni i budynków. Można zaryzykować stwierdzenie, że poziom świadomości architektonicznej Polaków jest niski. Jednocześnie uzyskane wyniki wskazują, że Polacy coraz częściej, w porównaniu z rezultatami badań z lat ubiegłych, ostrzegają, że przestrzeń jest dobrem wspólnym i gospodarowanie nią powinno podlegać regulacjom, a nie pozostawać w gestii indywidualnych decyzji. W wyobrażonym przez respondentów procesie kształtowania przestrzeni publicznej największą rolę odgrywają władze samorządowe, choć widoczne jest też poparcie dla angażowania w projektowanie otoczenia architektów i użytkowników przestrzeni publicznych.

DZIAŁANIA NARODOWEGO CENTRUM KULTURY W OBSZARZE EDUKACJI ARCHITEKTONICZNEJ

Związki kultury i dziedzictwa kulturowego z jakością przestrzeni publicznej można rozpatrywać na kilku poziomach. Narodowe Centrum Kultury, dostrzegając znaczenie instytucji kultury w rozbudzaniu i zaspokajaniu potrzeb estetycznych, a także ich rolę w dbałości o dziedzictwo kulturowe, jego udostępnianie i upowszechnienie wiedzy o nim, od kilku lat angażuje się w działania zachęcające do refleksji nad architekturą i przestrzenią publiczną. NCK z powodzeniem realizuje program dla dzieci z zakresu edukacji architektonicznej „Archi-przygody”¹³. Jest także współwydawcą książki *Wspólne nie znaczy niczyje, czyli o podwórkach i ulicach coś dla dziecka i rodzica*, w której autorzy przekonują, jak ważna jest partycypacja społeczna w projektowaniu i dbaniu o przestrzeń¹⁴. NCK współtworzyło najnowszą *Polską Politykę Architektoniczną*, w której wybitni architekci prezentują wnioski z diagnozy sytuacji polskiej przestrzeni i postulują działania, jakie należy podjąć w celu poprawy krajobrazu, przestrzeni publicznej i architektury

13 Zob.: <https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/archi-przygody> [dostęp: 03.07.2018].

14 A. Szygula, J. Głaz, *Wspólne nie znaczy niczyje*, Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2016.

w Polsce¹⁵. W 2015 r. Narodowe Centrum Kultury jedno ze swoich cyklicznych wydarzeń skierowanych do animatorów kultury – „Ogólnopolską Giełdę Projektów” – poświęciło prezentacji działań animacyjnych, które za pomocą różnych narzędzi zmieniały i tworzyły nowe przestrzenie publiczne w wielu miejscach Polski. Ponadto NCK jest wydawcą książki *Komunikacja marketingowa w architekturze*¹⁶, a także kwartalnika naukowego „Kultura Współczesna”, w którym wielokrotnie podejmowano zagadnienia architektoniczne z perspektywy kulturoznawczej¹⁷. Zrealizowane z końcem 2017 r. badanie, którego wyniki prezentujemy w raporcie, jest konsekwencją zainteresowania architekturą jako istotną częścią kultury, i dotychczasowych działań Narodowego Centrum Kultury w obszarze edukacji architektonicznej.

PEŁNY TEKST RAPORTU:

Z. Maciejczak-Kwiatkowska, M. Retko-Bernatowicz, R. Wiśniewski, *W dialogu z otoczeniem? Społeczne postrzeganie przestrzeni publicznej i architektury w Polsce*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2018, <https://www.nck.pl/badania/projekty-badawcze>.

WYBRANE PUBLIKACJE:

- Andrzejewski P. i in., *Polska Polityka Architektoniczna. Polityka jakości krajo-
brazu, przestrzeni publicznej, architektury*, Warszawa 2018.
- Chabiera A. i in., *Dziedzictwo kulturowe w badaniach. Polacy wobec dzie-
dzictwa. Raport z badań społecznych*, Warszawa 2017.
- CBOS, *Polacy o architektach*, 2014.
- CBOS, *Polacy o architekturze*, 2010.
- CBOS, *Polacy o architekturze*, 2005.

- 15 P. Andrzejewski i in., *Polska Polityka Architektoniczna...*, op. cit., Narodowe Centrum Kultury, SARP, Warszawa 2018.
- 16 R. Janowicz, *Komunikacja marketingowa w architekturze*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2012.
- 17 Między innymi w numerze 4 (92)/ 2016 „Kultura mieszkania”.

- Jałowiecki B. i Szczepański M., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2009.
- Kusiak J., *Chaos Warszawa. Porządki przestrzenne polskiego kapitalizmu*, Warszawa 2017.
- *Przestrzeń życia Polaków*, red. Sepioł J., SARP 2015.
- Rybicki P., *Społeczeństwo miejskie*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1972.
- Springer F., *Wanna z kolumnadą*, Wołowiec 2013.
- Wantuch-Matla D., *Przestrzeń publiczna 2.0. Miasto u progu XXI wieku*, Łódź 2016.

Opracowanie: Zuzanna Maciejczak-Kwiatkowska, Dział Badań i Analiz,
Narodowe Centrum Kultury, zmaciejczak@nck.pl
Małgorzata Retko-Bernatowicz, doktor, Dział Badań i Analiz,
Narodowe Centrum Kultury, mretko@nck.pl

ROZPOZNAWALNOŚĆ STANISŁAWA MONIUSZKI

Narodowe Centrum Kultury

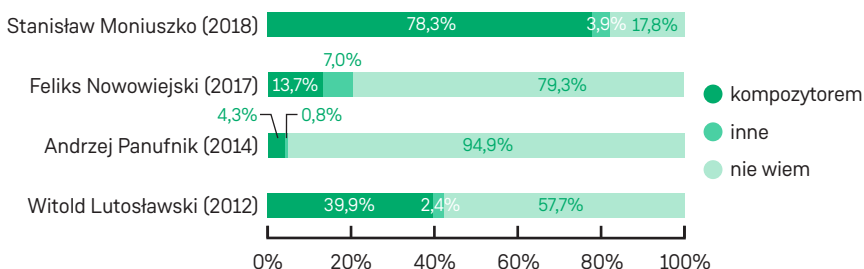
KONTEKST I METODOLOGIA BADANIA

W 2019 r. obchodzimy 200. rocznicę urodzin Stanisława Moniuszki. Na potrzeby związanych z tym wydarzeń Narodowe Centrum Kultury w 2018 r. zrealizowało badania dotyczące między innymi rozpoznawalności kompozytora. Na projekt złożyły się indywidualne wywiady pogłębione z ekspertami, zogniskowane wywiady grupowe z edukatorami i osobami zainteresowanymi muzyką poważną, ekspertyza na temat obecności Moniuszki w edukacji szkolnej oraz sondaż ogólnopolski. Podczas pisania niniejszego tekstu byliśmy jeszcze przed realizacją części jakościowej, a już po zakończeniu sondażu, dlatego niniejszy artykuł oparty jest jedynie na danych ilościowych. Sondaż został przeprowadzony przez Centrum Badania Opinii Społecznej w dniach 23–28 sierpnia 2018 r. na reprezentatywnej próbie o liczebności 1000 dorosłych (18+) mieszkańców Polski. Dobór próby był kontrolowany ze względu na województwo, wiek, płeć, wielkość miejscowości zamieszkania. Badanie zrealizowano metodą wywiadu ankietarskiego wspomaganego komputerowo (CAPI). W kwestionariuszu pytaliśmy nie tylko o znajomość Stanisława Moniuszki, ale też innych kompozytorów muzyki poważnej, preferencje muzyczne i inne praktyki kulturowe. Wstępne analizy dostarczyły wielu ciekawych wniosków.

SPOŁECZEŃSTWO KOJARZY STANISŁAWA MONIUSZKĘ...

Od 2012 r. Instytut Muzyki i Tańca prowadzi badania słuchalności muzyki poważnej. Przy okazji roku obchodów poszczególnych kompozytorów muzyki poważnej zadawane są również pytania dotyczące ich rozpoznawalności. Z badań IMiT-u wynika, że jest ona zróżnicowana¹. Niektórzy są stosunkowo dobrze rozpoznawalni, inni są rozpoznawalni zaledwie przez kilka procent badanych. Rozkład tych odpowiedzi (wraz z pytaniem o Stanisława Moniuszkę zadany w sondażu NCK) wygląda następująco²:

CZY WIE PAN/PANI, KIM BYŁ...?

Źródła:

2018: Badanie sondażowe zrealizowane na potrzeby Roku Stanisława Moniuszki wykonane przez CBOS na zlecenie NCK w dniach 23–28.08.2018 r., N=1000

2017: CBOS, Wyniki badania omnibusowego na temat znajomości osoby Feliksa Nowowiejskiego oraz częstości słuchania muzyki poważnej, badanie zrealizowano na zlecenie IMiT-u w dniach 1–7.12.2017 r., N=925

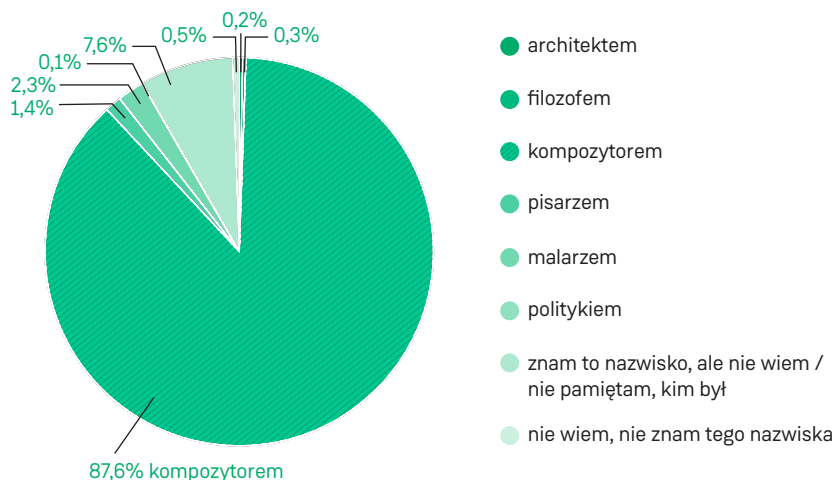
2014: CBOS, Wyniki badania omnibusowego na temat znajomości osoby Andrzeja Panufnika oraz częstości słuchania muzyki poważnej, badanie zrealizowano na zlecenie IMiT-u w styczniu 2014 r., N=989

2012: CBOS, Wyniki badania omnibusowego na temat znajomości osoby Witolda Lutosławskiego oraz częstości słuchania muzyki poważnej, badanie zrealizowano na zlecenie IMiT-u w dniach 7–13.12.2012 r., N=1036

- 1 W badaniach z lat 2013 i 2015 pytano również o Oskara Kolberga. Ponieważ zakres dziedzin, z których zasłynął, wykracza poza komponowanie, zdecydowaliśmy się na nieporównywanie go z innymi kompozytorami.
- 2 W badaniach IMiT-u (2012, 2014, 2017) pytanie zadawano wszystkim respondentom. Brzmiało ono: „Czy wie Pan(i), kim był...?”, zaś prawidłowa odpowiedź: „Wiem, był kompozytorem”. W badaniach NCK (2018) pytanie o Stanisława Moniuszkę zadano tym respondentom, którzy go kojarzą. Stąd powyższy wynik jest przełożeniem na całą próbę (N=1000). Wśród odpowiedzi „Nie wiem” znajdują się wskazania tych, którzy nie słyszeli o Moniuszce.

Na tle innych kompozytorów Stanisław Moniuszko wypada wręcz rewelacyjnie. W badaniach NCK z 2018 r. prawidłową odpowiedź wskazało aż 78% ogółu badanych i 87,6% spośród tych, którzy o nim słyszeli³. Część respondentów nie potrafiło wskazać, z czym kojarzy im się nazwisko kompozytora (7,6%). Niewiele osób kojarzy Moniuszkę z dziedzinami, którymi się nie zajmował⁴.

CZY WIE PAN/PANI, KIM BYŁ STANISŁAW MONIUSZKO?

Źródło: badanie sondażowe zrealizowane na potrzeby Roku Stanisława Moniuszki przez CBOS na zlecenie NCK w dniach 23–28.08.2018 r., N=894

Warto jednak zachować umiarkowany optymizm. Pełniejszy obraz dałoby zestawienie tych wyników z kompozytorami, którzy cieszą się większą popularnością w społeczeństwie. W chwili pisania tekstu nie dysponowaliśmy takimi danymi zebrany narzędnikiem zastosowanym w przypadku wyżej wskazanych kompozytorów.

- 3 Pytanie brzmiało: „Czy wie Pan(i), kim był Stanisław Moniuszko?” Osobom, które odpowiedziały twierdząco (N=894), zostało zadane pytanie zamknięte: „Kim był Stanisław Moniuszko?”.
- 4 Wśród błędnych odpowiedzi część odpowiedzi mogła być wskazywana na „chybił/trafił”.

...I WIE O NIM WIĘCEJ NIŻ TO, ŻE BYŁ KOMPOZYTOREM

Temat Moniuszki nie jest zbyt często podejmowany w społeczeństwie. Prawie 1/4 badanych wskazała, że dużo o nim słyszała⁵, nieco ponad 40% nie potrafiło precyzyjnie odpowiedzieć na to pytanie⁶, a niewiele ponad 1/3 odpowiedziało, że mało⁷. Mimo to wiedza na temat Moniuszki wykracza poza to, kim był. Respondentów, którzy słyszeli o kompozytorze, spytano o skojarzenia z nim związane⁸. W większości są one prawidłowe. Moniuszko kojarzy się przede wszystkim z muzyką poważną/klasyczną (23,5%), operą (17,9%), muzyką ogólnie (17,5%), tytułami skomponowanych dzieł (15,1%). Stosunkowo dużo osób nie potrafiło wskazać żadnych skojarzeń (12,4%). Pojawiały się też skojarzenia pozamuzyczne, związane z miejscami, których jest patronem, nazwami ulic itp. (1,2%).

Z CZYM KOJARZY SIĘ PANU/PANI STANISŁAW MONIUSZKO? PYTANIE OTWARTE.
ODPOWIEDZI UDZIELONE PRZEZ CO NAJMNIEJ 1% BADANYCH

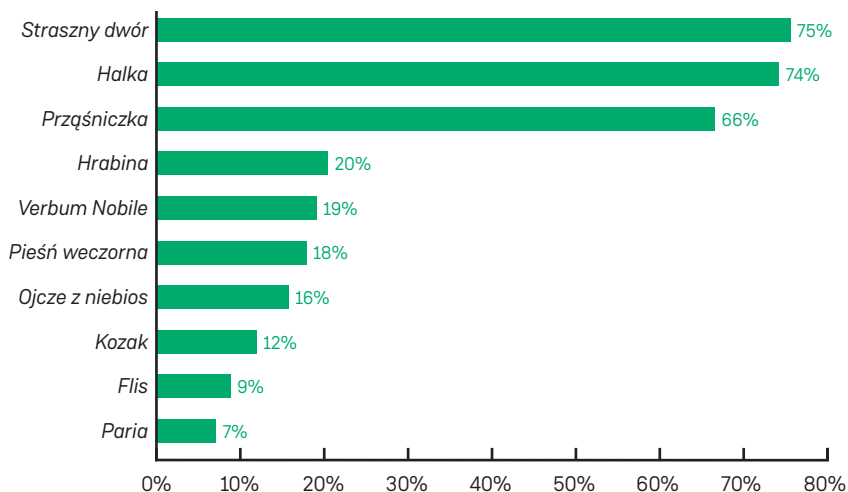
Muzyka poważna/klasyczna	23,5%
Opera	17,9%
Muzyka - ogólnie	17,5%
Tytuły utworów skomponowanych przez S. Moniuszkę	15,1%
Nie wiem, nie pamiętam, brak skojarzeń	12,4%
Kompozytor	9,4%
Błędne skojarzenia z innymi dziedzinami sztuki /z innymi twórcami	2,5%
Pianista, fortepian, utwory fortepianowe	1,8%
Polskość	1,3%
Pieśni, śpiewnik polski	1,2%
Prawidłowe skojarzenia pozamuzyczne: patron ulicy/osiedla/szkoły, banknot, marka wódki	1,2%
Artysta, twórca kultury, sztuka, kultura - ogólnie	1,1%

Źródło: badanie sondażowe zrealizowane na potrzeby Roku Stanisława Moniuszki przez CBOS na zlecenie NCK w dniach 23-28.08.2018 r., N=894

- 5 Suma odsetków odpowiedzi „bardzo dużo” (4%) i „dużo” (19,5%) na pytanie: „Ile Pan(i) słyszał(a) o Stanisławie Moniuszce?”.
- 6 Odsetek odpowiedzi „ani mało, ani dużo” (41,1%) na pytanie: „Ile Pan(i) słyszał(a) o Stanisławie Moniuszce?”.
- 7 Suma odsetków odpowiedzi „mało” (27,5%) i „bardzo mało” (7,8%) na pytanie: „Ile Pan(i) słyszał(a) o Stanisławie Moniuszce?”.
- 8 Pytanie brzmiało: „Z czym kojarzy się Panu/Pani Stanisław Moniuszko?” Pytanie zadano w formie otwartej.

Respondentów pytaliśmy również o znajomość dzieł skomponowanych przez Moniuszkę. Najczęściej pojawiające się odpowiedzi to: *Halka* (74%), *Straszny dwór* (75,3%), *Prząśniczka* (66,4%). Te trzy dzieła zdecydowanie dominują nad innymi, które są dużo słabiej rozpoznawalne w społeczeństwie.

PROSZĘ SPOJRZEĆ NA LISTĘ TYTUŁÓW DZIEŁ MUZYCZNYCH.
O KTÓRYCH SPOŚRÓD TYCH DZIEŁ PAN(I) SŁYSZAŁ(A)?

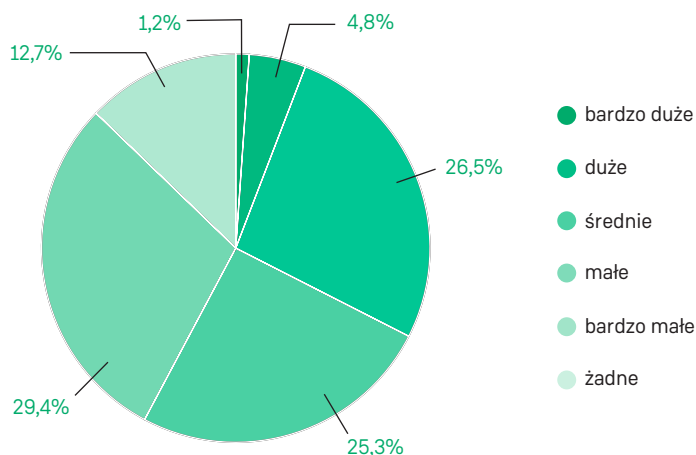
Źródło: badanie sondażowe zrealizowane na potrzeby Roku Stanisława Moniuszki przez CBOS na zlecenie NCK w dniach 23-28.08.2018 r., N=1000

Stanisław Moniuszko to postać rozpoznawana przez większość społeczeństwa. Polacy nie tylko potrafią prawidłowo wskazać, że był kompozytorem, ale również słyszeli o jego dziełach oraz kojarzą go prawidłowo przede wszystkim z muzyką (poważną i ogólnie), operą oraz jego kompozycjami.

POLACY SŁUCHAJĄ MUZYKI POWAŻNEJ...

Część kwestionariusza została poświęcona praktykom kulturalnym. Pytaliśmy między innymi o zainteresowanie muzyką poważną. Niewielu respondentów zadeklarowało duże nią zainteresowanie (6%); średnie 26,5% badanych; a małe 54,7%. Część respondentów zadeklarowała zupełny brak zainteresowania 12,7%. Na kolejnym wykresie przedstawiono szczegółowy rozkład tych odpowiedzi.

JAK OKREŚLIŁ(A)BY PAN(I) SWOJE ZAINTERESOWANIE MUZYKĄ POWAŻNĄ?

Źródło: badanie sondażowe zrealizowane na potrzeby Roku Stanisława Moniuszki przez CBOS na zlecenie NCK w dniach 23–28.08.2018 r., N=1000

Wynik ten nie jest optymistyczny, warto jednak przyjrzeć się kolejnym. W sondażu pytaliśmy również o ulubione gatunki muzyczne Polaków. W świetle innych wyników badań nie zaskoczyło nas to, że najczęściej słuchanym gatunkiem muzycznym okazał się pop (44%), a tuż za nim disco polo (41%), które jednocześnie jest ulubionym gatunkiem wśród społeczeństwa⁹. Wysokie, bo aż szóste miejsce, zajęła muzyka poważna. Z tego wynika, że mimo deklarowanego niewielkiego zainteresowania, społeczeństwo chętnie jej słucha.

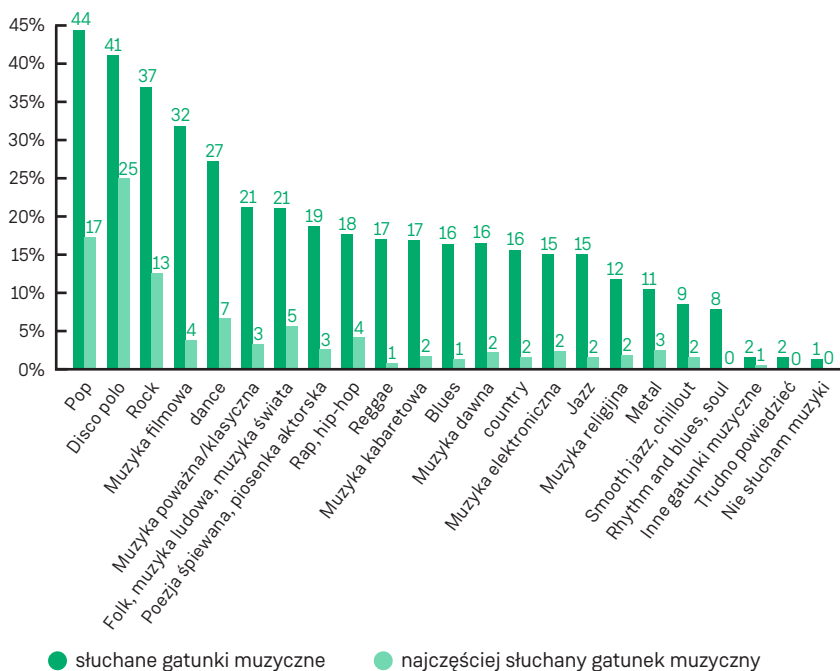
9 Zob. TNS OBOP, *Muzyczny portret Polaków*, Warszawa 2008, wyrzykowska.net/wp-content/uploads/2014/10/Muzyczny-portret-Polaków.doc [dostęp: 18.10.2018].

W badaniu jako ulubione gatunki muzyczne wskazywano najczęściej pop (37%) i disco polo (29%).

Zob. A. Białkowski, M. Migut, Z. Socha, K. M. Wyrzykowska, *Muzykowanie w Polsce. Badanie podstawowych form muzycznej aktywności Polaków*, Fundacja „Muzyka jest dla wszystkich”, Warszawa 2014, s. 54.

W badaniu pytano o ulubione gatunki muzyczne. Ulubionym gatunkiem okazał się pop (50,4%), a zaraz po nim rock (48,3%). Disco polo zajęło siódme miejsce (20%).

JAKICH GATUNKÓW MUZYCZNYCH PAN(I) SŁUCHA Z WŁASNEGO WYBORU?
KTÓREGO Z TYCH GATUNKÓW MUZYCZNYCH SŁUCHA PAN(I)
NAJCZĘŚCIEJ?

Źródło: badanie sondażowe zrealizowane na potrzeby Roku Stanisława Moniuszki przez CBOS na zlecenie NCK w dniach 23-28.08.2018 r., N=1000

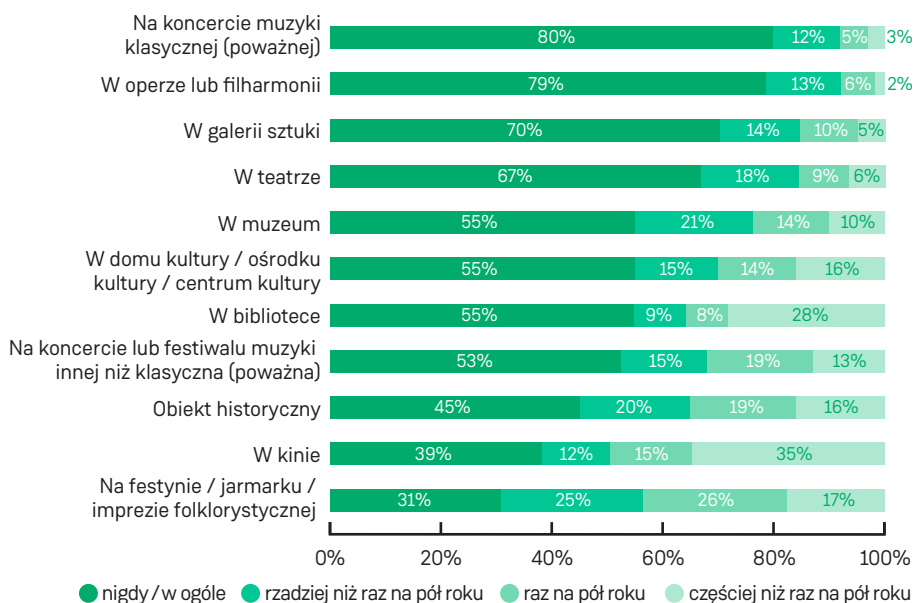
...CHOĆ RZADKO CHODZĄ NA KONCERTY DO OPERY I FILHARMONII

Pomimo przemian, jakie zaszły na przestrzeni lat w praktykach kulturalnych Polaków, obserwujemy, że formy kultury, które zdaniem części badaczy utraciły lub znacznie zmniejszyły swój „elitarny” status, wciąż są jednak rzadziej praktykowane w porównaniu z innymi¹⁰. Jednocześnie odsetek ten znacznie wzrósł na przestrzeni lat: w operze czy filharmonii pojawia się więcej

10 Zob. R. Drozdowski i inni, *Praktyki kulturalne Polaków*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014, http://ozkultura.pl/sites/default/files/stronaarchiwum/PRAKTYKI_KULTURALNE_POLAK%C3%93W.pdf [dostęp: 16.10.2018].

niż kilka procent Polaków¹¹. Wśród powodów braku uczestnictwa (poza często udzielanymi, w przypadku pytań o nieuczestniczenie, odpowiedziami: brak czasu, brak zainteresowania) wymieniano również istotne bariery: problem z dojazdem, brak pieniędzy, brak poczucia swobody, deficyt informacji, brak wiedzy o korzyściach, które może przynieść uczestnictwo w tego typu wydarzeniach.

CZY W OKRESIE OSTATNICH 12 MIESIĘCY BYŁ(A)/ZWIEDZAŁ(A) PAN(I)?

Źródło: badanie sondażowe zrealizowane na potrzeby Roku Stanisława Moniuszki przez CBOS na zlecenie NCK w dniach 23–28.08.2018 r., N=1000

- 11 W 2009 r. 4,9% osób zadeklarowało uczestnictwo w operze/operetce, zaś 4,4% było w filharmonii. Zob. GUS, *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2009 roku*, Warszawa 2012, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_uczestnictwo_ludnosci_w_kulturze_w_2009.pdf [dostęp: 18.10.2018].
- W 2014 r. w przypadku opery odsetek ten wzrósł do 5,2%, w przypadku filharmonii do 6,3%. Zob. GUS, *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2014 roku*, Warszawa 2016, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5493/6/2/1/uczestnictwo_ludnosci_w_kulturze_2014.pdf [dostęp: 18.10.2018].

Znacznie chętniej społeczeństwo słucha muzyki poważnej w bardziej kameralnych warunkach. 56% badanych zadeklarowało, że w minionym roku słuchało muzyki poważnej za pośrednictwem radia, telewizji, Internetu, płyt lub innych nośników.

... I ZNAJĄ NIEWIELU KOMPOZYTORÓW MUZYKI POWAŻNEJ

W badaniu respondenci byli proszeni również o wymienienie innych znanych im kompozytorów muzyki poważnej. Zdecydowanie najwięcej osób wskazało Fryderyka Chopina (58%). Jest to zgodne z intuicją i np. wynikami badań NCK realizowanych na potrzeby Wieloletniego Programu Rządowego „Niepodległa”¹². W jednym z pytań Chopin był wskazywany najczęściej spośród kompozytorów jako postać historyczna, z której Polacy mogą być dumni¹³. Wracając do badań z 2018 r., wśród kompozytorów wymieniano tych najbardziej popularnych: Wolfgang Amadeusz Mozart, Jan Sebastian Bach, Ludwig van Beethoven. Wśród polskich kompozytorów znaleźli się Krzysztof Penderecki (8%), Ignacy Jan Paderewski (5,2%), Karol Szymanowski (3,4%). 18% badanych nie potrafiła wskazać żadnego kompozytora. Wydaje się, że ponieważ nie jest to muzyka masowa, tylko kompozytorzy muzyki poważnej o światowym rozgłosie są kojarzeni przez znaczący odsetek badanych.

Podsumowując, obraz muzyki poważnej jest w społeczeństwie niejednoznaczny. Pomimo tego, że niewielu respondentów zadeklarowało duże nią zainteresowanie, jednocześnie znaczący odsetek chętnie jej słucha. Stosunkowo niskie (przede wszystkim w porównaniu z innymi praktykami kulturowymi) jest uczestnictwo w koncertach muzyki poważnej, jednocześnie dużo więcej osób jej słucha z Internetu, za pośrednictwem mediów, płyt czy innych nośników. Polacy kojarzą stosunkowo niewielu kompozytorów muzyki poważnej, dominują ci, którzy zyskali międzynarodowy rozgłos. Muzyka poważna przenika do społecznej świadomości coraz bardziej, np. poprzez

- 12 Zob. P. Kwiatkowski i inni, założenia badawcze M. Werner, T. Kukołowicz, M. Modzelewska, *Raport z badania zrealizowanego na potrzeby Wieloletniego Programu Rządowego „Niepodległa’18”*, Narodowe Centrum Kultury / TNS, Warszawa 2016, <https://www.nck.pl/badania/projekty-badawcze/raport-niepodlegla-> [dostęp: 17.10.2018].
- 13 Rozkład odpowiedzi był bardzo nierównomierny. Najczęściej wskazywany, Jan Paweł II, był wymieniany przez 46% respondentów, drugi w kolejności, Lech Wałęsa, przez 20%, z kolei trzeci, Józef Piłsudski, przez 19%. Chopin zamknął pierwszą dziesiątkę z wynikiem 4%.

programy typu *talent show*, jest wykorzystywana w marketingu i reklamie¹⁴, wciąż jednak nie jest to muzyka masowa.

O JAKICH KOMPOZYTORACH MUZYKI POWAŻNEJ PAN(I) SŁYSZAŁ(A)?
PYTANIE OTWARTE. W TABELI PRZEDSTAWIONO KOMPOZYTORÓW
WSKAZANYCH PRZEZ CO NAJMNIEJ 1% BADANYCH

Fryderyk Chopin	58,3%
Wolfgang Amadeusz Mozart	34,5%
Jan Sebastian Bach	33,2%
Ludwig van Beethoven	24,3%
Antonio Vivaldi	10,0%
Krzysztof Penderecki	8,0%
Strauss ojciec Johann, bracia Johann, Eduard, Josef, tu także niemiecki kompozytor Richard Strauss	8,0%
Piotr Czajkowski	6,2%
Ignacy Jan Paderewski	5,2%
Giuseppe Verdi	4,6%
Ferenc Liszt	4,0%
Karol Szymanowski	3,3%
Richard Wagner	2,7%
Franz Schubert	2,0%
Witold Lutosławski	1,9%
Johannes Brahms	1,5%
Franz Joseph Haydn	1,2%
Georg Friedrich Haendel	1,1%
Wojciech Kilar	1,1%
Antonín Leopold Dvorak	1,0%
Henryk Wieniawski	1,0%
Nie wiem, nie znam, trudno powiedzieć, żadnych nie znam	18,0%
Odpowiedzi błędne (respondent wymienia nazwisko wirtuoza, śpiewaka operowego, piosenkarza, poety, malarza)	2,5%

Źródło: badanie sondażowe zrealizowane na potrzeby Roku Stanisława Moniuszki przez CBOS na zlecenie NCK w dniach 23–28.08.2018 r., N=1000

14 L. Borhulevych, *Medialne formy popularyzacji muzyki poważnej*, „Rozprawy społeczne” 2016, nr 3 (10), s. 28–35.

CO WYNIKA Z WSTĘPNYCH ANALIZ WYNIKÓW SONDAŻU?

Rozpoznawalność Moniuszki w ogólnej populacji osiąga wysoki wynik: 78% społeczeństwa wie, że był on kompozytorem. Wiedza o kompozytorze jest stosunkowo duża. Polacy słyszeli o jego dziełach oraz w większości mają prawidłowe skojarzenia z nim związane. W badaniach poświęciliśmy też część pytań muzyce poważnej. Na podstawie wyników badań otrzymaliśmy jej niejednoznaczny obraz. Z jednej strony niewielki odsetek społeczeństwa deklaruje duże zainteresowanie muzyką poważną, stosunkowo niewiele osób chodzi do opery czy filharmonii, z drugiej strony jest ona chętnie słuchanym gatunkiem muzycznym oraz stosunkowo często jest odtwarzana na nośnikach, słuchana za pośrednictwem Internetu. Nie jest to muzyka dla mas, ale chętnie słuchana. Warto wykorzystać ten potencjał w planowaniu wydarzeń w ramach obchodów Roku Stanisława Moniuszki.

BIBLIOGRAFIA

- Białkowski A., Migut M., Socha Z., Wyrzykowska K. M., *Muzykowanie w Polsce. Badanie podstawowych form muzycznej aktywności Polaków*, Warszawa 2014.
- Borhulevych L., *Medialne formy popularyzacji muzyki poważnej*, „Rozprawy społeczne” 2016, nr 3 (10).
- CBOS, *Wyniki badania omnibusowego na temat znajomości osoby Witolda Lutosławskiego oraz częstości słuchania muzyki poważnej*, Warszawa 2012, http://imit.org.pl/uploads/materials/files/Wyniki_badania_omnibusowego_WL_1.pdf [dostęp: 15.10.2018].
- CBOS, *Wyniki badania omnibusowego na temat znajomości osoby Andrzeja Panufnika oraz częstości słuchania muzyki poważnej*, Warszawa 2015, <http://imit.org.pl/uploads/materials/files/Wyniki%20badania%20omnibusowego%20Andrzej%20Panufnik.pdf> [dostęp: 15.10.2018].
- CBOS, *Wyniki badania omnibusowego na temat znajomości osoby Feliksa Nowowiejskiego oraz częstości słuchania muzyki poważnej*, Warszawa 2017, <http://imit.org.pl/listit2/141/default/badanie-cbos-2017.html> [dostęp: 15.10.2018].
- Drozdowski R. i inni, *Praktyki kulturalne Polaków*, Toruń 2014, http://ozkultura.pl/sites/default/files/stronaarchiwum/PRAKTYKI_KULTURALNE_POLAK%C3%93W.pdf [dostęp: 16.10.2018].

- GUS, *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2009 roku*, Warszawa 2012, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_uczestnictwo_ludnosci_w_kulturze_w_2009.pdf [dostęp: 18.10.2018].
- GUS, *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2014 roku*, Warszawa 2016, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5493/6/2/1/uczestnictwo_ludnosci_w_kulturze_2014.pdf [dostęp: 18.10.2018].
- Kwiatkowski P. i inni, założenia badawcze M. Werner, T. Kukołowicz, M. Modzelewska, *Raport z badania zrealizowanego na potrzeby Wieloletniego Programu Rządowego „Niepodległa’18”*, Narodowe Centrum Kultury / TNS, Warszawa 2016, <https://www.nck.pl/badania/projekty-badawcze/raport-niepodlegla-> [dostęp: 17.10.2018].
- NCK, *Badanie zrealizowane na potrzeby Roku Stanisława Moniuszki*, Warszawa 2019 (nazwa robocza, w przygotowaniu).
- TNS OBOP, *Muzyczny portret Polaków*, Warszawa 2008, wyrzykowska.net/wp-content/uploads/2014/10/Muzyczny-portret-Polakow.doc [dostęp: 18.10.2018].

Tekst powstał w oparciu o wstępne analizy wyników sondażu zrealizowanego w ramach obchodów Roku Stanisława Moniuszki. Pełny raport z części ilościowej i jakościowej badania zostanie opublikowany na stronie: <https://www.nck.pl/badania/projekty-badawcze> na początku 2019 r.

Opracowanie: Marlena Modzelewska, Dział Badań i Analiz,
Narodowe Centrum Kultury, mmodzelewska@nck.pl.

Rocznik Kultury Polskiej 2018
© Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2018

REDAKCJA

Redaktor naczelny: dr Tomasz Kukołowicz
Redaktor prowadząca: dr Małgorzata Retko-Bernatowicz
Redakcja językowa i korekta: Iwona Hardej

KONTAKT

Dział Badań i Analiz Narodowego Centrum Kultury
tel. 22 21 00 186
e-mail: tkukolowicz@nck.pl

Opracowanie graficzne: Poważne Studio
Skład: INK GRAF S.C. Sławomir Łąkocy i Łukasz Łąkocy
Druk: ZAPOL, Szczecin

ISSN (wersja drukowana): 2451-2214
ISSN (wersja elektroniczna): 2451-4128

Nakład 800 egz.

WYDAWCA

ul. Płocka 13
01-231 Warszawa
<http://nck.pl>
<http://sklep.nck.pl>

Redaktor Naczelny Wydawnictwa NCK: dr hab. Rafał Wiśniewski, prof. UKSW

Narodowe Centrum Kultury jest instytucją państwową
działającą na rzecz rozwoju kultury w Polsce.

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

Publikacja finansowana ze środków
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY